

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

David Cerar

HOPLIT V KLASIČNI BITKI FALANGE

Diplomsko delo

Ljubljana, 2003

*In on, ki pade med prvaki in izgubi svoje sladko življenje,
s častjo obdari svoje mesto, svojega očeta in svoje ljudstvo,
z ranami v prsah, kjer ga je predrila sovražnikova sulica,
skozi mogočnost ščita in prsne plošče,
zakaj takšnega moža objokujejo tako mladi kot stari
in njegovo mesto potone v žalost in toži o njegovi izgubi.*

*S ponosom kažejo na njegovo grobnico in njegove otroke
in njihove otroke in njihove otroke in vso njegovo potomstvo.
Njegova sijoča slava ni nikoli pozabljena, njegovo ime
zapomnjeno, postane nesmrten čeprav leži pod zemljó.
Nekoč je bil pogumen mož, ki ga je ubil besneči bog vojne,
ko je stal na svojem mestu in se srčno boril za svoje otroke in svoje mesto*

Tirtaj (v Hanson, 2002: 40).

KAZALO VSEBINE

1. UVOD	1
2. METODOLOŠKO HIPOTETIČNI DEL	5
2.1. PREDMET PREUČEVANJA	5
2.2. CILJI PREUČEVANJA IN HIPOTEZE	5
2.2.1. PRVA HIPOTEZA	5
2.2.2. DRUGA HIPOTEZA	6
2.2.3. TRETJA in ČETRTA HIPOTEZA	7
2.2.4. PETA HIPOTEZA	7
2.3. ZASNOVA NALOGE	8
2.4. METODOLOGIJA PREUČEVANJA	8
2.5. TERMINOLOGIJA	9
2.5.1. ČASOVNA RAZDELITEV GRŠKE ZGODOVINE	10
2.5.2. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV	10
3. ZGODNJE GRŠKO BOJEVANJE	12
3.1. PRIHOD INDOEVROPEJCEV V GRŠKI PROSTOR	12
3.2. MINOJSKA IN MIKENSKA GRČIJA	13
3.3. DORSKA NASELITEV IN GRŠKI TEMNI VEK	16
3.4. ARHAIČNO OBDOBJE	18
3.4.1. VZPON PLEMSTVA in HOMERJEVA DOBA	18
3.4.2. DRUGA KOLONIZACIJA in VZPON MESTNIH DRŽAVIC	22
3.4.3. DRŽAVNA IN DRUŽBENA UREDITEV GRŠKEGA SVETA	24
4. HOPLIT IN FALANGA	28
4.1. NASTANEK HOPLITSKEGA BOJEVANJA	28
4.2. FALANGA IN DRUŽBA	29
4.2.1. FALANGA IN DRUŽBA V ATENAH	29
4.2.2. FALANGA IN DRUŽBA V ŠPARTI	31
4.2.3. FALANGA IN EKSKLUZIVNOST	33

4.3. HOPLITOVA OPREMA	34
4.3.1. BREME OROŽJA IN OKLEPA	34
4.3.1.1. ŠČIT	35
4.3.1.2. ČELADA	36
4.3.1.3. OKLEP	37
4.3.1.4. OBNOŽNICI	38
4.3.1.5. SULICA	39
4.3.1.6. MEČ	41
4.3.2. TRENDI V RAZVOJU OROŽJA IN OPREME	42
4.4. HOPLIT V KLASIČNI BITKI FALANGE	43
4.4.1. USPOSABLJANJE	43
4.4.2. KAMPANJA	45
4.4.2.1. MOBILIZACIJA	45
4.4.2.2. ODHOD	46
4.4.3. PRIČAKOVANJE NAPADA	48
4.4.3.1. PRIPRAVE NA BITKO	48
4.4.3.1.1. ŽRTVOVANJE	49
4.4.3.1.2. PSIHOLOŠKI UČINEK BITKE	51
4.4.3.2. NAPREDOVANJE IN NAPAD	53
4.4.4. BITKA	56
4.4.4.1. BOJNO POLJE	56
4.4.4.2. MORALA IN ZVESTOBA	60
4.4.4.3. POBEG IN PREGON	61
4.4.5. PO BITKI	63
4.4.5.1. ŽRTVE SPOPADA	63
4.5. KLASIČNA BITKA FALANGE ARHAIČNEGA OBDOBJA	66
4.6. ZAHOD SREČA VZHOD	68
4.6.1. DEMOKRATIZACIJA BOJEVANJA	70
4.6.1.1. POMEMBOST BITKE PRI SALAMINI	70
4.6.1.2. MORNARICA in IMPERIALIZEM	72
4.6.1.3. MORNARICA IN DEMOKRACIJA	73

4.6.2. GRKI PO PERZIJSKIH VOJNAH.....	73
5. KLASIČNO OBDOBJE GRŠKEGA BOJEVANJA	76
5.1. PELEPONEŠKA VOJNA.....	76
5.2. ZATON GRŠKE POLIS	80
5.3. VZPON MAKEDONIJE.....	84
5.3.1. FILIP II. IN KONEC KLASIČNE BITKE FALANGE	84
6. VERIFIKACIJA HIPOTEZ	88
7. SKLEP.....	98
8. VIRI.....	104
8.1. KNJIGE.....	104
8.2. ČLANKI.....	105
8.3. SLOVARJI, ENCIKLOPEDIJE, LEKSIKONI	106
8.4. INTERNETNI VIRI.....	106
8.5. LITERATURA.....	107
9. ČASOVNA TABELA.....	109

KAZALO SHEM

Schema 1: Taktične zmogljivosti oborožitvenih sistemov v antiki.....	78
--	----

1. UVOD

Zaradi prostorske omejitve diplomske naloge in želje, da bi bila čimbolj jedrnata in da naj, po pravici povedano, naključnega bralca ne bi z dolgočasila, sem poizkušal vanjo uvrstiti le tiste teme, ki naj bi dejansko izhajale oziroma sledile moji usmerjenosti naloge. Tu zato razumljivo ni prostora za dodatne polemike in diskusije o npr. političnem in kulturnem življenju v stari Grčiji, o mogočni perzijski državi ali za opis bitke pri Levktri, ker bi diplomsko delo kljub svoji mikavnosti le oddaljevale od bistva. Kljub temu sem se na nekaterih točkah, kjer se viri razlikujejo oziroma si celo nasprotujejo, ustavil in se skušal, če ne že postaviti na stran enega ali drugega avtorja, vsaj predstaviti problematiko. Čeprav se moja poglavja dotikajo nekaterih tem, ki na prvi pogled nimajo nobene povezave z osrednjo temo moje diplomske naloge, t.j. z osredotočenjem na **hoplita v klasični bitki falange**, predstavljajo ti bežni vpogledi pomembno ozadje iz katerega je vojak izhajal. Zavedati se je potrebno, da mora vsako delo, ki hoče predstaviti in dokazati superiornost Grkov tistega časa, poleg neposredno vojaškega okolja zajemati tudi socialne, ekonomske, politične, verske in moralne teme, ki so podskupine vojaške prakse.¹ Vse te so vplivale na grško vojskovanje in so razlog zakaj je bilo vojskovanje tako brezobzirno in ubijalsko ter razkrivajo njeno vlogo, tako pozitivno kot negativno. Grki so imeli filozofijo, demokracijo, osebno svobodo in svobodo izražanja, ideje ki jim ob Mediteranu ni bilo para in tudi to je naredilo vojsko tako mogočno. Tako Aristotelova Politika kot Platonova Republika (Aristotel, Platon v Hanson, 1999: 14) pravita, da preden lahko človek razmišlja, razglablja, uči, diskutira, se mora najprej naučiti kako jesti in kako se boriti. Grška vojska je bila le podaljšek grške družbe, bojevanje pa je bolj kot filozofija, literatura, slikanje na vase izkazovalo vrlino, strahopetnost, izurjenost, nesposobnost, civiliziranost in barbarstvo.

Razlog zakaj sem si izbral to temo za diplomsko nalogo, je bila tudi želja spoznati, kako se je počutil grški kmet, obrtnik, trgovec v falangi, ko se je le-ta pognala naprej, ko je spoznal, da poti nazaj več ni in da bo v naslednjem trenutku silovito trčil z nekom, ki se najbrž počuti tako kot on. Nisem pa vedel, da bom pri tem raziskovanju naletel na številne težave z literaturo, ne toliko zaradi pomanjkanja antičnih virov, ki govore o tem, kot zaradi nagnjenosti sodobnih avtorjev, ki se raje ukvarjajo s taktiko in strategijo, kot pa z bojnimi izkušnjami povprečnega državljana

¹ Zato je tudi za razumevanje pomembnosti bojevanja v falangi potrebno opisati predhodna bojevanja.

antične Grčije. Bitke opisujejo z očitno distanco, kot da bi opazovali morijo na tleh z nekakšnega razglednega balona, ločeni, če ne že nezainteresirani za obupane posameznike na tleh. Vendar menim, da ko bomo spoznali boljše posameznika in uvideli kaj vse je izkusil, bomo obenem tudi lažje razumeli, kako je lahko ta kultura proizvedla toliko vojnih umov, kot so Ajshil, Periklej, Tukidid, Sokrat, Demosten in Ksenofon, izobražencev in strokovnjakov, a obenem pragmatikov, ki si niso delali nobenih utvar o človeški naravi. Z diplomsko nalogo tudi nisem imel namena bralcu preveč grafično prikazati problematiko in s tem zasovražiti vojno, ampak mu pomagati razumeti in spoštovati številna žrtvovanja, ki jih je svobodni vojak imel za samoumevna, ker je hotel zavarovati svojo družino in družbo. Ta pripravljenost Grkov umreti na bojišču, je bila tista, ki je tudi politično življenje okrasila z bliščem.

Z besedami Kajetana Gantarja *»nas Grčija glasneje kot kdaj prej spet kliče k sebi. Oko sodobnega človeka, naveličano sivine betonskih zgradb in asfaltnih cest, spet željno upira pogled v razigrano mladost homerskih epov (Gantar v Bowra, 1968: 7). Grčija je še zmeraj živa in nova kot prvi dan...Noben čas se je ne more dotakniti, ko da jo obliva dih večne pomladi in ko da živi v njej duša, ki se ne stara«* (Plutarh v Bowra, 1968: 7). Mislim, da ni kulture, ki bi zapustila toliko veličastnih umetnin in literarnih spomenikov kakor antična Grčija. Toda veličina grške dediščine ni samo v tem. Še pomembnejši je duh, ki ga ta dela razodevajo, dela, ki so zrasla iz vere, da je človek svobodno in obenem vzvišeno bitje. Starejše kulture, kot npr. perzijska, egipčanska, asirska in babilonska, so gledale na človeka kot na ničvredno stvar, ležečo v prahu pred boštvi in despoti. Grki pa so človeka dvignili. *»Svet je poln čudežev«*, je zapisal Sofokles, *»toda nič ni čudovitejšega od človeka«*. Kako bo sodil svet o Grkih 2500 let kasneje, se je zavedal tudi atenski državnik Periklej, ko je v nagrobnem govoru v čast padlim v peleponeški vojni dejal: *»Zanamci in sodobniki bodo gledali na nas z občudovanjem«* (Bowra, 1968: 18).

Herodot sam je menil, da se nobena druga vojska ne bori na tako absurden način kot Grki. *»Težko oboroženi hopliti trčijo med seboj na ravnini med dolgim, vročim poletjem in iščejo način, kako bi dobredno izrinili nasprotnika z bojišča s kombinacijo zabadanja sulic in potiskanjem teles«* (Herodot v Hanson, 2000: XXIV). Za Grke je bilo vse drugo kot trk dveh falang podnevi nepošten in neopravičljiv spopad, četudi je bil ta odločilen. *»Načina, ki ga predlagate vi, so večji banditi in roparji,«* je hlastnil Aleksander Veliki, ko so ga rotili naj napade Perzijce ponoči, *»katerega edini namen je prevara. Ne morem dopustiti, da bo moja slava zmanjšana z Darijevo*

odsotnostjo, ravnim terenom ali z zvižajami ponoči. Odločen sem napasti odprto in podnevi. Raje obžalujem svojo odločitev, kot da bi me bilo sram moje zmage« (Curtius v Hanson, 1999: 13-25).

Ti možje so bili prvi, ki so odrinili konjenico na nižje mesto in tako za 1000 let zatrli idejo, da je bojišče privatna domena aristokratskih jezdecev. Nobenih simpatij tudi niso gojili do revežev brez zemlje, ki so bili lahko izurjeni le za napad z metalnim orožjem, ki zanje po njihovem mnenju ni sodilo na bojišče. Hoplitski razred je v klasičnem grškem obdobju namerno prezrl lok ali kopje v želji, da s sulico in masivnim bronastim oklepom popolnoma izniči kritično razdaljo, ki je drugje ločevala može v bitki. Ne morem se znebiti priokusa zavestnega primitivizma, ki so ga Grki vključili v spopad, ga tako omejili le na prostor, kjer se je bitka dejansko odvila in namerno ignorirali borce, ki so se borili na nečasten način in hoteli iz bitke napraviti umetnost. Namesto tega so nam lastnoročno predstavili nov način frontalnega napada, kjer so si bojevniki poiskali nasprotnika primerne razreda in se z njim spopadli iz oči v oči. Okrašeni generali, strategji iz naslonjačev in z medaljami obteženi vojskovodje so bili tedaj dejansko nepoznani in prepuščeni domišljiji njihovih helenističnih in rimljanskih naslednikov. Bitka je bila stvar tistih, ki so dejansko izkusili moč sulic in ostrino mečev, katerih namen ni bil nič drugega kot obraniti ali vzeti življenje. »*Bitka je sladka reč za tiste, ki je ne poznajo, a za tistega, ki jo je izkusil, smrtni strah*« (Hanson, 2000: 17-18).

Glede na to, da so Grki menili, da je vojna naravni pojav in je bila s tem sestavni del življenja, velja dejstvo, da se je polis med 8. in 5. stol. pnš. kljub temu neverjetno hitro razvila, pripisati prekanjenim protokolom, ki so zagotovili, da so se spori razrešili nemudoma in dokončno. Grki so iznašli unikaten pristop organiziranega bojevanja, ki se je v stoletju izkazal za najbolj smrtonosen način bojevanja v Sredozemlju, načelo ki še danes krasi zahodno vojaško tradicijo. Obenem pa je bil pohod ne le helenističnih ampak tudi kasnejših evropskih vojsk, tako lahkomišeln kot morilski, z uničenjem vsega, kar bi se jim upalo postaviti po robu. Tudi ostale vojskujoče se tradicije na Kitajskem, Amerikah, Indiji in Tihomorskih otokih imajo konstantne vojaške kulture z dolgo tradicijo, a vendar niso imele takšne efektivnosti in fleksibilnosti oziroma zmožnosti doseganja takšnega opustošenja, kot npr. Aleksandrov pohod proti Gangesu, Cezarjeva okupacija Galije, uničenje Evrope v 2. svetovni vojni ali trenutno uničenje Hirošime in Nagasakija. Aleksander v Aziji ni iskal nikakršnega sožitja med narodi, njegova zapuščina je bolj kot ne desetletje ropanja, plenjenja, požiganja in posiljevanja. Tudi svetovni vojni in njune več

deset milijonske žrtve sta nekako vrhunec grozljive vojaške tradicije starih Grkov, a sta bolj razumljivi le kot njen zloben in zmoten dodatek. S Hitlerjem, Mussolinijem in Treblinko v mislih je tako bolj na učinkovitost Zahoda gledati kot neusmiljeno in brezobzirno, kot na nujno dobro ali slabo. Zahodna vojaška industrija, navdahnjena s starimi Grki, je do zadnjega desetletja prejšnjega stoletja postala že tako smrtonosna, da je skoraj uničila samo sebe (Hanson, 1999: 17-18). Če danes še vedno vidimo vojaške spletkarje, zasede, primitivna orožja in gverilske osvoboditelje po dnevnikih poročilih na televiziji, je to bolj zaradi nuje kot izbire. Take militantne družbe so brez tehnologije, organizacije, usposabljanja in denarja, tako da se ne morejo enakopravno zoperstaviti nasprotniku z izpopolnjenim orožjem ter z učinkovitimi odločitvami, katere še dodatno podpirata logistika in transport. Celotni njihovi občasni uspehi temeljijo na njihovem dostopu do zahodno zasnovanega orožja, kot so minometi, »bazuke« in mine.

Tirtaj, grški elegični pesnik, ki je živel v Šparti v času druge mesenske vojne, je preprosto menil, da se nihče ne more dokazati kot dober vojak, če ne prenese krvi in se ne sprijazni s klanjem. S tem se je nanašal na može, ki niso bili reve, a tudi ne kakšni bojni ekstremisti, ampak na smeje amaterje, ki so nekako našli pogum, da se brez pomisleka zoperstavijo nasprotniku. Grki so bili mnenja, da notranje hrepenenje po čisti in odločilni zmagi, kljub potrebnemu pokolu, obstaja v temnih srcih vseh nas. A ko je prišlo do bitke, ni bila več pomembna le ekshibicija junaštva, prelivanje krvi je bilo potrebno čim prej tudi končati. Ta zahodni način napada pa je postal celo tako učinkovit, da smo do danes eliminirali vsako možnost, da bi do njega sploh še kdaj prišlo. Tako rečeno, sami sebe smo spravili iz posla (Hanson, 2000: 12-13).

2. METODOLOŠKO HIPOTETIČNI DEL

2.1. PREDMET PREUČEVANJA

Predmet moje analize je antična Grčija in evolucija bojevanja v njej. Preučeval in primerjal sem različne načine bojevanja v grških obdobjih, skoncentriral pa sem se predvsem na bojevanje v arhaičnem obdobju, v veličastnem času bojevanja hoplitov med letoma 650 in 480 pnš. Klasična bitka falange je nato igrala pomembno vlogo še do leta 338 pnš. a se je obenem od bojevanja hoplitov v arhaičnem obdobju pomembno razlikovala. Čeprav so bili tudi v npr. mikenskem in helenističnem bojevanju glavni akterji Grki, in pogosto tudi v Grčiji, bo analiza skušala dokazati, da se omenjena načina bojevanja od klasične bitke hoplitov v mnogih pogledih zelo razlikujeta. Poleg tega sem namenoma ignoriral vse ostale oblike reševanja konfliktov in se osredotočil le na bitke pehote. V diplomskem delu sem namenil malo prostora konjenici, bojnim vozovom, artileriji, lokostrelcem, bojevanju na morju, skratka bojevanju, kjer je bilo namesto moči mišic in hladnokrvnosti, za zmago nujno potrebno uporabiti specializirano znanje uporabe orožja, taktičnih potez, manevra in strategije. Zavedam se, da je zelo težko ločiti oba načina vodenja bitk in da se npr. komu zdi hladnokrvnost pri »držanju položaja« pod nasprotnikovim pritiskom že specializirano znanje, a se je obenem potrebno zavedati, da se je bojevanje vendarle dogajalo v času, ki je v mnogih pogledih in še najbolj v vojaškem, ne samo drugačen, temveč diametralno nasproten našemu. Analiza je poiskala dejstva, ki to potrjujejo in nam skušala to oddaljeno obdobje čim bolj približati. Osrednji sklop mojega raziskovanja, bojevanje v arhaičnem obdobju antične Grčije, sem poizkušal, za razliko od bojevanj v drugih obdobjih, ki jih prav tako opisujem, **opisati skozi oči vojaka, hoplita.**

2.2. CILJI PREUČEVANJA in HIPOTEZE

2.2.1. PRVA HIPOTEZA

Grki zgodovinsko podprtega časa, ki se začne okoli leta 780 pnš., so se imeli za potomce legendarnega junaškega rodu. Bolj kot, da bi hotel sedaj razpravljati o avtentičnosti bajk, ki govore, kako so njihovi predniki jadrili do konca sveta, da bi si pridobili neko zlato runo in kako so se deset let bojevali s Trojanci zaradi lepe ženske, menim, da omenjene zgodbe vseeno potrjujejo, kako visoko so Grki cenili svoje prednike.

Do prvega velikega razcveta civilizacije, ki jo danes poznamo kot grško, ni prišlo v celinski Grčiji, ampak na otoku Kreta, kjer so že okoli leta 2500 pnš. osnovali palačni kompleks Knosos. Njene prebivalce danes poznamo pod imenom Minojci in ko se je leta 1899 britanski arheolog Arthur Evans lotil prvih izkopavanj na Kreti, je bil prepričan, da je odkril zlato civilizacijo utemeljeno na obilju, miru in veselju (Kerrigan, 2002: 12). Vzrok za njen zaton še danes ni znan, po tezi grškega arheologa Marinata (1993), naj bi šlo za izbruh vulkana Tera v 15. stol. pnš., ki je povzročil nastanek rušilnih valov, ki so med drugim zrušili Knosos. Večina avtorjev (Kerrigan, Bratož) pa meni, da je vzrokov za zaton več in so zanj poleg potresov, bili odločilni dogodki vojaške narave: upor, s tem povezana državljanska vojna in invazija mikenskih Grkov. Zlasti Mikence Bowra (1968: 31-32) smatra za njihove vredne naslednike in jih opisuje kot napredno in cvetoče ljudstvo, ki pa jim je bil usojen propad v manj kot sto letih. Uničili so ga vpadi skrivnostnega »pomorskega ljudstva«, mnogo manj civiliziranih Grkov, imenovanih Dorci, ki so se tja umaknili s severa in povzročili silno opustošenje ter sprožili nastanek 400 letnega obdobja, o katerem ne vemo praktično nič. Prizadeti ali uničeni niso bili le centri mikenske kulture v Argolidi, temveč tudi območje Korinta, Krete in otokov (Bratož, 1997: 39). Kulturni razpad je bil strahoten, od gradov so ostali goli zidovi, drugo je zgorelo. Po 12. stol. pnš. ni najti na grških tleh nobene palače, nobene umetnine, same koče s preprostim ohišjem, malovrednim po snovi in izdelavi. *»Na bogato preteklost je legla jalova pušča«* (Sovre, 2002: 49-52).

1. HIPOTEZA - Zaradi nasilnega propada mikenskega obdobja je Grčija v razvojnem in vojaškem smislu, padla v »temo« za 400 let.

2.2.2. DRUGA HIPOTEZA

Kljub strahotnemu razpadu so nekje v 8. stol. pnš. vzniknile skupnosti enakovrednih posestnikov in nastala je družba grških mestnih držav. Veliko avtorjev (Parker, Hanson, Snodgrass, Raaflaub) smatra nastanek polis za rojstvo zahodne vojaške prakse kot je poznamo še danes in ki se je takrat za razliko od lagodnosti bojevitega nastopaštva v prejšnjih obdobjih ter strokovnosti inženirstva in logistike v kasnejših obdobjih, osredila okoli vnaprej pripravljenega in brezobzirnega boja. **2. HIPOTEZA - Grki so iznašli ne le osrednjo idejo zahodne politike, da naj bi moč države temeljila na glasu ljudstva, temveč tudi osrednje dejanje zahodnega načina bojevanja, iskanje odločilne bitke.** Zvijache, zasedo, gverilo in spopad med heroji, načela ki so pred in po tem veljala za samoumevna, so zamenjali za idejo odločilne bitke, za vse ali nič.

2.2.3. TRETJA in ČETRTA HIPOTEZA

Eno od vprašanj, ki se pri klasični bitki falange zastavi kar samo od sebe je kako so se lahko v Grčiji pojavili vojaki, ki so edino uporabni na odprtih in prehodnih ravninah v deželi, ki je tako gorata in obdana s številnimi sosekami in ki je idealna za gverilsko bojevanje. Pri temperaturah v katerih so se borili pod vročim sredozemskim soncem, je prav tako neverjetno verjeti, da so se hopliti obdali s tako številno in težko opravo, ki je morala lastnika utruditi že pri vsakem premiku. Hopliti se prav tako niso nikoli zanašali na zvijače, oblegovalne naprave, taktiko, branilec pa prav tako ni nikoli izkoristili terena, ki bi mu bržkone prinesel zmago. Obe strani sta se, po vselej opravljenem obredu žrtvovanja bogovom raje udeležili formaliziranega in predvidljivega spopada, v katerem sta silovito trčila drug v drugega. Po takšni klasični grški bitki falange so zmagovalci na bojišče ponavadi postavili trofejo, poraženci pa so jih formalno prosili za izmenjavo ranjenih in ubitih. Pred 5. stol. pnš. v vojnah med Grki ne najdemo skoraj nobenega primera, da jim zmagovalci tega tudi ne bi odobrili, prav tako se v grški literaturi, slikarstvu in kiparstvu pred tem obdobjem ne pojavljajo prizori mučenja ali pohabljanja ranjenih. Mrtve sta nato obe strani pokopali na bojišču ali odpeljali domov v javno grobnico, poraženci pa so lahko prosto in osramočeno odkorakali domov. Grki so očitno sprejeli dejstvo, da je vojna res neizogibna in da je treba pogostokrat tudi ubijati, da bi se reševala življenja, in so zato sprejeli bitko, ki je kljub svoji brutalnosti bila namenjena omejevanju žrtev in ne obratno.

3. HIPOTEZA - Grki so resda iznašli brutalno metodo vojne, a jo obenem omejili s pravili.

4. HIPOTEZA - Grki niso nobenega večjega vojaškega podviga opravili brez pripadajočega obreda, v katerem so iskali privoljenje nadnaravnih sil.

2.2.4. PETA HIPOTEZA

Dve stoletji je tako grško bojevanje ostalo nespremenjeno, v smislu, da so se polis med seboj dogovorili, da namerno omejijo celoten konflikt na popoldansko trčenje dveh vojska z bronom obdanih suličarjev. Z ločitvijo pravil od bojevanja so se nato grške polis začele bojevati na napreden način, v katerem pa je zlasti blestel njihov severni sosed Filip II., ki si je z zvito diplomacijo, modernim razmišljanjem in naprednim bojevanjem pokoril celoten grški prostor.

5. HIPOTEZA – Raznovrstne makedonske enote so premagale klasično falango, ker je bila slednja zaradi svoje moralne vzvišenosti zastarela.

2.3. ZASNOVA NALOGE

Naloga je poleg uvoda, metodološko-hipotetičnega dela, potrditve hipotez in sklepa, razdeljena na tri glavne dele. V prvem predhoplitskem delu (3. poglavje diplomske naloge) sem zaradi boljšega razumevanja veličine pojava hoplita, predstavil vsa obdobja in bojevanja, ki so prav tako značilna za Grke in so pomembno vplivala na t.i. hoplitsko reformo. Mislim, da če hočemo zares spoznati hoplita in zvedeti, zakaj je njegovo bojevanje zapustilo tak vtis na zahodu, moramo zajeti več kot le študije o taktiki in strategiji falange in sem se zato v 4. poglavju diplomskega dela popolnoma osredotočil na hoplita, njegovo oborožitev in skozi njegove oči opisal doživljanje urjenja, vojaških pohodov, prenašanje muk in bojevanje v falangi. 5. poglavje govori o postopnem zatonu tradicionalnih vrednot hoplitov, o transformaciji falang od učinkovitega sistema za omejevanje žrtev v učinkovit stroj za uničevanje in njen konec.

2.4. METODOLOGIJA PREUČEVANJA

Pri analizi vseh ključnih obdobj, ki so bila predhodna obdobju hoplita za časa polis, kot pri obdobjih, ki so ga nasledila, sem uporabil temeljno metodo teoretičnega proučevanja, *analizo vsebine pisnih virov*. Glede na to, da se o antični Grčiji ve vsak dan nekaj več, sem se skušal virom starejšega datuma, katerih avtorji so bili v bistvu pionirji grške tematike, čim bolj izogniti. Eden takih je pri nas bil Anton Sovre, ki pa sem ga zaradi silno bogatega jezika in ogromnega poznavanja grške tematike v daljnem letu 1939, ko t.i. linearna pisava B sploh še ni bila razvozlana, vseeno več kot le pasivno vključil v diplomsko delo. Prav tako se klasikom in sodobnikom grškega načina bojevanja, kot so npr. Tukidid, Herodot in Ksenofon, nisem mogel in se tudi nisem želel izogniti. Analiza pa vseeno zaradi časovne oddaljenosti preučevanega obdobja, temelji predvsem na proučevanju novejših strokovnih virov, esejev, zbornikov, internetnih virov, ter tako splošnih enciklopedij, kot katerekoli knjige, ki je to očarljivo obdobje naše skupne zgodovine naredilo še privlačnejše.

Tiste informacije, ki za samo diplomsko delo niso bile relevantne, sem nato izločil z *metodo abstrakcije*. Pri opisu samega bojevanja v trajanju opredeljenega časovnega okvirja, torej sprememb v bojevanju na časovni premici, sem uporabljal *razvojno zgodovinsko metodo*. Poleg tega sem pri svojem delu moral uporabljati tudi *deskriptivno metodo*, saj po mojem poznavanju knjiga, ki bila vsebinsko enaka moji diplomski nalogi, še ne obstaja. Uporabil sem jo pri opisovanju, prikazovanju in morda še najbolj, pri združevanju ogromne literature, ki opisuje

antično Grčijo, a tako malo povprečnega državljana v njej. Po besedah Bratoža (1997: 9-10), izbor literature otežujeta dve dejstvi: 1. izredno veliko število objav s tega področja, saj prinaša npr. vsakoletna tekoča bibliografija *L' année philologique* v zadnjih letih več tisoč naslovov s področja grške zgodovine in analize virov zanjo; 2. skromna založenost naših strokovnih knjižnic s tovrstno literaturo. To stanje je v znatni meri odraz dejstva, da Slovenci doslej še nismo imeli strokovnjaka, ki bi se predvsem in posebej posvečal raziskovanju grške zgodovine ter pri tem skrbel za razvoj same vede. Raziskave grške zgodovine pri nas, kolikor sploh moremo govoriti o njej, v vseh ozirih bistveno zaostajajo za raziskavami rimske zgodovine, ki imajo sorazmerno dolgo tradicijo in zato tudi bistveno boljšo materialno in organizacijsko podlago.

Grško hoplitsko bojevanje sovпада z vzponom mestnih držav in sem zato večino dokazov posrkal iz literature, ki se nanaša na obdobje od 800 do 338 pnš. Vendar pa to obdobje in literatura iz tega časa zaradi časovne oddaljenosti ni pokrivala vseh točk, ki so se mi zdele pomembne, tako da sem se odločil, da se na nekaterih mestih dotaknem tudi obdobj, ki so mu sledila, recimo rimljanskega. Pri tem sem moral uporabiti *komparativno metodo*, ki sem jo potreboval za primerjanje najprej posameznih empiričnih kazalcev, ki sem jih preučeval v vseh obdobjih grškega bojevanja, nato pa za medsebojno primerjavo obdobj med seboj. Nekateri elementi bitk, kot npr. strah pred izgubo življenja, panika pred odločilnim trkom, sprejemanje bojnih ran, so po mojem mnenju z antično bitko primerljivi še danes in se lahko uporabijo v širšem kontekstu.

2.5. TERMINOLOGIJA

Sestavljanje kateregakoli dela o grški zgodovini avtorja vedno postavi pred zapletena jezikovna vprašanja slovenjenja starih grških imen in strokovnih izrazov tako v grščini kot angleščini, za katere slovenščina sploh nima besede. Grška in latinska imena sem povečini povzel po leksikonu Antika, a je bil ta za moje raziskovanje in osredotočenje na le grško plat antike, dostikrat preskromen in sem si tako moral pomagati tudi s Sovretovim delom »*Stari Grki*«, ter Bratovževim knjigo »*Grška zgodovina*«, konec koncev pa tudi z zdravo presojo, saj sem na lastni koži občutil kako malo je antična Grčija zares raziskana. Zdrav razum in kritična presoja mi je prav tako prišla prav v primerih, kjer se mnenja ali vsaj prevodi avtorjev razlikujejo. Večino grških imen, ki se v diplomskem delu ponavadi pojavljajo v ležeči pisavi v oklepaju, sem, če se je le dalo, prevedel v slovenščino. Pri prevajanju mi je prav tako bilo v izziv angleško strokovno

izrazoslovje, ki je bilo za razliko od slovenskega, sposobno vsakemu grškemu izvirniku podati prevedeno besedo.² Besedo polis sem uporabljal kot nesklonljivo ter v ednini in množini enak samostalni ženskega spola.

2.5.1. ČASOVNA RAZDELITEV GRŠKE ZGODOVINE

Najzgodnejša obdobja sodijo v okvir grške zgodovine le v najširšem smislu, prava grška zgodovina se prične v stoletjih po veliki selitvi z nastajanjem (etnogenezo) grškega ljudstva. Ne da bi se spuščal v diskusijo o zapletenih vprašanih periodizacije navajam konvencionalno delitev grške zgodovine na štiri obdobja: predhomersko dobo (ok. 3000 pnš. - 800 pnš.), arhaično dobo (homerska Grčija in čas velike kolonizacije, od okrog 800 pnš. do okoli leta 479 pnš.), klasično dobo (od grško perzijskih vojn do bitke pri Hajroneji 338 pnš.) in helenistično dobo (od Aleksandrovih pohodov in dobe diadohov, obdobja ravnotežja helenističnih sil do njihovega zatona in propada, zadnjega med njimi leta 30 pnš.). Navedena konvencionalna periodizacija grške zgodovine skriva v sebi veliko nevarnost poenostavljanja in je prirejena posebej za potrebe mojega vojaškega pogleda na grško zgodovino. Čeprav minimalno, se večinoma razlikuje od periodizacij tako avtorjev, ki raziskujejo nevojaška poglavja grške zgodovine, kot tudi avtorjev, ki se ukvarjajo z vojaškim spektrom antične Grčije, a imajo nanj različen pogled.

2.5.2. OPREDELITEV TEMELJNIH POJMOV

- **Hoplit** je bil v antični Grčiji pripadnik težko oborožene pehote (**falange**) mestnih držav (**polis**), sestavljene iz državljanov, ki niso mogli vzdrževati konjev, lahko pa so si privoščili bojno opremo.
- **Klasična bitka falange** je z drugimi besedami tipična bitka falange, ki monopolizira bojevanje od nekje 8. stol. pnš. dalje in v kateri so prisotne vrednote, ki v kasnejših obdobjih (po grško-perzijskih vojnah) in tedanjih bitkah falange niso več nujno prisotne. Klasična bitka falange je bila torej značilna za bojevanje v arhaičnem obdobju grške zgodovine, a jo bolj kot čas v katerem se je odvila, opredeljujejo prisotni moralni in nravni elementi, kot npr. omejevanje žrtev, napovedovanje bitk, odkrita taktika, humano ravnanje z zajetimi in ranjeni, čaščenje mrtvih in podobno. V klasičnem obdobju klasična bitka falange izgubi omenjene ideale in je sedaj za njo značilen le način bojevanja oziroma nalet dveh falang druga v drugo brez uporabe taktike ali

² V angleščini se npr. beseda »pike« pojavlja ločeno od besede »javelin« in »spear«, medtem ko je pri nas še danes nejasno v čem se razlikujeta kopje in sulica in sta besedi v našem izrazoslovju sinonima. Sam sem pri svojem delu za orožje, katerega se ne meče, uporabljal besedo sulica, ki je angleška inačica besede spear, besedo javelin pa sem obravnaval kot kopje.

strategije. Tako tudi v peleponeški vojni, ki je pravzaprav omenjene vrednote arhaičnega obdobja večinoma prezrla, vseeno pride do štiri klasičnih bitk falange v bitkah pri Pilosu, Sfakteriji, Delionu in Mantineji. Za konflikte med arhaičnimi mestnimi državicami je bilo za več kot dve stoletji (pr. 650 – 480 pnš.) značilno, da so jih omejili na enodneven spopad težko oboroženih falang. Šlo je torej za **bitko** in zato namerno opisujem hoplita v takšnem spopadu in ne govorim o vojni, čeprav sta zaradi odločilne narave bitke, pojma tu sopomenki.

- Besedo **Zahod** uporabljam kot referenco na kulturo, ki vznikne v stari Grčiji, preživi padec rimskega imperija, se razširi v zahodno in severno Evropo, se v času velikih odkritij od 15. do 19. stol. prenese v obe Ameriki, Avstralijo in na dele Azije in Afrike, danes pa izvršuje globalno politiko z ekonomsko, kulturno in vojaško močjo, veliko večje kot nam to nakazuje njen teritorij ali število prebivalstva.

- Bolj striktno sem s terminom **zahodna civilizacija** zajel vse kulture, ki podpirajo in spoštujejo naravne zakone, zbirko načel, vodil in bistvenih sestavin človeškega vedenja. Zapisana so v angleški ustavi iz 1689 (Bill of Rights), Magni Charti, v ustavi ZDA in vseh zahodnih državah in opisujejo življenje, svobodo, lastnino, svobodno izražanje in versko svobodo kot neodtujljive pravice. Če npr. nekdo nosi krilo narejeno iz tropske vegetacije v tropskem deževnem gozdu, a dejansko podpira človeške vrednote, se smatra za zahodno naravnega človeka, kar pa ni npr. kitajski kapitalist, ki je oblečen po zadnji modi in dela v gromozanskem nebotičniku, kjer pa svojim podrejenim ne priznava niti najbolj osnovnih človekovih pravic. Z uporabo te besedne zveze nisem imel namena enačiti grškega boja za svobodo, z bojem za pravice temnopoltih v 50ih in 60ih letih, grško demokracijo kot identično evropskemu parlamentu in predstaviti grški trg kot nekakšen Wall Street. Ključ do razumevanja bistva diplomatske naloge ne leži v pričakovanju, da bomo z obračanjem na stare Grke neposredno videli sedanjost, temveč da bomo med ključnimi pojmi tako za Grke, kot za današnji zahodni svet znali potegniti vzporednice. V tem smislu je Wall Street vseeno bližji agori, kot pa npr. perzijski palači v Perzepolisu. Pri najbolj kontroverznih pojmi, za katere sem smatral, da so temeljni del zahodnega načina bojevanja, kot npr. svoboda izražanja in neobstoje cenzure, se je potrebno zavedati, da sem jih uporabljal v okolju realnega dogajanja, ki pa se je zlasti po 11. septembru 2001 na marsikakšen način popačil, in ne skozi leče utopičnega perfekcionizma. Vrednote Zahoda so resda absolutne in brezpogojne, a so obenem evolucionarne in niso bile nikoli popolne, tako ne ob njegovem rojstvu kot ne danes.

3. ZGODNJE GRŠKO BOJEVANJE

3.1. PRIHOD INDOEVROPEJCEV V GRŠKI PROSTOR

Če upoštevamo naravne značilnosti Grčije, lahko ugotovimo, da dežela nikoli ni bila dežela izobilja in s tem posebej privlačna za naselitev. Rodovitne zemlje je malo, prevladuje kraški svet, gozdov ni dosti in tudi ti so bili že v antiki močno izkrčeni. Dežela je obrnjena proti vzhodu, kamor tečejo vse večje reke, vzhodna obala pa je za razliko od zahodne, kjer je le en izrazit zaliv (Korintski) zelo prikladna za plovbo. Gorska veriga, ki se vleče od Pinda na severu do Tajgeta na južnem Peleponesu, razčlenjuje deželo na veliko število manjših pokrajin, med katerimi so pogosto zelo otežene zveze. Le v Tesaliji, Atiki in deloma na Peleponesu, je ob večjih rekah, kot so Alfej (Elida), Pamis (Mesenija) in Evrotas (Lakonija), dovolj zemlje in prostora za večje naselitvene aglomeracije. Z vzhodne obale je prek otokov sorazmeroma lahek dostop do Male Azije in Krete, bistvenega pomena v življenju prebivalstva na grškem polotoku pa je bila v vseh zgodovinskih obdobjih bližina morja (Bratož, 1997: 26).

Sedanje znanje o prazgodovini Grčije temelji na rezultatih arheoloških, jezikoslovnih in naselitveno-topografskih raziskav. V grobih obrisih je ta podoba danes razmeroma zanesljiva in kaže, da je naselitev indoevropskih prednikov poznejših Grkov okoli leta 2000 pnš. bila sestavni del preseljevanja ljudstev med srednjo Donavo in Karpati. Ljudstva s severa in severozahoda so potisnila prednike Grkov s panonskega območja na jug, prehod od stalne naseljenosti k življenjskim razmeram ob selitvi, pa je spremenil družbeno sestavo prebivalstva v vojaško demokracijo, kar je omogočilo vzpon izkušenih vodij in krepitev knežje oblasti (Bratož, 1997: 27). Praheleni³ so zadeli v severni Grčiji na domačine (imenovani Kari), ki so uživali že precejšnjo kulturno raven, vsekakor je bila višja od tiste, ki so jo prinesli s seboj preprosti severni osvajalci (Sovre, 2002: 18-19). S seboj so prinesli bron ter znanje in veščine, potrebne za obdelavo te kovine, ki ni revolucionirala le delo in izdelavo orožja, ampak tudi sprostila domišljijo, kajti s prilagodljivostjo materiala je prišla tudi izrazna svoboda, ki je naredila konec rigidni preprostosti kamna. Grkom je omogočila novo in razločno identiteto, ki se je izražala v oblikovanju orožja, orodja, posode, naprav in nakita. Od vsega začetka je bila ta identiteta odprtega duha in usmerjena navzven, črpajoč vplive iz vsega antičnega sveta (Kerrigan, 2002:

³ Zgodovinar Bernal celo meni, da so predniki Grkov prišli iz Egipta in Afrike (Bernal, 1989).

11-12). Indoevropska kri se je tako počasi zlivala s karsko, severni polnomad je v sredozemskem podnebnju svojo nordijsko naravo odlagal in pod vplivom južnih kulturnih dobrin sam prevzemal sredozemsko kulturnost. »Nasledek je bil, da se je rodil po nekaj stoletjih iz arijskih in karskih prvin nov človek, človek Grk, ki je nosil v sebi značilne lastnosti obeh ras« in za katerega Sovre pravi, da je »bil po usodi poklican, da izobrazi Evropi lice« (Sovre, 2002: 18-19).

3.2. MINOJSKA in MIKENSKA GRČIJA

Do prvega velikega razcveta civilizacije, ki jo danes poznamo kot grško, pa ni prišlo v celinski Grčiji, ampak na otoku Kreta, kjer so že okoli leta 2500 pnš. vzhodno od vznožja gore Ida blizu severne obale osnovali palačni kompleks Knosos. Gre za prvo jedro mogočnih kraljevskih rezidenc, ki je približno dve stoletji pozneje pomenila dokončno uveljavitev absolutne oblasti *minos*, vladarja, čigar pravice se zdijo podobne tistim, ki jih je imel egiptovski faraon, ker sta bili v njegovih rokah združeni politična in verska oblast.⁴ Predvsem *minos* je odločilno vplival na to, da so se Krečani spremenili iz ljudstva s poljedelsko pastirsko gospodarsko kulturo, v ljudstvo s pravim »imperijem« na ozemeljskem, vojaškem in trgovskem področju, ki je skrbel za menjavo z Egiptom pod faraoni, s kraljestvi na Bližnjem in Srednjem vzhodu in ki je zagospodoval nad drugimi egejskimi otoki (Durando, 1999: 22); (Thucydides, 1952: 349).

Tu se je nekako do leta 1900 pnš. razvila osupljiva bronastodobna kultura (Kerrigan, 2002: 12), kar pa ni presenetljivo, saj je na podlagi dobrih pomorskih zvez z Egiptom, Malo Azijo, Grčijo in zahodom sprejemala vplive različnih kultur in jih tudi sama izžarevala na različne strani. Minojsko Kreto imamo lahko za prvo evropsko civilizacijo, o čemer zgovorno pričajo umetnost, stavbarstvo in verstvo. Kritiki upravičeno ugotavljajo, da sta v minojskih umetniških stvaritvah povsem izraženi domišljija in iznajdljivost ljudstva, ki je bilo v bistvu miroljubno, predano pridobitnim dejavnostim in ki je znalo bolj kot razkazovanje moči ceniti življenjske sladkosti in razkošje, o čemer pričajo sijajna oblačila na freskah mestnih palač, prelepi predmeti, ki so jih izdelovali rezbarji, zlatarji, mizarji in kiparji (Durando, 1999: 24). V mitoloških ciklih minojske kulture, ki pripovedujejo o legendarnih Zevsovih, Evropinih, Minosovih in Minotavrovih junaštvih, se nam razodeva življenje v tej rodovitni in radodarni deželi, kjer je bila žetev obilna in bera oliv bogata, a je bila žrtev pogostih potresov in vulkanskih izbruhov (Baselli, 1999: 30).

⁴ Iz besede *minos* je izpeljan izraz minojska kultura, o kateri lahko ravno tako govorimo kot o kretske.

V času, ko je cvetela kretska civilizacija, so vso celinsko Grčijo in Peleponez napadli in dokončno zavzeli Ahajci,⁵ indoevropsko ljudstvo, omenjeno celo v nekaj hetitskih dokumentih pod imenom *Ahijawa*. Zdi se, da so se dotedanje skupine prebivalcev popolnoma stopile pod neustavljivim pritiskom tega ljudstva pastirjev in vojščakov, ki so nenehno iskali nove pašnike za svoje črede (Durando, 1999: 36). Mesti Mikene in Tirint, ki sta predstavljali osrčje v »galaksiji« majhnih središč v Argolidi z institucionalno ureditvijo mestnih držav, sta postali politično in kulturno nadvse močni, o čemer pričajo velike palače, utrdbe in pisava. Mikenski vpliv se je s Peleponeza postopoma razširil na egejske otoke in si pridobil trgovsko in kulturno premoč v vzhodnem Sredozemlju, ki jo je prej imela minojska civilizacija (Baselli, 1999: 30).

Mikenci so živeli v močno centralizirani družbeno politični ureditvi, zasnovani na gospodarski bipolarnosti; pridelke in izdelke zemljiških veleposestnikov in rokodelskih podjetnikov so zaupali izkušenemu trgovskemu ladjevju. Iz linearne B pisave, dragocenih glinastih tablic, nekaj ohranjenih slik na vazah, najdb orožja in oklepov ter spominjanj kasnejše literature o mikenskem obdobju,⁶ si predstavljamo, da je absolutni gospodar, predstavnik vojaških in posestniških aristokratov oziroma *vanaks* lokalnih neodvisnih mestec npr. Miken, Tirinta, Teb, Orhomenosa in Aten politično, ekonomsko in vojaško vodil mesteca iz utrjenih citadel, palač ograjenih z ogromnimi zidovi, ki so v širino merili od 3 do 9 metrov, v višino pa do 8 metrov.⁷ Ponavadi pa niso zaobjemala velikega prostora in so večinoma ograjevala le dinastične rezidence in skladišča. Največkrat so bile zgrajene na vulkanskem griču v središču rodovitne pokrajine in so za razliko od kasnejših akropol bile osrednja rezidenca in administrativni center kraljeve elite, ki je tam zbirala, skladiščila in razdeljevala žetev pokrajine, ki jo je obdajala (Hanson, 1999: 26-40).

Do 13. stol. pnš. je bilo mikensko bojevanje dokaj podobno tistemu, ki so ga že stoletja prej prakticirali proti vzhodu in jugu Sredozemlja Egipčani in Hetiti. Glavna moč vojske je bilo težko oboroženo plemstvo, zaradi drage oprave pa je nižje ljudstvo nosilo le lahko orožje (Sovre, 2002: 42). Oborožitev pešcev, ki so šli v boj kot gospodarjevi spremljevalci, so sestavljali velik stolpast

⁵ Ker se Dorci do takrat še niso naselili na Peleponezu, se vse prebivalstvo na tem polotoku imenuje Ahajci, z osrednjem sedežem v Mikenah (Sovre, 2002: 30).

⁶ Čeprav je mikenologija v zadnjih desetletjih doživela velik razmah, je treba z vidika zgodovinskih raziskav poudariti, da so ohranjeni zapisi v linearni B pisavi zaradi svoje vsebine za zgodovinarja le omejene vrednosti. Večina zapisov vsebuje raznovrstne sezname in prav nobeden med doslej najdenimi ne poroča o zgodovinskih dogodkih, kot npr. stare orientalske kronike. Zaradi tega razrešitev linearne B pisave po pomenu za zgodovinske raziskave relativno zaostaja za pomenom razrešitve egipčanskih hieroglifov ali mezopotamsko-prednjeazijskih klinopisnih tekstov, ki prinašajo tudi zapise literarne in posebej historiografske vsebine (Bratož, 1997: 25).

⁷ Kasnejši zbegani Grki so te masivne trdnjave imeli za delo nadljudi in jih smatrali za kiklopske stvaritve (ibid.).

ščit, sulica in kratek meč. Ob večjih spopadih so se knezi povezovali, pri čemer so enega od njih priznali za vojaškega kralja (*hegemon*) in se mu zavezali s prisego, zavezništvo pa je propadlo takoj, ko je bilo vojne konec (Bratož, 1997: 36). Mikenska posebnost je bil bojni voz na dveh kolesih z dvema ali tremi konji po zgledu vzhodnih dežel z lokostrelci in z oklepljenim voznikom. T.i. dendra oklep, ki ga je nosil voznik, je nudil izvrstno zaščito pred izstrelki, brez dvoma pa je ob padcu z voza tako oklepljen voznik bil popolnoma nemočen, saj so koncentrični bronasti krogi, ki so ga sestavljali, onemogočali tako hojo kot upogibanje (Hanson, 1999: 28).

Vojščak se je s takim bojnim vozom, oborožen s sulico in mečem ter zavarovan s čelado in osmerokotnim ščitom iz volovske kože, ojačenim z bronom, najprej odpeljal v bitko. Iz tega je nato izstopil, da bi se spopadel z junakom z nasprotne strani, vozniki pa so se pomaknili nazaj, a ne predaleč, tako da so imeli bojevniki vsak čas vozila nared, če je bilo treba bežati. V nasprotnika so najprej zalučali sulici in nato boj nadaljevali od blizu z meči (Howatson, 1998: 583). Težki ščit, ki so ga nosili s pomočjo jermena na hrbtu, je bil tako neroden, da je bilo celo hoditi težko pod njim. Vozove so torej bolj kot ne uporabljali le za prevoz do bojišča, ker teren v Grčiji po večini ni takšen, da bi dovoljeval neovirano gibanje večjih vozovnih skupin. O kaki višji strateški ali tudi taktični umetnosti tedaj seveda še ni bilo govora, vrste so se namreč takoj po spopadu razdrobile v posamezne dvoboje. Lahka pehota je čakala večidel v nekakšni rezervi in pritisnila šele, kadar je bilo treba zmago dopolniti. Če je bilo jedro razbito in je pobegnilo, je bilo na milost prepuščeno sovražniku, ker je bilo tako rekoč golo. Še plemič ni imel na sebi druge obrambe kot okovan usnjen pas, ker ga je ščit dovolj varoval. Seveda le v boju, če je zbežal in ni bilo voza pri roki, je bil še na slabšem kot njegov kmet, saj so ga okrasni ornament in spletene kite na glavi le ovirale, odvreči pa jih zaradi sramote ni smel (Sovre, 2002: 42).

Kakšno blaginjo in moč so dosegli Mikenci v tem času, nam kaže znatna razširitev obzidja, s katerim so bila obdana nekatera središča, še bolj pa napadalna politika, s katero so hoteli uničiti države tekmice in se z vojno polastiti nadzorstva nad najobčutljivejšimi točkami v Sredozemlju. Simbolična podoba te strategije je napad Ahajcev iz vse Grčije na Frigijce v Troji, katerih močna država je nadzorovala Dardanele, pomembno točko na poti iz Egejskega v Črno morje, ob katerem so ležale velike zaloge rudnin in prostrane obdelane površine in kamor je vodila vodna pot po Donavi. Trojanska vojna je izbruhnila okrog leta 1250 pnš. in se je, kot pripoveduje Homer začela lahko, ker so se povezala najmočnejša ahajska mesta od Tesalije do Beotije, od

Argolide do Mesenije in Lakonije, hkrati pa je pomenila zadnji bleščeči vzpon civilizacije, ki ji je bilo namenjeno, da bo ugasnila že po nekaj desetletjih (Durando, 1999: 38-39).

3.3. DORSKA NASELITEV in GRŠKI TEMNI VEK

Naposled je, kot meni Sovre z dorsko naselitvijo v 13. stol. pnš. prišlo do enega najusodnejših dogodkov v svetovni zgodovini, ki je najbolj vplival na prihodnost Grkov. Šele po Dorcih⁸ je prešla Egejska kotanja iz maloazijskega v grški in s tem evropski svet (Sovre, 2002: 49-52), proces indoevropizacije Grčije se je zaključil. Dorska selitev je prinesla bistvene spremembe v etnični in jezikovni podobi Grčije. Smer dorskega prodora je potekala od severa proti jugu, na Peleponezu pa so Dorci najprej zavzeli vzhodno obalo in so Ahajce izrinili v notranjost polotoka. Že pred prihodom Dorcev s severa je mikenska civilizacija zašla v krizo in bila v zatonu, tako da so prišleki brez težav zavzeli središča te civilizacije, Mikene in Tirint. Posledica dorske selitve je bila popolna preobrazba etnične podobe grškega polotoka in deloma otokov. Ob koncu dobe preseljevanja so bili Dorci vodilni element na vzhodnem in južnem Peleponezu (Bratož, 1997: 39), s seboj pa so namesto blažjega bron prinesli krhko železo. Kot pravi Sovre, »*železna je postala doba, železen tudi človek*« (Sovre, 2002: 49-52).

Kljub vsej škodi, plenjenju, ropanju in ubijanju, pa je Grčija z dorskim prihodom pridobila večščino obdelovanja železa. Lastnosti železa so bile domačinom že dolgo znane in rude je bilo povsod v obilju, toda brez opreme, ki je bila potrebna za njeno obdelavo, je bila njena funkcija zelo omejena. Izdelati je bilo potrebno posebne peči za njegovo taljenje⁹ in ko so se v prvem stoletju prvega tisočletja pnš. naposled priučili veščine kovanja razbeljene kovine, je železo povzročilo drugo tehnološko revolucijo. Bilo je prav tako upogljivo kot bron, vendar je lahko obdržalo večjo trdoto, poleg tega pa je bilo dovolj poceni, da so ga lahko uporabljali veliko bolj na široko. Medtem, ko je bil baker veliko dostopnejši, je bila proizvodnja bron omejena z visokimi stroški kositra, redke kovine, ki jo je bilo treba pripeljati iz tako oddaljenih krajev, kot sta npr. Iranska planota ali celo Cornwall. Kljub njegovi prilagodljivosti, so bron tako uporabljali samo za dragoceno orožje in pripomočke, medtem ko so železo uporabljali za skromnejše orodje. Srpi, kladiva, žebliji in rezila, vse to so bili pripomočki, ki jih ni uporabljal le gospod, ampak tudi navaden človek (Kerrigan, 2002: 27).

⁸ Ime *Dorieis* je v zvezi z izrazom *dorímachoi* in označuje bojvnike s kopjem (Bratož, 1997: 39)

⁹ Potrebne so bile veliko višje temperature kot za izdelavo bron (ibid.).

Svojega konca pa Mikenci vseeno niso dočakali v svoji tradicionalni opravi. Kot odgovor na način bojevanja severnih osvajalcev, ki so se borili peš in v številnih skupinah, je nastal nov mikenski oklep, ki so ga odslej lahko nosili tudi peš. Vsaj do leta 1200 pnš. so mu sledili še drugi deli opreme, obnožnice, čelade in okrogli ščiti iz brona, lesa in usnja, vse bolj pa so se začela pojavljati tudi kopja, sulica in večji meči. Tudi prizori z antičnih vaz ponazarjajo, da so vsaj zadnje generacije Mikencev reagirale na nov način bojevanja tujcev, ko so spoznali, da njihovi vozovi in napol goli bojevniki ne bodo kos številni, dobro oboroženi in kohezivni pehoti. Mikenska enajsta ura pa je tedaj že odbila in medtem ko arheologi govorijo o katastrofi, ki je povzročila propad celotne kulture, je s strogo vojaškega pogleda nenaden propad kolektivne avtokracije za vedno spremenil grško bojevanje. Prvič v zgodovini je oprema, čas, prostor in namen vojskovanja z avtokrata iz palače padel na pleča posameznika¹⁰ (Hanson, 1999: 30-32). Za razliko od vseh ostalih kultur tedanjega časa, ni kolektivna teokracija nikoli več uniformno oblekla grško govoreče vojske. Oder je bil sedaj postavljen za štiri stoletja dolgo politično in ekonomsko evolucijo, ki bo pripeljala do prihoda svobodnega državljana, ki se bo sam odločil kje in kako se bodo možje kot je on borili.

Namesto silnega razcveta, ki naj bi sledil, pa je Grčijo nekaj pahnilo v temo. Če so bili za to krivi Dorci, notranja trenja, upori prvotnih prebivalcev, potresi, suša, piratstvo ali preprost zlom sistema ne vemo. Iz neznanega razloga je zamrla pisava in večinoma tudi vazno slikarstvo, s tem pa kakršnokoli upanje, da bi si razložili štiristoletno skrivnost. Centraliziranega vodstva ni bilo več, z njim je propadel trgovinski imperij, ki se je začel z Minojci in bil podedovan od Mikencev (<http://www.wsu.edu:8080/~dee/MINOIA/DARKAGES.HTM>). Grki so se vrnil h kmetijstvu, prejšnji napredni način življenja se je umaknil preprostemu obratovanju, nastale so ograjene vasice z majhnim in nestabilnim prebivalstvom, ki je pogosto migriralo, ko je bilo ogroženo.

Mestna središča so izginila, državnih tvorb ni bilo in razvila se je družbena ureditev, zasnovana na *genosu*, nekakšnem družinskem aristokratskem klanu, ki si je pridobil tak položaj s pogumom, nasilnim prilaščanjem ozemlja in bogastev in trajno posestjo gmotnih dobrin in orožja. Na političnem področju je mikenskega *vanaksa* zamenjal *bazilevs*, »kralj«, ki je bil, preprosteje

¹⁰ Bratož pravi da si že v tem obdobju posebno pozornost zasluži vse bolj pogosto polaganje orožja v grob v nasprotju z mikensko dobo, ko orožje najdemo samo v reprezentančnih knežjih grobovih. To je odraz dejstva, da je bilo prej izdelovanje in posedovanje orožja privilegij plemiških slojev, sedaj pa je to postalo dostopno širšim slojem svobodnjakov (Bratož, 1997: 41).

povedano, (vojaški) poglavar skupnosti, član aristokratske elite, ki so ga podpirali drugi družinski poglavarji (Durando, 1999: 40). Preprosta družina je živela v kočah iz blata, ki so se v grozdih stiskale okoli poglavarjevega utrjenega domovanja na vrhu hriba, pa tudi razmere v katerih je živel on sam, še zdaleč niso spominjale na življenje v palači. Četudi jim je bilo prihranjeno neizprosno služenje, ki je bilo v teh časih usoda slehernika, gospod in njegovi vojščaki nikakor niso živeli v aristokratskem razkošju. Življenje ljudi je bilo težko in ubožno, toda dokler je bil njihov gospodar močan, je bilo vsaj varno in se jim ni bilo treba bati, da jih bodo odtrgali od družine in prijateljev ter prodali v suženjstvo (Kerrigan, 2002: 31).

Edini zanesljiv vir, ki se je za ta stoletja ohranil, so izkopanine orožja in opreme iz aristokratskih grobov. Glede na te najdbe lahko sklepamo, da se je vojskovanje vrtelo okoli lokalnih vodij, ki so na konjih vodili ohlapno povezane vojake, oborožene z usnjenimi in vrbovimi ščiti, kopji in loki. Medtem, ko so se obnožnice in večina oklepa na telesu opustile po mikenskem obdobju, so v izkopaninah našli presenetljivo veliko prisotnega železa, ki je naredil star mikenski dolg meč in kopje še močnejša. Vseeno so imeli Grki srečo, da se takrat za Evropo oziroma egejski prostor ni zanimala nobena velesila in je, takrat ko so se ustalili Dorci, nastopilo obdobje miru (Hanson, 1999: 33-34). Tukidid pravi, da v tem obdobju pred polis ni bilo večjih zvez, stabilnega števila vinogradnikov, poljedelcev, daljših kampanj, resničnih bojev razen lokalnih sporov med sosednimi rivali. Bolj so bile pogoste krvne razprtije, maščevalni spopadi, plenjenja živali in žensk ter kazenski vpadi, kot pa previdno organizirane ekspedicije namenjene osvajanju in prilaščanju ozemlja, torej vojne (Thucydides, 1952: 349-354).

3.4. ARHAIČNO OBDOBJE

3.4.1. VZPON PLEMSTVA in HOMERJEVA DOBA

V Grčiji se je le polagoma zopet vračala menjalna kupčija, a tudi ta le v prastari obliki. Za merilo vrednosti ni bilo zlato ali srebro, kakor v minojsko-mikenskem svetu, ampak živo blago, govedo, živalske kože. Naturalno gospodarstvo je popuščalo šele na prehodu iz 9. v 8. stol. pnš., ko so bili Grki že v kupčijskih zvezah s Feničani in se je pričela druga kolonizacija (Sovre, 2002: 71). Sčasoma se je med bazilevsi vzpostavila določena hierarhija, saj so se nekateri začeli dvigati nad večino svojih tovarišev, prevlada peščice pa je paradoksalno začela utirati pot demokraciji. Ko sta namreč moč in bogastvo vojaških poglavarjev naraščala, so prenehali biti zgolj vojaki, postali so

potrošniki in razvili bolj pretanjen okus za lepa oblačila in opremo, umetelno izdelano orožje in gospodinjske predmete, izbrano jedačo in vino. Marsikaj od tega so morali uvoziti iz tujine, kar je pomenilo, da so morali tudi v Grčiji začeti izdelovati blago visoke kakovosti, da bi ga lahko izmenjevali na čezmorskih trgih. Pojavil se je nov »srednji razred« svobodnjakov, trgovcev, obrtnikov, velikopoteznih kmetovalcev, ki je stregel temu povpraševanju, skupina, ki bo po gospodarski moči pozneje postala tekmeč aristokracije (Kerrigan, 2002: 31-33).

Z gospodarskimi spremembami je prišlo tudi do razslojevanja prebivalstva na plemstvo, svobodnjake in tlačane. Ko so se plemena po naselitvi ustalila, so si porazdelila zemljo po rodovih in bratstvih, bila je torej skupna lastnina, katere dele so dobili člani v obdelavo po žrebu. S časom je prehajala v osebno last in z njo do pridobivanja ali izgube moči in ugleda. Kdor je iz kakršnegakoli vzroka obubožal, mu ni ostalo nič drugega kot da se je zatekel v okrilje gospodarsko močnejših in se jim s tem predajal v odvisnost. Tako se je iz povprečne množice izločilo omejeno število veljakov, okoli njih pa vse kar je bilo šibkejšega, ki so jim v zahvalo služili z delom, s svojo zemljo in družino. Na vrh je splavala plast zahtevne gospode imenovano plemstvo, ki si je krajšala čas z lovom, bojem, roparskimi pohodi, medsebojnim pustošenjem polij in odganjanjem živine. V vojno zoper skupnega sovražnika so hodili v kraljevem imenu z ljudmi, ki so jih imeli na posestvih, oboroženih z okroglimi in ovalnimi ščiti, oklepom, obnožnicami, železnimi meči in sulicami. Pri bojnih tekmah na prazničnih shodih so se merili v spretnosti in moči ter zmagovalcem podarjali draga darila. Sploh sta bili telovadba in tekmovanje že v grškem temnem veku značilni kulturni prvini. Akrobatsko igro in šport sicer že srečujemo v kretskem svetu, toda smotrno oblikovanje telesa in boj za prvenstvo, ki je kasneje za Grke pomenilo višek zemeljske slave, je bilo nekaj, česar vzhodni človek ni nikoli razumel. Tako so ti zdravi, bistri ljudje ob »sončnem značaju« uživali sleherni trenutek življenja in popolnoma zrasli z zemljo, z vsemi čuti privezani na ta svet (Sovre, 2002: 72).

Spričo zavestne moči plemstva niso imeli kralji več tiste despotske oblasti kakor v mikenski dobi. Bili so le še javni zaupniki, v vojni zbiralci čet, v miru posredniki med ljudstvom in bogovi, sodniki, pa še to v krogu plemiškega starešinstva. Ker so se v bitki nasprotniki merili v dvobojih in je zmago torej odločalo viteštvo, tako tudi potrebe po enotnem vodstvu ni bilo več. Kralj ni imel drugega opravka, kot da se je tudi sam pomeril s svojim možem in pazil, da je po hrabrosti prekašal druge. Kraljevski ugled je zato čedalje bolj padal, nazadnje je vladar bil le *primus inter*

pares, prvi med enakimi. Vloga plemičev je v takih okoliščinah vedno bolj naraščala, medtem ko je osebni in uradni pomen kraljev usihal, dokler ni okoli leta 700 pnš. domala pri vseh Grkih izginil. Pohod od kraljestva do aristokratske ustave je bil povsem skladen z grško bitnostjo, zato se je večidel izvršil brez prelivanja krvi (Sovre, 2002: 73-74).

Homerjevi pesnitvi sta imeli v grškem duhovnem življenju od arhaične dobe pa vse do pozne antike izjemen pomen, ta izreden dosežek grškega duha pa je toliko bolj občudovanja vreden, ker stoji na samem začetku grške književnosti. Kljub nezanesljivosti Homerjevih besedil, pa je, če ne že za estetsko, vsaj za kritično presojanje pomembna tudi analiza njegove Iliade in Odiseje. Za zgodovinsko razumevanje dobe je najbolj zanimivo dejstvo, da se, še posebej v Iliadi, v pesniški fantaziji zlivata v celoto dve dobi, mikenski svet in svet v katerem je živel avtor (8. stol. pnš.) (Bratož, 1997: 45). Oblast mikenskih despotov nam avtor predstavlja kot plemiško vlado z monarhičnim vrhom, katere kralji so »očakovsko« preprosti, sami koljejo, pečejo, ne samo pod obzidjem Troje, tudi v Odisejevi palači, ko snubijo Penelopo. Kraljeviči so pastirji, vitezi hodijo na rop in odganjajo črede, vse to so poteze iz sodobnosti po razdejanju mikenske kulture. Razmere so siromašne, homerski človek ne pozna sijajnih palač in veličastnih grobnic, komajda ve kaj je zlato, mrliče pokopava s skromnimi pridevki ali pa jih sežiga. Ko govori Homer o bogastvu junakov, našteva le poljske sadeže, konje in goveda, obleke in posle, ta »srednji vek« je čas naturalnega gospodarstva. Čeprav anahronizmi pri Homerju prav nič ne motijo harmonije in daje pesnitev vseskozi vtis enotnosti, sleherni arheolog in zgodovinar na vsakem koraku naleti na mešanje starih in mlajših običajev¹¹ (Sovre, 2002: 66-68).

Homerjevi heroji so bogorodni junaki, nadčloveško stopnjevane idealne postave, silne v samozavesti in neobrzdani po naravi. Na ta način je Homer zabrisal mejo med človekom in bogom in pretopil bogovski *mitos* v človeško dogajanje, vendar pesnik ne podaja etičnih spoznanj ne stvarne resnice, njegov namen je da razveseljuje, zabava, navdušuje in pretresa, pero mu vodi domišljija. Njegove verske predstave ne rastejo iz mračnih kozmičnih mitov, temveč so jasen izraz lastnega čutnega doživljanja, njegovi bogovi so zato zgolj ljudje, ki jim v srcih pojejo ista čustva in strasti kakor njemu samemu. Toda bogovi prekašajo človeka v dobrem in slabem, so

¹¹ Nekje so »mrličji psom in ujedam za žrtje«, drugje zahteva ena stran od nasprotnika mrtve, da jih pokoplje z vsemi častmi in po pravilih človečnosti, nekje Ahil na zverinski način oskruni Hektorjevo truplo, kasneje ga do solz ganjen izroči nesrečnemu očetu. Ajaks nosi velik mikenski ščit, Hektor lahki grški oklep s kovinskimi obnožnicami, poleg sulice in meča najdemo pri manj pomembnih junakih tudi lok, drugi se obmetavajo s kamenjem. Orožje je iz brona, čeprav smo v železni dobi, Homerjevi junaki, tako Trojanci kot Ahajci govorijo isti jezik, pri obeh so prisotni enaki ideali in viteško mišljenje, enako veselje do življenja in preziranje smrti, dveh tako različnih narodov (ibid.).

nesmrtni, ob tem pa neomajni gospodarji sveta in se menijo za zemeljski rod le toliko, kolikor se sklada z njihovimi koristmi. Njihove pregrehe so zato izven kritike, so popolni, kakršni so že in človek jih brez predsodkov priznava ter skuša s prošnjami in daritvami pridobiti njihovo prijateljstvo. Sovre pravi, da je »v tem nadziranju neka veličina, ki stoji onkraj dobrega in zlega, je neka širokosrčnost, ki zbuja spoštovanje«. Homerjev svet bogov je odvrigel temno in skrivnostno ter stopil iz magičnega kroga grozljivih sil v neposredno človekovo resničnost. Iz neskončnega števila krajevnih božanstev je izbral majhen krog, ga po rodovih povezal in osredil okoli kralja Zeusa ter vsakemu odmeril delovno področje. S tem je postavil zid med olimpske nebeščane in demone, ki so bivali v raznih kultih preprostega ljudstva (Sovre, 2002: 68-70).

Z bronom obdanega vojščaka višjega stanu je v bitko z elegantnim bojnim vozom pripeljal osebni sluga. Na bojišču je izstopil in si poiskal primerne nasprotnika z modro krvjo, katerega uboj ali ugrabitev bi pripomogla k njegovemu ugledu. Ko ga je našel, ga je običajno verbalno naslovil ter užalil, nato pa poskušal zadeti s kopjem. Če mu to ni uspelo, je Homerjev vojak potegnil svoj meč in prihitel k nasprotniku, da bi ga pokončal; kakorkoli že, glave padajo, oči se kotalijo, drobovja parajo in udi sekajo. Vseeno je tako nazornih opisov v Ilijadi malo, saj se le 18 opisov bitk ne konča že z začetnim udarcem. Lokostrelci so omenjeni kot specializirani bojevniki, strahospoštovani zaradi svoje smrtonosnosti in obenem prezirani kot reve, ki se izogibajo direktnemu spopadu (Hanson, 1999: 36). Oba epa sta nastala v plemiškem okolju, prikazujeta svet bojevitega, ponosnega plemstva, čigar ideal sta bila boj in zmaga, neobrzdana želja po plenu in veselje po agonalnem¹² načinu življenja. Še pomembneje je, da sta Homerjeva epa dala podlago za nastanek grške »nacionalne« zavesti, saj so namreč vsa grška plemena priznavala Homerja kot najvišjo avtoriteto. Grkom epa torej nista dala le literarnega jezika, temveč sta omogočila tudi nastanek ideje grške enotnosti in skupne religije (Bratož, 1997: 45-46).

Podoba grškega sveta v arhaični dobi je bila torej zelo pisana. Glavna značilnost je bila silna razdrobljenost, plemenske države so vse bolj izgubljale svojo nekdanjo vlogo (Bratož, 1997: 58), ob veliki raznoterosti državnih oblik in družbenih ustrojev in ob pisanosti narečij ter načinov naselitve pa je med Grki zmeraj živel občutek povezanosti. To zavedanje se je lahko izražalo povsem kot nekaj danega v enaki »duševni usmerjenosti« plemiškega sveta, vendar se je kazalo tudi v zavestnejših oblikah. Da so se Grki od svojih sosedov, ki niso govorili grško, ločevali tako,

¹² Iz starogrške besede *agon*, ki pomeni tekmovanje v telesnih vajah (Madžarevič, 1997: 5).

da so ljudi delili na Grke in barbare, je eno izmed najočitnejših znamenj njihovega občutka skupnosti. Predvsem pa so se nekateri kulturni kraji razvili v središča grškega skupnega življenja. Svet grških bogov je iz predgrških, vzhodnjaških in s priseljenci prinesenih prvin skoraj neločljivo prepleten v mnogoterost izraznih možnosti, ki se za svoje enotne poteze niso imele toliko zahvaliti religiozni misli, kot sami volji Grkov po skupnosti. Epi in pesmi, predvsem oba Homerjeva epa, v katerih so pesniki opevali preteklost in sedanost, sodijo med najpomembnejše posrednike enotnega pogleda na obliko in vsebino verskega čutenja, svet olimpskih bogov je sad te poezije, ki so ji bili odprti plemiški dvori vsega grškega sveta (Bleicken, 1981: 148).

3.4.2. DRUGA KOLONIZACIJA in VZPON MESTNIH DRŽAVIC

Že kolonizacijo v mikenski dobi je povzročila prenaseljenost, ki jih domača zemlja ni imela s čim nahraniti. Vprašanje prehrane¹³ je ostalo pereče tudi kasneje, saj je bilo rodovitne zemlje na Grškem vedno malo, naraščanje prebivalstva pa je ponehalo šele v 3. stol. pnš. Posebno močan kolonizacijski tok so sprostile spremenjene družbene in gospodarske razmere sredi 8. stol. pnš., ker pa je bilo obrežje Male Azije že naseljeno, se je nova struja obrnila proti severu in zahodu ter preplavila po malem vse obale Črnega in Sredozemskega morja. Sovre pravi, da »so Grki s tem opravili prosvetno poslanstvo neprecenljive vrednosti, zakaj potegnili so v svojo kulturo celo vrsto obmorskih pokrajin, ki so ždele dotlej v temi jalovega barbarstva«¹⁴ (Sovre, 2002: 82-83).

Nagibi, ki so vodili ustanovitelje novih kolonij, so bili torej v glavnem poljedelskega značaja, kar še posebej velja za naselbine iz celinske Grčije. Industrija in obrt tu na začetku še nista bili tako razviti, da bi jim bilo treba tujih tržišč, iskali so predvsem rodovitne pasove ob morju, najsi je bilo pristanišče blizu ali ne¹⁵ (Sovre, 2002: 83). Kmetje so bili takrat obubožani in so postali podložniki ali zaradi dolgov celo tlačani politično in gospodarsko močnejše aristokracije. Denarno gospodarstvo, ki se je razširilo po začetku kolonizacijske dobe in ki ga je kolonizacija sama pospeševala, je še dodatno poslabšalo položaj podeželskega prebivalstva, ki na to novo obliko gospodarjenja ni bilo pripravljeno. Splošna napetost je v nekaterih mestih izzvala ostre spopade, po katerih so poraženci morali tako oditi v tujino. V splošnem pa odločitev za izselitev

¹³ Da je dejansko šlo za prenaseljenost priča tudi Heziod v svojem delu »Dela in dnevi«, v katerem svetuje zakoncem naj se omejijo na enega otroka (Bratož, 1997: 60).

¹⁴ Pri tem je izraz pomenil v prvi vrsti tujca in ni imel še negativnega podtona (Bratož, 1997: 67).

¹⁵ Trgovsko-politični razlogi pa so silili k ustanavljanju kolonij mesta iz Male Azije. Ta so se razvijala v živahna industrijska središča in v trgovini uspešno tekmovala s Feničani, vendar jim grabežljiva lidijska politika ni dovoljevala trgovati na vzhodu in jim zapirala tudi zvezo z Babilonom (Sovre, 2002: 83).

ni dozorevala zaradi aktualnega notranjega nemira, temveč zaradi občutka nekega pritiska, ki je človeka stalno tlačil, zaradi stalno občutene eksistenčne krize. Potem, ko se je izseljensko gibanje začelo, je za marsikoga postal odločujoč nagib tudi želja po pustolovščinah, še posebej za mnoge plemiče, ki zaradi obubožanosti ali sporov s svojimi stanovskimi kolegi niso več imeli prostora v svojem svetu in so se postavljali na čelo temu ali onemu pohodu (Bleicken, 1981: 151).

Ker so bili nagibi kolonizatorjev tako različni, zato tudi ni bilo prave kolonizacijske politike, ki bi bila prihajala od posamičnega mesta. Ko so izseljenci prišli v novo domovino, so se naselili na enak način, kakor so živeli v domovini, s seboj so prinesli politično organizacijo kot tudi čaščenje bogov. Predvsem pa so pri ustanavljanju nove države prenesli običajno mestno obliko naselitve. Mesto sicer v tistem času v Grčiji še ni povsod prevladalo nad plemensko organizacijo, ker pa je bila v sovražnem okolju najprimernejša ravno mestna življenjska oblika, ki je ljudi varovala in združevala politične sile, so se izseljenci povsod odločali zanjo¹⁶ (Bleicken, 1981: 151). Vsaka kolonija je sicer vzdrževala zvezo z domom, drugače pa je bila mesto zase. Se pravi, prebivalstvo se ni več štelo k matičnemu meščanstvu, ampak je bilo samostojna politična enota.¹⁷ Takšna ureditev se je kasneje izkazala za pravilno, saj so upravo vodili ljudje, ki so krajevne razmere najbolj poznali. Ugodnost kolonij se je kazala tudi v tem, da so se Grki čutili v tujini enega rodu in skušali svoje grštvo ohraniti čisto, kolonizacija je torej pospeševala narodno zavest. Sovre opaža, »da se je tedaj prvič oglasil v poeziji priimek Panhelenov kot izraz strnjenege bloka proti barbarom, to je plemenom, ki blebečejo v nerazumljivem jeziku« (Sovre, 2002: 83).

Kolonizacija je kakih 200 let potekala skoraj nemoteno, saj so si pri tem konkurirali edino Grki, sredi 6. stol. pnš. pa je ustanavljanje kolonij zaradi spremenjenega svetovnopoličnega položaja ponehalo. Kjer so imeli Grki opraviti z barbari brez čvrstih političnih občin, so jim grško obrtnih izdelkov lačni domačini večinoma kar prostovoljno prepuščali zemljo in prišlekom radi oddajali dragocene surovine za vabljivo blago, drugače pa je bilo pri politično močnih ljudstvih, kjer bi

¹⁶ Zаметke mestnega življenja lahko sicer najdemo že v mikenski dobi. Že tedaj je živelo prebivalstvo razen po vaseh, tudi v obzidanih naseljih pod okriljem gradov, na primer v Mikenah, kar jim je dajalo nek mestni značaj. Vendar ta »mesta« niso imela nikakršnega političnega pomena, za pojem polis pa je bistvenega pomena okoliško ozemlje, ki se upravlja iz središča (Sovre, 2002: 74).

¹⁷ Pojav polis, prve pravno urejene države v evropski zgodovini (Bratož, 1997: 53), je narekovala geografska razčlenjenost grške zemlje in je bila navadno manjša, samostojna skupnost z lastnim državnim sistemom in vladnim aparatom, ki je zahteval od posameznih članov skupnosti primarno lojalnost (Grafenauer, 1989: 74-75). Če hočemo torej pravilno ocenjevati državno politično pojmovanje starih Grkov, ne smemo govoriti npr. o državi Atiki z glavnim mestom Atenami in več manjšimi mesti in vasi, temveč o državi Ateni s politično brezpomembno okolico. Okolica npr. ni smela pošiljati zastopnike v skupščino, kdor je hotel izvrševati državljanske pravice, je moral stanovati v mestu in prihajati osebno na zborovanje. Grški jezik sploh nima besede za pojem državljan, *polites* pomeni le meščan (Sovre, 2002: 74).

morali Grki imeti za seboj veliko oboroženo silo in vojno mornarico. Mogočna perzijska država se je ne samo razširila na Malo Azijo, temveč celo spravila pod svojo nadoblast mnoga grška mesta, med njimi tudi Milet (Bleicken, 1981: 151); (Sovre, 2002: 89-90). Ob vzhodnem Sredozemlju so za tekmece poleg Perzijcev imeli tudi vedno močnejše Feničane in Asirce, na zahodu in jugu, torej v Španiji, Siciliji in v Afriki jim je pot zaprla dozorela Kartagina, v Italiji pa naraščajoča pomorska sila Etruščanov. Grkom je tako odprt ostal le še daljni sever, tam pa se niso naseljevali, ker so načeloma ostajali v podnebnem pasu, kjer je uspevala oljka (Sovre, 2002: 89).

Do pravih mestnih držav je najprej prišlo v kolonijah. Tu so osvajalci naleteli že na obstoječa mesta, jih naselili in ker so z njimi nato obvladovali tudi bližnjo okolico, je bila polis v bistvu že ustvarjena. Te kolonije so imele seveda velik vpliv tudi na matične pokrajine, kjer so se stare rodovne zveze s svojo partikularistično mislijo in ponekod z nujnostjo obrambe začele zavzemati za neodvisno oblast. To prizadevanje se je končalo tako, da je postal kak kraj občinsko središče, ponavadi kak grad iz mikenske dobe, okoli pa je zraslo mesto in povzelo po njem ime polis, kar pomeni ravno utrjen kraljevski grad. Kjer gradov ni bilo, so več skupnih naselij obdali z obzidjem, vanj pa so zbrali prebivalce iz okoliških krajev (Sovre, 2002: 74). Poleg mesta so torej v polis spadale tudi vasi, zaselki in kmetije, vse do obronkov na obalah. Polis je poleg politične bila tudi verska skupnost, saj je bila religija življenjsko pomemben povezovalc celotne skupnosti (Grafenauer, 1989: 74-75). V njej so uspešno delali in se množili obrtniki, trgovci, podjetniki, zaradi katerih je postajala vprašljiva absolutna oblast aristokratov. Bolj kakor obdelovalno zemljo, konje, ali živino so cenili vrednost izdelanega blaga, podjetniških dejavnosti in storitev, ki jih niso več ponujali osamljenemu »gospodu«, ampak celotni skupnosti, ki je živela v vedno večji blaginji. Ker je naraščalo prebivalstvo, ki je živelo vedno bolje, je bilo temu treba prilagoditi politični sistem in družbeno strukturo, tako da so bile ustrezno zastopane tudi nove skupine prebivalstva. Toda stara aristokratska elita ni bila pri volji, da bi si s kom delila oblast in ker se ji ni posrečilo ohraniti starega družbenega reda, so že v 8. stol. pnš. začeli ustanavljati kolonije v zahodnem Sredozemlju. Tako je popustila notranja napetost, ne da bi izbruhnile nekoristne in krvave osvajalne vojne na škodo sosednjih mest (Durando, 1999: 41-42).

3.4.3. DRŽAVNA IN DRUŽBENA UREDITEV GRŠKEGA SVETA

Kraljevski oblasti in kraljestvu kot obliki državne ureditve je vse od 8. stol. pnš v skoraj vsem grškem svetu sledila oblast plemiških družin, ki je dajala podobo t.i. *aristokratske* polis. Oblast

plemstva, ki je temeljila na privilegiranem gospodarskem in socialnem položaju, je bila zasnovana na izrazito »kastni« ureditvi. Plemiške družine so imele v rokah veliko zemljiško posest, zanje posebej značilna je bila reja konj,¹⁸ s katerimi so odšli v boj kot konjeniki, oboroženi z mečem in sulico ter zavarovani s težkim oklepom. Spopadali so se na agonalni način, od blizu, mož na moža, uporaba daljinskih izstrelkov pa je veljala za nečastno. Proti težko oboroženim konjenikom vojska svobodnjakov, ki so bili lahkoboroženi, ni kaj dosti zalegla in tudi to je bil eden od vzrokov za brezpraven položaj širših slojev prebivalstva, ki ni imelo velike vloge v vojni in zato tudi ne vpliva pri političnih odločitvah¹⁹ (Bratož, 1997: 70-71).

Za notranjepolitične napetosti v grški matični deželi velja, da je bila kolonizacija ventil, ki je dolgo preprečeval, da bi izbruhnili odkriti spopadi. Po drugi strani pa je kolonizacija še celo zaostila družbene napetosti, vsaj na daljši rok, s trgovanjem in z razčlenitvijo gospodarskega življenja, povezano z njim, z nastajanjem širokega stanu rokodelcev in trgovcev, predvsem pa z naraščajočo samozavestjo vseh, ki so bili neposredno ali posredno udeleženi pri kolonizaciji. Ta samozavest zaradi storjenih dejanj in novo življenjsko občutje, ki je izviralo iz obsežnejšega poznanja sveta, sta zdaj zajela širše množice in se postavila nasproti plemiškemu svetu. Neposredni povod za spremembo družbene in politične ureditve pa je dala zmeraj hujša obubožanost kmetov. Razmah trgovine in uspehi v vsem Sredozemlju so marsikje politične mogočnike tudi gospodarsko okrepili, medtem ko so kmetje zašli v hude težave z drobitvijo zemlje pri dedovanju, s premajhnim razumevanjem za uporabo denarja, ki je zdaj bolj in bolj izrinjal naturalno gospodarstvo in zaradi povečanega pritiska plemiške gospode, ki je čutila da se ji majejo tla pod nogami. Kmetje so bili deloma močno zadolženi in so marsikje po tedanjem strogem dolžniškem pravu zaradi dolgov zašli v tlačanstvo. Mnogi so zapustili kmetije, da so se ognili posledicam zadolženosti, drugi so morali svojo posest prepustiti gospodom in so delali na svojih kmetijah kot odvisni najemniki (Bleicken, 1981: 152).

V vznemirjenosti, ki jo je povzročal ta položaj, je bilo zmeraj glasneje slišati klic po izboljšanju razmer. Kmalu ni šlo več samo za to, da bi odpravili neposredna bremena, vsaj premožne kmečke

¹⁸ Plemiči iz Halkidike so se npr. imenovali *hippobótai*, rejci konj (Herodot v Bratož, 1997: 70).

¹⁹ Mali kmetje so marsikje prišli v osebno odvisnost od plemstva, le-to je gledalo na kmečko prebivalstvo s prezirom. V Epidavru npr., so za kmete uporabljali zaničljiv izraz *konípodes*, tisti s prašnimi nogami. Podoba grškega plemstva 8. in 7. stol. pnš. pa ni le temna. Plemstvo je imelo zasluge pri številnih kolonizacijskih podvigih in je dalo skupinam izseljencev voditelje. V mnogih grških državah je iz plemstva sestavljeni posvetovalni organ (npr. areopag v Atenah) predstavljal element stabilnosti v sicer dostikrat zelo razburkanem političnem življenju. Spričo vsakoletnega menjavanja nosilcev državnih dostojanstev je odigral podobno vlogo umirjevalca političnih razmer, kot kasneje v rimski državi senat (ibid.).

množice so bile bolj samozavestne in so terjale spremembe, ki naj bi v temeljih spremenile staro ureditev. Še razmeroma zmerna je bila zahteva, naj se zapiše običajno pravo, kar naj bi preprečilo plemiškim sodnikom, da bi s pravom ravnali samovoljno, radikalnejši pa je bil klic po novi razdelitvi zemlje, ki naj bo odpravil to, kar je v posestnih razmerjih popačil razvoj zadnjega časa. Še večjo težo je dobila splošna zahteva po udeležbi v procesu političnega odločanja, pri čemer naj bi bila podlaga političnim pravicam zmožnost za vojaško službo. Ker je moral vsakdo sam poskrbeti za svojo vojaško opravo, država namreč ni izdelovala orožja, so prihajali za vojaško službo in s tem za politične pravice v poštev samo tisti, ki so si mogli plačati drago opravo težko oboroženega vojaka (Bleicken, 1981: 152-153).

Položaj v poznem 7. in 6. stol. pnš., za katerega je bil značilen notranji nemir, je po nekaj ovinkih pripeljal k spremembi obstoječega reda. V številnih mestih so prepirajoče se stranke naložile postavitev novega reda razsodniku (mirilcu), dostikrat pa to pomirjanje ni zadostovalo, posebno plemiči, ki se jim je moč zmanjševala, so se srdito upirali razsodnikom in njihovem delu. V mnogih krajih se je zato primerilo, da se je posamičen plemič povzpel za gospodarja mesta (*tirana*), da bi izpolnil prepotrebne zahteve proti volji svojih stanovskih tovarišev in opirajoč se na prebivalstvo, ki je klicalo po reformah²⁰ (Bleicken, 1981: 153). Pogosto je bil član aristokratske družine, vendar se je uveljavil, ker je bil naklonjen novim proizvodnim zmožnostim družbe, ta pa ga je zato močno podprla. Imel je dovolj moči, da je lahko odločno reševal družbene in politične napetosti, včasih z železno roko, kdaj pa tudi tako, da se je potegoval za podporo javnosti, ki ji je s pospeševanjem gospodarskih dejavnosti ali izvajanjem javnih del, na primer s postavljanjem verskih objektov, »dokazoval« kako dobro vlada (Durando, 1999: 43).

Tirani pa so le dali grškim državam to, kar so najbolj potrebovale: enotno, k skupnemu cilju usmerjeno izvršilno oblast ter enotno notranjo in zunanjo politiko, ki sta bili dotlej pogosto pod vplivom interesov posameznih plemiških družin. Tiranija je pogostokrat pomenila tudi oživitev zunanje politike grških držav, pogost cilj tiranov je bil namreč ne le obvladovanje državljanov svoje države, temveč tudi povezovanje ali podreditev drugih skupnosti, pri čemer so na veliko

²⁰ Tiran je bil lahko v tem času povsem »moderen« politik, porojen iz zahtev dobe, skrbel je za pravno varnost, izdajal reformne postave in pravično urejal lastninska razmerja. Res pa je, da ni bilo razločne meje med tiranom mirilcem in vladarsko osebnostjo, željno politične moči. Marsikateri tiran je notranji nemir uporabil samo kot odskočno desko k oblasti, to pa si je zagotovil z razorožitvijo meščanov in ustanovitvijo najemniških čet, ki so mu bile vdane in skušal svoj ugled okrepiti z zunanjepolitičnimi dejanji. Takšni tirani so včasih zanemarjali politične zahteve, zavoljo katerih so prišli na oblast ali pa so jih celo zatirali, če so jim bile napoti. Prebivalci mest, zlasti premožne plasti, ki so postale samozavestne, pa niso bile pripravljene daljši čas prenašati stalnega varuštva. Nekatere tirane so tako pregnali, posamezni tirani pa so v odgovor na odpor še grozovitejšo zatirali prebivalstvo (ibid.).

sklepali politične in trgovske zveze (Bratož, 1997: 73-74). Tirani so odpravili gospodovanje plemstva in pod njihovo vlado so bile želje kmetov, na katere so se opirali, v splošnem uresničene vsaj do tiste meje, kjer so se začele zahteve za udeležbo pri političnem vladanju. Zato tirani pomenijo tisto stopnjo razvoja mestne uprave, na kateri plemstvo ni več vodilo usode mesta, premožni meščani pa tudi še ne. Ko so bili tirani pregnani, plemstvo ni več moglo zasesti svojega nekdanjega položaja, zavest ljudi je bila sedaj drugačna, svet se je spremenil in praviloma je tirane nadomestilo (premožno) ljudstvo (*demos*) (Bleicken, 1981: 153).

Razen na severozahodu in severu matične dežele so vsepovsod zmagale mestne države (polis) kot Grkom najprimernejša oblika politične ureditve; ravno v 6. stol. pnš., ko so se široke množice meščanov uprle plemiškemu gospostvu, je postala še izrazitejša in notranje trdnejša. V mnogih mestih je bilo sicer še obilo hudih notranjih nemirov, proces, s katerim so bile izrinjene stare vladajoče plasti, marsikje še ni bil dokončan. V splošnem pa je le zmagal *demos* kot premožni del prebivalstva, ki je dajal v boju težko oborožene pešce (*hoplite*). Nadalje se je s kolonizacijskim gibanjem okrepila zavest o enotnosti Grkov, poleg enotnosti vere in jezika je potekala živahna duhovna in umetnostna izmenjava, Grke pa je zblíževala tudi trgovina, ki se je v primerjavi s trgovino iz 8. stol. pnš. nekajkratno povečala.²¹ Po drugi strani pa je razvoj polis, ki so ga pospeševale kolonizacija, trgovina in obrt, vendarle zdaj Grke politično ločil močnejše kot v dobi plemstva. Mesta so ostreje začrtavala svoje meje, zunanjepolitični podobi so dajale pečat medsebojne rivalitete.

²¹ Največji dosežek teh stikov pa je bil poleg nastanka mest in nanj vezanega patriotizma ter intenzivnega notranjepolitičnega življenja, prevzem feničanske konzonantne pisave pri Grkih. Feničani niso bili izvorni izumitelji svoje pisave in so do izjemnega odkritja prišli na območju, kjer so se stikali vplivi Egipta, Mezopotamije, Male Azije in egejskega sveta. Pomembna je bila predvsem zato, ker je bila linearna B pisava, ki so jo v tem času uporabljali v Grčiji, tako kot pisave starega vzhoda omejena na majhno število ljudi, ki so jo obvladali kot vrhunsko znanje v svojem poklicu. Povsem drugače je bilo z novo pisavo, grškim alfabedom, ki je stvaritev genialnega človeka, ki je dobro poznal feničansko pisavo in se obenem zavedal tudi posebnosti grškega jezika. Ta neznani izumitelj je iz feničanske konzonantne pisave, ustvaril popolno glasovno pisavo, ki je prva glasovna pisava v zgodovini človeštva. Ker se je dala nova pisava lahko naučiti, je prodrla med širše kroge prebivalstva, v nasprotju s pisavami starega vzhoda, ki so ostale poznane le v ozkih krogih svečenikov in poklicnih pisarjev. Za kulturni razvoj grškega sveta je bila torej iznajdba alfabeta odločilnega pomena (Bratož, 1997: 43-45).

4. HOPLIT IN FALANGA

4.1. NASTANEK HOPLITSKEGA BOJEVANJA

V razvijajoči se družbi so pod pritiskom populacijske rasti (Hanson, 2000a: 15), intenzivno obdelovani vinogradi, sadovnjaki in žitna polja v privatni lasti postajala vedno bolj cenjena in pomembna za rastočo družbo. Kmetje so sedaj na njej preživljali vedno več časa, jo obdelovali in ker je bila njihova, jo bili zato pripravljene tudi braniti. Na ta način so za razliko od posadk v oddaljenih utrdbah, bili vedno prisotni in pripravljene, da se skupno združijo in tako veliko ceneje, hitreje in odločneje obranijo svojo zemljo. Veliko lažje in ekonomičneje je bilo braniti **zemljo na zemlji**, kot pa si kupiti oziroma najeti plačance za zavarovanje nešteto gorskih prelazov. Izbira vojaškega odgovora je postala osebna in civilna zadeva, predmet razprav, o katerih so na podlagi glasovanja odločali zemljeposestniki sami (Hanson, 1999: 47).

Era jezdecev grškega temnega veka, ko je bilo bojevanje domena bogatih kraljev, je bila sedaj končana. Nekje okrog leta 700 pnš. se je kmet postopoma začel oboroževati in opremljati s prsnim oklepom, okroglim ščitom, kratkim mečem, sulico, za katero se je odločil, da je ne bo metal, ampak jo bo uporabil za čelen udarec z nasprotnikom. Na levi roki novega vojaka se je pojavil okrogel, lesen ščit premera 90 cm, imenovan *hoplon*, ki je bil za tedanje razmere tako drugačen, da je novi bojevniki po njem dobili tudi ime. S pomočjo jermena in ročaja v notranjosti ščita, je lahko pešec veliko lažje nesel to čudno težko varovalo. Kljub silni teži in velikosti, je z vidika varnosti, glede na pravokoten ščit iz kravjega usnja grškega srednjega veka, nov ščit ponujal manj zaščite. Zaradi svoje oblike ni bil nič bolj uporaben v ločenih dvobojih, med begom pa se ga tudi ni dalo zavihetati na hrbet in si tako omogočiti lažji pobeg²² (Hanson, 2000b: 27-28).

Dejansko socialno in politično zaporedje dogodkov, ki so pripeljali do tega, da so se kmetje začeli oboroževati, nam najbrž nikoli ne bo znano. Vemo pa, da je do 7. stol. pnš. t.i. **hoplitska reforma** pritegnila naraščajoče število kmetovalcev, ki so postajali nemirni ob misli, da lahko vsakdo prečka njihove majhne parcele.²³ S tem, ko je z njegovo novo vlogo, kot pridelovalcem in lastnikom hrane v grškem polis, raslo tudi njegovo zaupanje, se je obenem večala tudi solidarnost

²² To niti ni bila njegova slaba stran, saj hoplit ni imel nobenega drugega namena kot stati tesno skupaj z ostalimi in potiskati naprej (ibid.).

²³ Hoplitni so večinoma imeli ozemlja zunaj obzidja, velika od 2 do 4 hektarje.

falange. Do konca 7. stol. pnš. je varnost večine grških mestnih držav, že temeljila na orožju in oklepu, ki si ga je posestnik v miru obesil nad kamin ter na pogumu, ki ga je prinesel v spopad z vojsko, ki je ogrožala njega in njegovega soseda (Hanson, 2000b: 29). To povezanost med kmeti je za ključno v boju v falangi označil že Ksenofon v svojem delu *Oeconomicus*: »Kmetovanje uči pomembnosti medsebojne pomoči. Tako v boju proti nasprotniku, kot pri obdelovanju zemlje, je potrebno, da si posamezniki pomagajo«. Majhni kmetje so sami, ne ležerni aristokrati, ne dedni monarhi, ne najeti brutalneži in spletkarji, v 7. in 6. stol. pnš. oblikovali zakone, pridobivali hrano in bojevali bitke svojega mesta (Hanson, 2000a: 15).

Poteze iz homerskega in zgodnjegrškega bojevanja torej ne dopuščajo izraza hoplitska revolucija. Falanga se je počasi in sočasno razvijala s polis in z nastankom komunalnega vojskovanja ter predstavljala grški odgovor na specifične izzive večinoma lokalnega in vedno bolj ritualiziranega bojevanja v dokaj uravnoteženem odnosu med polis. Kmečki posestniki so že od samega začetka tvorili integralen del razvijajočega polis, tako v vojaškem kot političnem smislu, saj so bile njihove vloge posestnika, vojaka in politika medsebojno spojene. Čeprav je bil polis zgrajen na temelju enakosti, so se ekonomske in družbene neenakosti v njem nadaljevale in v nekem obdobju omogočile vodstvo elite, ki je z zlorabo moči povzročila odpor in vstajo. Kot posledica resne družbene krize se je sčasoma v gibanju za enakost in v želji polis stabilizirati skupnost ter razširiti politično voljo na širšo bazo državljanske udeležbe in občinske odgovornosti, na političnem prizorišču znašel vojak državljan (Raaflaub, 1999: 140).

4.2. FALANGA IN DRUŽBA

4.2.1. FALANGA IN DRUŽBA V ATENAH

V Atenah je službo mirilca prevzel Solon (594 pnš.), ki je svojemu reformnemu delu najprej dal podlago s tem, da je odpravil tlačanstvo zaradi dolgov in odpravil zadolženost kmetov zaradi zemlje imenovano *seisáchtheia* (razbremenitev). Zelo velike posledice je imela za razvoj atenske družbe Solonova timokratska ureditev in razdelitev na premoženjske razrede na osnovi obstoječe ureditve v vojski. Prejšnjima družbenima plastema, plemstvu (*hippeis*²⁴) in premožnejšim kmetom zevgitom²⁵ (*zeugítai*), je na mesto prvega stanu dodal veleposestnike, ki so zmogli čez

²⁴ Konjeniki, ime se je ohranilo še iz dobe, ko se je premoženje ocenjevalo po vojnem konju (Sovre, 2002: 122).

²⁵ Pešci v falangi

500 mernikov letnega pridelka žita, oljke ali vina,²⁶ na zadnje mesto pa razred revnega prebivalstva tetov²⁷ (*thêtes*), ki so včasih podpirali falango kot lahko oboroženi pešci. Teh razredov zdaj ni več pojmoval kot družbene plasti, temveč jih je imel za premoženjske razrede in jim odmeril ustrezne politične pravice. S tem je bila na mah ustanovljena skupnost meščanov na stvarni, izračunljivi podlagi, atenska država je tako postala čvrstejša. Iz teh razredov so hkrati prihajali tisti, ki so bili zmožni za vojaško službo, na kakšen način pa je kdo služil²⁸ se je odločalo po premoženju. Tistim, ki niso imeli premoženja, Solon ni podelil političnih pravic, saj niso mogli služiti v vojski (Bleicken, 1981: 153-155).

Ko je Solon dokončal svoje delo, je odstopil in po nekaj desetletjih hudih zmešnjav so bile tudi Atene zrele za tiranijo. Leta 561/560 pnš. se je kot tiran uveljavil Pejzistrat in po njegovi smrti (528/527 pnš.) sta mu sledila sinova Hipija in Hiparh. Ko je bil 514 pnš. Hiparh umorjen²⁹ in so Hipija 510 pnš. s špartansko pomočjo pregnali, je Klejsten reorganiziral meščanstvo v duhu *demosa*. Plemstvo je v 50 letih tiranije v veliki meri izginilo s političnega prizorišča in njegove prevladujoče vloge je bilo dokončno konec. Klejsten je poskrbel, da je bilo meščanstvo organizirano povsem po zemljepisnih okrajih, tako da plemiški rodovi, v katere je bilo dotlej razdeljeno prebivalstvo Atike, niso imeli nobenega vpliva več na sestavo meščanstva in zato tudi ne na sestavo uradov (Bleicken, 1981: 153-155). S svojimi reformami je imel namen odstraniti vpliv treh velikih »strank«, ki so se izoblikovale po Solonovih reformah in katerih različni interesi so škodili enotnosti države (Bratož, 1997: 92).

Novo teritorialno ureditev je uvedel tako, da je razpustil štiri stare lokalne enote (*file*),³⁰ ki so temeljile na rodovnih povezavah, jih zamenjal z 10 novimi in vsako od teh nadalje razdelil še na tri dele imenovane tritije (*trittýs*). Vsaka fila je sedaj imela svoj mestni (*tó ásty*), podeželjni (*hê mesógeios*) in obalni (*hê paraliá*) del in tako postala zastopnik celote.³¹ Najmanjša samoupravna enota v tritiji je postala neke vrste občina, imenovana dem (*dêmos*), s samoupravo na področju financ in verskem življenju, načeloval pa ji je poseben demarh (*démarchos*). Ko je dopolnil 18

²⁶ Medimnos je mernik za maso in tekočino (25 kg oz. 52 ½ l); za prvi razred je bilo torej potrebno nad 500 mernikov (zato so bili imenovani tudi petstomernikarji oz. *pentakosimédimnoi*), za drugi razred nižjega plemstva nad 300, za tretji nad 200, teti pa pod 200 mernikov enotnega ali mešanega blaga (Sovre, 2002: 122).

²⁷ Revno prebivalstvo, ki ni opravljalo vojaške službe, pač pa le pomožna dela v vojski (Bratož, 1997: 72).

²⁸ Recimo kot pešec ali konjenik.

²⁹ To dejanje, uboj tirana, je veljalo za simbolični začetek atiške demokracije

³⁰ Junci so bili npr. razdeljeni na 4 file (Ajgikori, Hopleti, Geleonti, Argadi), to so bile združbe z dednim članstvom in lastno duhovščino ter uradniki in so v starejših časih pomenile temelj državne uprave v vojaških in vladnih zadevah (Howatson, 1997). Stare rodovne zveze so imele le še obredni pomen (Sovre, 2002: 131).

³¹ Tako je Klejsten radikalno dosegel svoj namen: *anamixai to plethos*, premešati množico, kot pravi Aristotel (Sovre, 2002: 131).

let, so vsakega atenskega državljanu moškega rodu vpisali v njegov družinski dem, (Howatson, 1997); (Bratož, 1997: 91-92), občinska matrika je bila osnova za vse državljske pravice in dolžnosti. Pri tej reformi je prišlo v meščanske imenike tudi mnogo metojkov,³² ki so bili kot vsi svobodni prebivalci Atike načelno enakopravni, čeprav so štirje Solonovi razredi še obstajali (Sovre, 2002: 131). Vsaka od fil je bila dolžna priskrbeti en oddelek konjenikov in en oddelek pešcev za falango, pod poveljstvom izvoljenega stratega, ki pa je bil podrejen vrhovnemu poveljniku polemarmu (Howatson, 1997); (Bratož, 1997: 91-92). Navidez zapleten sistem je uspešno preprečeval, da bi katera plemiška družina dobila preveč politične moči v katerem od okrožij, ter zagotavljal politično stabilnost, ki je vzpodbujala razvoj demokracije v Atenah.

4.2.2. FALANGA IN DRUŽBA V ŠPARTI

V Šparti se je sicer v 7. stol. pnš. še naprej obdržala tradicionalna vojaška skupnost, vendar so se spartiati medtem tako zelo družbeno zdiferencirali, da se je oblikovalo nekakšno plemstvo, ki je privzelo družabnost in sploh ves življenjski način plemiškega sveta. Ker pa so skupnost stalno ogrožale množice podložnikov, so se ponovno zatekli k strogi vojaški disciplini v kakršni so bili vdrlji v Lakonijo in se še naprej ravnali kot pleme med preseljevanjem in zato ohranili osrednjo kraljevo oblast in taboriščno življenje ob stalni pripravljenosti za boj. Ker se vojščaki zaradi tega niso mogli ukvarjati z obdelovanjem zemlje, so morali to delo vsiliti podjarmljenim domačinom (*helotom*),³³ tako je nastalo odvisno delovno prebivalstvo, s katerim je bojeviška kasta, stalno pripravljena za boj, ravnala še po vojnem pravu, ko je čas preseljevanja že zdavnaj minil. S tem je bil položen temelj za veljavo Špartancev kot najmočnejše vojaške sile med Grki, vendar je ta sloves zakrival dejansko slabost države, saj je njeno vojaško moč narekovala nuja, da so imeli velike množice podjarmljenih pod stalnim vojaškim nadzorstvom in ta naloga je Šparto povsem absorbirala. Že najmanjši odpor, ki bi se porodil na kakem področju pod špartansko oblastjo, bi lahko postal nevaren za državo in špartanska poslušnost zakonom je odsev tega kočljivega položaja. Kraljema, ki sta stala Špartancem na čelu, so močno omejili področje pristojnosti s petimi nadzornimi uradniki (efori) in zlasti zasebno življenje Špartancev so zaradi večje vojaške učinkovitosti nadvse strogo uravnavali. To strogo vojaško državo, oprto na poslušnost zakonom,

³² Metojki (*métoikoi*) – v prevodu priseljenci, sstanovalci so bili v grških mestnih državah prostovoljni tuji s stalnim bivališčem. Ki so si pridobili priznan status v skupnosti (npr. Aristotel, Protagora, Lizias) (Howatson, 1998: 351).

³³ Heloti (*heilótai*) so bili tlačani v Šparti, potomci prvotnih prebivalcev, ki so si jih podredili dorski prišleki. Helotstvo se je po špartanski osvojitvi v 7. stol. pnš. razširilo tudi na Mesenijo. Pripadali so državi, ki jim je edina smela podeliti prostost, dodelili pa so jih določenim državljanom za opravljanje dela (Howatson, 1998: 212).

ki se je sama imela za skupnost enakih, so Grki vendarle pojmovali kot uresničitev aristokratskega načina življenjskega načina. Špartancem je sicer manjkala vsa tista življenjska omika, s katero se je odlikovalo plemstvo, vendar se je lahko Špartanec lahko zdel aristokrat po tem, da mu je bilo življenje usmerjeno v boj in po gospodovalski naravi družbenega ustroja Šparte, kjer je manjšina spartiatov (v 6. stol. pnš. okoli 9.000 – 10.000 orožja zmožnih) stala nasproti veliko večjemu številu podložnikov. Veliki reformator špartanskega življenja naj bi bil po tradiciji Likurg,³⁴ vendar so verjetno hoteli s tem imenom samo postaviti v starejše čase reformo, ki jo moramo najbrž datirati v 6. stol. pnš. (Bleicken, 1981: 147-148, 155).

Če je bila Šparta pred 7. stol. pnš. presenetljivo dojemljiva za tuje kulturne dosežke, je od konca tega stoletja začela dobivati vse bolj temne poteze. V enaki meri, kot se je sorazmerno manjšalo število spartiatov v razmerju do helotov, se je večala tudi njihova volja, da bi za vsako ceno obdržali prevladujoč položaj na Peleponezu. Stalna vaja in bojna pripravljenost sta naredila iz špartanske vojske številčno majhen, zato pa toliko bolj monoliten instrument sile, kakršnega je svet dotlej poznal le v asirski vojski. Taktika falange se je povsem uveljavila šele proti koncu 7. stol. pnš., enakost na bojnem polju, ki jo je zahtevala, pa je terjala enakopravnost tudi v državnem življenju. Tako so se npr. spartiati, ki so se udeleževali skupnih obredov s ponosom imenovali »enaki« (*hómoioi*) (Bratož, 1997: 76), posamezni člen je imel smisel le v celoti, zase je bil brez pomena (Sovre, 2002: 111). Delo hoplita v Šparti tako ni bilo več občasno in obredno, z njegovo stalno in ključno dejavnostjo je sedaj prevzel trajno vojaško odgovornost za varnost polisa³⁵ (Raaflaub, 1999: 139-140).

Z vzgojo v vojaškem duhu so že pri otrocih vzgajali ideal brezpogojne ubogljivosti, pokornosti in odpovedi posvetnim dobrinam. S sedmimi leti so bili dečki vzeti z domov, odraščali so pod nadzorstvom starejših mladostnikov, s štirinajstimi leti so bili sprejeti v razred *eírenes*, z dvajsetimi pa v skupnost vojščakov, ki so ji poslej pripadali. Zakon in družina, za katera je bilo malo časa, sta služila samo za reprodukcijo, zato so v Šparti toliko bolj gojili razmerja med moškimi, ki so postala priznani del špartanskega življenja. Temne strani špartanskega življenja pa so v najbolj izraziti obliki nastopile v 6. stol. pnš. Ena temnejših je vsekakor bila nadzorovanje helotov z institucijo *kryptela*, ki je pomenila neke vrste odprt lov na helote ob istočasnem urjenju

³⁴ Ta je med drugim v svojih reformah prepovedal kopičenje bogastva, da bi se med spartiati ohranila enakost (ibid.).

³⁵ Vojaško obarvane sociopolitične spremembe pa so imele veliko manjši vpliv v drugih državah, kjer polis ni bil trajno ogrožen in kjer je vojska imela manjšo vlogo.

mladih spartiatov. Ob ubijanju helotov so dobili le-ti zrelostne izkušnje, država sama pa je skušala na ta način preprečiti, da bi se heloti številčno preveč ne okrepili in ogrozili oblast spartiatov. Izraz krize je bila tudi odslovitev tujcev (*xenelasía*), prepoved vseh življenjskih oblik in dobrin, ki bi lahko spodkopale vojaškega duha, zlata, srebra in namesto tega uvedba železnega denarja in prenehanje s sodelovanjem pri kulturnem življenju v Grčiji. Šparta je stopila v klasično dobo, ki je prinesla vrh v grški zgodovini na vseh področjih družbenega in državnega življenja, kot skrajno militarizirana in domala v vseh ozirih neprivlačna država, ki ji je za ceno kulturnega padca ter vse večje primitivnosti življenjskih navad, uspelo obdržati in celo utrditi položaj velesile v grškem svetu (Bratož, 1997: 76-77).

4.2.3. FALANGA IN EKSKLUZIVNOST

Solonovim reformam lahko tako pripišemo nastanek **uradnega** javnega razlikovanja na tiste, ki kaj pomenijo in tiste, ki ne. Po principu ali si dovolj bogat, da si priskrbiš opremo, postaneš član hoplitskega razreda in dobiš s tem volilno pravico, je Šparta takšno razlikovanje uvedla že okoli leta 650 pnš. Snodgrass pravi, da se po tih dveh datumih kaže premik v javni zavesti, ki začne falangi namenjati vedno več pozornosti, npr. v izdelavi hoplitskih figuric, risanju slik hoplitskega orožja v svetiščih in na vazah, kjer so upodobljene bitke falang. Mejnika po vsej verjetnosti ne zaznamujeta uvedbo falange, saj so množični spopadi in bitke državljanov obstajale že prej, večja verjetnost je, da so v teh letih že obstoječi način izboljšali in formalizirali. Kljub temu, da je torej šlo bolj za evolucijo kot revolucijo, je takšna formalizacija morala prinesiti ostre spremembe v polis, vključno z vpeljavo organizacijskih struktur in definicije (Raaflaub, 1999: 135).

Glede na to, da so bili Grki pripravljeni braniti svojo zemljo do smrti, je čudno zakaj polis ni skušala narediti svoje vojske še močnejše z vpoklicem »nehoplitskih« državljanov. V arhaičnem obdobju je to razumljivo, saj je bila populacija polis skoraj v celoti agrarna in je obstajalo zelo malo virov drugačnega preživljanja, tako da tistim, ki zaradi nezadovoljstva niso emigrirali, ni preostalo nič drugega kot postati kmetje in s tem hopliti, ki so tako tvorili večino populacije. Sčasoma pa se je polis razvijal in se v bojih za vedno bolj zanimiva ozemlja, ki so ločevala posamezna mesta, najbrž zavedel, da je poleg kvalitete pomembna tudi kvantiteta. Konec 6. in zlasti v 5. stol. pnš. večino populacije ni več tvoril razred kmetov, ki je bil edini kvalificiran za hoplite, saj je v ekonomsko vedno bolj raznovrstnem polis postajal vedno večji sekundaren sektor, razred kmetovalcev pa vedno manjši. Vendar, ko se je falanga odlikovala v boju, se je

obenem uporabila kot učinkovito ideološko in socialno sredstvo za obvarovanje »čistosti« sestave³⁶ pred zaničevanimi nižjimi razredi (Raaflaub, 1999: 136-137).

Ekskluzivnost hoplitskega bojevanja se je neprestano potrjevala v grški družbi skozi simbolično, slikovno in retorično izražanje. V vseh svetiščih so bile podobe bojevanja falang in uprizoritve bogov in epskih junakov v hoplitski opravi. Celo v Atenah, v zibelki demokracije in mornarice, so se govorniki spominjali padlih konjenikov in veslačev in jih skozi metafore prikazovali kot mučenike v hoplitski opravi. Drame in komedije so bile polne bojnih scenarijev falang in te predstave so Grki potrjevali tudi na panhelenskih shodih v Delfih, Olimpu, Istmu in Nemeji, kjer je bilo razstavljeno neskončno število zajetega hoplitskega orožja in opreme. Grška družba je bila dobesedno zasičena s podobami hoplitov, ki so državljana vsakič, ko je nakupoval, se sprehajal, si ogledoval spomenike, šel v gledališče ali skupščino, neprestano opominjale, da je falanga tista, ne konjenica, mornarica ali lokostrelci, ki brani polis (Hanson, 2000a: 30-31).

Čeprav so se v kasnejših časih lahko oborožene sile in konjenica izkazale za uspešne v podpiranju falange v boju, so se le redki polis in še ti v neorganizirani in nesistematični obliki odločili za njihovo uporabo. Atene so npr. večje konjeniške enote ustanovile šele sredi 5. stol. pnš., lažje oboroženih pešakov pa niso imele vse do leta 424 pnš. Vse kaže, da Grki bližnjic do slave in zmage v tem obdobju niso iskali, saj do napredka v bojevanju ni prišlo zaradi vojaške kratkovidnosti ali rigidnosti, temveč zaradi tradicije, vrednot in družbenih predsodkov. Skozi celotno arhaično in klasično obdobje je bil hoplitski način bolj cenjen kot ostala bojevanja, za pravo junaštvo (*aretē*) se je štelo le neposredno soočenje, mož na moža in stanje na svojem mestu v falangi. Moč polisa se je kazala v družnosti »pravih« državljanov, kmetov, ki so imeli skupne interese in se naučili solidarnosti in discipline v boju za njihovo zemljo. Falanga je te ideje in vrednote zacementirala in kdor ni bil del tega, ni bil pomemben (Raaflaub, 1999: 137-138).

4.3. HOPLITOVA OPREMA

4.3.1. BREME OROŽJA IN OKLEPA

Strokovnjaki za grško zgodovino, še posebej poznavalci arhaičnega in klasičnega obdobja grške zgodovine, so s katalogiziranjem arheoloških najdb vojaške opreme in z njihovo primerjavo z viri

³⁶ In s tem politike (ibid.).

v grški literaturi, osupli. Njihova brezprimerna spretnost obdelovanja železa, osredotočenje na videz, obliko in dovršenost orožja, iznajdba edinstvene zaščite bronaste bojne opreme, je dala njenemu lastniku samozavest in vero, da mu ni enakega. Za Ajshila, veterana bitke pri Maratonu, in Herodota je bil uspeh bitke pri Plataji posledica superiorne dorske sulice in oklepa, ki sta bila proti slabo zaščiteni perzijski vojski odločilna (Hanson, 2000b: 55-56).

Nikjer okoli Sredozemlja ni bilo najti ničesar podobnega hoplitovi opremi. Vendar, medtem ko je od 22 do 32 kg lesa, brona in železa, ki si jih je v obnožnici, ščitu, prsni plošči, čeladi, sulici in meču, oblikoval svoboden državljani sam, nudilo neprimerljivo zaščito, je ta oprema, ki je pogostokrat dosegla polovico teže lastnika, bila zanj obenem prekletstvo. Težka, okorna, neudobna in neprijetno vroča bojna oprema, je bila še posebej neprimerna za pripekajoče sredozemsko sonce in je omejevala hoplite tudi pri najpreprostejših premikih. Aristofan se je na račun te opreme večkrat šalil in menil, da je prsna plošča bolj uporabna kot nočna posoda, ščit pa kot pokrov (Hanson, 1999: 57). Kakršnekoli prednosti mu je ta oprema že ponujala v spopadu, je hoplit vedel, da mu lažje oboroženi nasprotniki prav nič ne zavidajo.

4.3.1.1. ŠČIT

*Ni pravično Ksenofon, da medtem ko ti sediš
na konju, sam trpim pod težo mojega ščita*
Soteridas (v Hanson, 2000b: 66).

Najbolj pomemben obrambni del opreme hoplita je bil njegov ščit. Njegov premer se je gibal nekje okoli 90 cm, večinoma pa je bila njegova velikost odvisna od lastnikove višine in moči, s katero je držal ta okrogel in konkaven kos lesa. Ker se leseni primerki orožja do danes niso ohranili, so strokovnjaki glede na vrsto in gostoto lesa ocenili, da je bil ščit težak okrog 8 kg (Van Wees v Osborne, 2000: 84). Čeprav je zaradi uporabe lesa predstavljal dodatno obremenitev, je v primerjavi z usnjenim predhodnikom iz srednjega veka, nudil večjo zaščito pred sulico in mečem in mu tako omogočil, da se je še bolj približal nasprotniku. Na začetku je bil le okvir ščita obložen z bronom, da se ga je zaščitilo pred cepljenjem in trohnenjem (Hanson, 2000b: 65), nekje okoli leta 500 pnš. pa so Grki razvili tehnologijo, ki je omogočila, da je bil nato celoten zunanji del ščita obdan s tanko plastjo brona. Okras je bil sedaj direktno narisane na bronasto površje (Sekunda, 2002: 10), s čimer ščit ni postal nič težji, je pa podal njegovemu lastniku nek grozljiv videz, s katerim je upal, da bo nasprotnika še dodatno zmedel in prestrašil (Hanson, 2000b: 65).

Ključno pri ščitu hoplitskega vojaka je bilo, da ga je ta lažje nesel kot ostali in bil s tem veliko manj oviran kot nasprotnik. Teža celotnega ščita ni bila osredotočena le na zapestje, ampak je bila s pomočjo jermena okoli podlakti (*antilabê*) in ročaja (*porpaks*) razporejena po celotni levi roki. Kljub temu, pa ne smemo pozabiti, da je ščit resno oteževal ravnotežje, saj je bilo z njim npr. zelo težko počepniti ali se upogniti, ne da bi se takratni vojak, ki ni meril več od 170 cm, pri tem spotaknil in padel. S ščitom se nikakor ni dalo zavarovati svoje desne polovice telesa, glede na njegovo obliko pa lahko ugotovimo, da je bil bolj kot za to, uporabljan za potiskanje (*othismos*) sprednjega vojaka naprej. Z njim je bilo poleg tega zelo težko teči, saj je moral hoplit ščit držati pred seboj v višini pasu. Zaradi njegove teže in nerodnosti ter splošne izčrpanosti vojakov med bitko, je moral hoplit občasno spočiti roko tako, da si je ščit posadil na ramo, kar je omogočala njegova izredna konkavnost (Hanson, 2000b: 66-68).

Vendar pa vsi hopliti po končani bitki niso mogli obesiti svojega ščita na kamin. Večina ščitov, ki so bili po končani bitki odvzeti nasprotniku in razstavljeni v svetiščih, ni pripadala hoplitom iz prve bojne vrste, ki so svojo opremo izpostavili grozljivemu neposrednemu trčenju sulice s čelado, prsno ploščo in ščitom. Čeprav so bili ščiti zelo tanki, se hoplitom iz srednjih in zadnjih vrst v bitki niso razbili, saj so jih bolj kot za branjenje, uporabljali za potiskanje prednjih vrst. Kljub temu je simbol razbitega ščita v antični literaturi in vaznem slikarstvu pogosto predstavljal tragično in herojsko smrt hoplita na bojišču (Hanson, 2000b: 70). Kako pomemben je bil ščit, prikazuje tudi dejstvo, da se velikost falange ni merila s številom vojakov ali sulic, temveč z vrstami ščitov, 8 ščitov globoka, 25 ščitov globoka, 50 ščitov globoka (Hanson, 1999: 59).

4.3.1.2. ČELADA

Najbolj priljubljen tip pokrivala v arhaičnem obdobju falange je bila t.i. korintska čelada, v kateri ni bilo odprtin za ušesa, notranje mreže, ki bi ublažila udarec, majhne odprtine za oči pa so resno omejevale tudi vidljivost. V notranjosti čelade je bila sicer všita nekakšna usnjena podloga, ki pa udarca v glavo ni ublažila in je bila namenjena le boljšemu počutju ob grobem bronu. Moč čelade je bila zanemarjena, da je bila lahka in pokrivala celotno površino glave. Orjaške perjanice iz konjske grive so kljub temu, da so lastniku dodale videz divjosti in veličastnosti, morale še dodatno omejevati vid ostalih v falangi in naredile že tako okorno čelado še bolj nerodno (Sekunda, 2002: 11). V tem času je bila v uporabi tudi lažja atiška čelada, ki je bila bolj podobna kapi in je že nakazovala nov trend v zmanjševanju teže bojne opreme (Snodgrass, 1967: 94).

Zaradi izredne omejenosti sluha in vida pod čelado, prednjim hoplitom sicer ni bilo težko locirati sovražnika dokler je formacija falange ostala kohezivna, naprednejša taktika in spreminjanje razporeditve pa zaradi slabe komunikacije med vojaki in poveljnikom ni bila možna. Za hoplite je bilo torej ključno, da so se držali čim bolj skupaj, med tekom ponavadi s pesmijo po tonu piščali, med bitko z vpitjem, umik pa so ponavadi naznanili s salpinkto.³⁷ Znamenit izrek tebanskega poveljnika Epaminonde, »dajte mi še en korak naprej« tako najbrž med bitko sploh ni bil slišan, čeprav je najbrž nosil beotsko čelado, ki ni imela pokritega obraza (Hanson, 2000b: 71-72).

Prav zaradi teh omejitev čelade so taktike in povelja ostala preprosta, zaradi zmanjšane vidljivosti pa so se bitke bojevale le podnevi. Nočni napadi so bili zelo redki in še ti obsojeni na zmedo, ki je bila tako ali tako, zaradi prahu in dima, prisotna že podnevi. Strah je najedal posameznika že zaradi čelade same in grozljivega občutka izolacije, ki ga je povzročila, ko si jo je lastnik poveznil na glavo in nekako vstopil v svoj svet. Z njo na glavi je bil odrezan od svojih soborcev, v bitki se je moral zanašati na svoj občutek, dotik, oziroma na pritisk mož, ki so ga potiskali k nasprotniku od zadaj. Poleg izgube zaznavanja, je bila čelada neudobna tudi zaradi svoje teže (okoli 2,5 kg) in vročine, ki je povzročala znojenje okoli oči, ust, nosa in ušes. Predstavljamo si lahko, kako neudobna je morala biti v bitkah, ki so bile izključno poletna domena, ko temperature v Grčiji redno presegajo 32°C, za Grka, ki je poleg tega nosil še dolge lase in brado. Zato najbrž na vaznih poslikavah pogosto vidimo, kako si hoplit skrbno češe in pritiska lase h glavi, da bi se mu čelada čim bolj prilegala (Hanson, 2000b: 72-73).

4.3.1.3. OKLEP

Najstarejši primerok oklepa so našli v grobu bojavnika pri Argosu. Bronast oklep v obliki zvona (*thorax*) sestavljen iz prsne in hrbtno plošče združene skupaj z dodatki ob robu, je osupnil njegove najditelje, ne samo zaradi dovršenosti izdelave, je tudi edino odkritje iz tako zgodnjega obdobja³⁸ (pozno 8. stol. pnš.) (Snodgrass, 1999: 50). V času v katerem je nastal, je ponujal izvrstno zaščito pred vsako vrsto puščice, kopja in meča in omogočal Grku, da se je prebil skozi morje sulic. Vendar pa je zaradi svoje teže in slabega prezračevanja pod vročim mediteranskim soncem v bitki postal nekakšen mobilni solarij, v katerem je že preprosto dviganje s tal zahtevalo

³⁷ Tip bojnega inštrumenta podobnega piščali, ki so ga uporabljali Grki v zvočnih razglasih.

³⁸ Če ni nastal v Grčiji, ga najlažje povežemo z ostalimi bronastimi oklepi, ki so tedaj obstajali v delih Evropi, saj velike civilizacije na vzhodu oklepa iz plošč niso nikoli uporabljale. Najbrž je zadosten razlog že tamkajšnje podnebje in zgleda, da so Egipčani, Asirci in orientalna ljudstva uporabljala luskast oklep iz lana ali usnja. V Grčiji pa je prsna plošča tako zadovoljila, da so jo potem hopliti z nekaj spremembami nosili še dve stoletji, nato pa kmalu po perzijskih vojnah opustili (ibid.).

»Herkulov napor«. Poleg tega so v času uporabe tega oklepa bili vojaki še dodatno zaščiteni s ščitniki na stegenici, nadlakti, gležnjih, trebuhu in celo na stopalih, kar je moralo narediti ne le bojevanje, ampak samo premikanje izredno naporno (Hanson, 1999: 58-59).

Hopliti je v zgodnjem 5. stol. pnš. uporabljal dva tipa oklepa, mišičnega in sestavljenega. Mišičnega imenujemo tako, ker sta bili bronast prsni del in hrbtina plošča imitacija muskulature telesa, razvil pa se je iz zvonastega oklepa, ki se je tako imenoval zaradi svojega roba, ki se je v pasu razširil kot ustje zvona. Ta rob v klasičnem obdobju izgine, začne se pojavljati mišični oklep, ki se na dnu upogne, da se zakrijejo dimlje. Sestavljen oklep pa je bil zgrajen iz železnih in bronastih plošč, pogosto pokritih z usnjem ali platnom, da se zavaruje pred rjo. Dimlje so bile zavarovane z zaklopko, sestavljeno iz dvojne plasti utrjenega usnja imenovane *pteruges*. Večina jih je bila tudi obrobljena z barvo, kjer so navadno pritrdili tudi resice (Sekunda, 2002: 11).

Večino težavnosti nošnje prsnega oklepa lahko pripišemo bronu. Čeprav se do danes ni ohranil noben primerek v popolnosti in je vsakršen gotov izračun teže nemogoč, se ocene o teži zvonastega oklepa iz 7. do zgodnjega 5. stol. pnš. gibljejo med 13 in 18 kg.³⁹ Kako težko je bilo nositi bronasto opravo nam opisuje tudi Tukidid, ki pravi da so v bitki pri Pilosu 425 pnš., obe vojski bili poraženi bolj od žeje in sonca kot od nasprotnika. Iz podobnega razloga se je najbrž tudi atenski umik iz Sirakuz, sprevergel v izgred, saj so se do zob opremljeni in dehidrirani hopliti začeli prerivati med seboj, ko so pred seboj zagledali reko. Še težje se je najbrž hopliti s skupno težo 100 kg, premikal po razmočenem in blatnem terenu. Raziskave Donlana in Thompsona kažejo, da premikanje že po neutrjenem in peščenem terenu, kaj šele blatu in vodi, poveča potrebe človeka po kisiku za 20 do 25 odstotkov, tako da si lahko predstavljamo kako so počutili hopliti, ko so se v dežju in toči spopadli pred Sirakuzami leta 415 pnš. (Hanson, 2000b: 78-81).

4.3.1.4. OBNOŽNICI

Spodnji del nog se s ščitom med bojem ni dalo ustrezno pokriti, zato so se meča in golenice zavarovale z nekakšnim predpasnikom na spodnjem delu ščita, ki je zakril noge, največkrat pa z obnožnicami (*knemis*). Za razliko od okornejših ščitnikov za noge iz mikenskega obdobja, so bile

³⁹ Vendar pa tudi kasneje, ko se je teža oklepa drastično znižala, slišimo o težjih modelih, kot o npr. oklepu Demetrija Makedonskega, ki je tehtal 18 kg, eden od njegovih častnikov pa naj bi nosil opravo težko celo nad 45 kg. Diodor celo omenja, da je bila prsna plošča Agatokla, znanega sirakuškega tirana, tako težka, da jo je lahko dvignil samo on. Plutarh opisuje, kako se je Filip V. pritoževal ko je razpadla njegova falanga v bitki proti Rimljanu Flamininusu »ker so se morali njegovi vojaki bojevati pod težo oklepa, ki je bil težak in neudoben«. Podobno je menil tudi Lucullus, ko je nagovoril svoje vojake: »Lažje jih bo premagati v bitki, kot pa jih kasneje mrtve ločiti od njihovih oklepov« (ibid.).

obnožnice, ki so se nosile od kolena do gležnja, sestavljene iz tanke plasti bron, na notranjo stran pa se je ponavadi prišila še usnjena podloga, ki je varovala lastnika pred vročino in odrgninami. Obnožnice si je hoplit preprosto »nataknil«, saj so se zaskočile zaradi elastičnosti bron, bile pa so tudi lahke, tako da teoretično niso dodatno obremenjevale hoplita. V resnici pa so po nekaj bitkah in pohodih zaradi neprestanega premikanja nog, spremenile obliko in jih je hoplit moral neprestano popravljati in je z natikanjem obnožnic imel nemalo težav, saj mu pogostokrat niso stale pravilno na nogah, če si jih ni še dodatno učvrstil s trakovi (Hanson, 2000b: 75-76). Ob koncu klasičnega obdobja, jih je večina hoplitov že zavrgla in so jih občasno uporabljali le častniki in pomembneži (Hanson, 1999: 60).

4.3.1.5. SULICA

*V mojem kopjišču je moj ječmenov obrok. V mojem kopjišču
je ismarsko vino, naslanjajoč se na moje kopje pijem*
Arhiloh (v Anderson, 2002: 18).

Za Grke je bila uporaba sulice za zabadanje dokaz, da ima vojak namen približati se nasprotniku, s tem izničiti kritično razdaljo med njima in ga neposredno zadeti. Za Ajshila, veterana Maratona, so zato suličarji napram Darijevim lokostrelcem bili moralno superiorni, saj si slednji niso upali ali hoteli ubiti nekoga iz neposredne bližine. Glede na to, da se jo je držalo s samo desno roko, je bila zaradi svoje dolžine (od 180 do 270 cm) najbrž zelo nerodna, a ker je bila iz jesenovine⁴⁰ ali drenovine, je bila s svojim od 2,5 do 3 cm premerom vsaj lahka (od 1 do 2 kg) (Anderson, 1970: 88-89). Kasnejši falangiti v makedonski falangi so za sulico bolj uporabljali drenovino, ki je bila pri Grkih sicer manj priljubljena kot jesenovina, a vseeno bolj kot vrsta drugih nadomestkov kot npr., tisovina, les iz dreves kavčukovca, bora in košeničice. Virgil je za držaj kopja predlagal tudi uporabo hrastovine, ki se jo učvrsti v ognju, a se tudi ta ne zdi primernejša od jesenovine, če je le na voljo. Med orodji in pripomočki, ki morajo spremljati idealno vojsko, je Ksenofon omenil tudi strgalnik za tesanje lesa, kar nakazuje da je včasih bilo potrebno za zamenjavo uničenih sulic tudi improvizirati in uporabiti, kar je bilo na voljo (Anderson, 2002: 22-23).

Železna konica sulice je zamenjala bronasto ob propadu mikenske civilizacije in se od 7. stol. pnš. naprej vseskozi uporabljala med hoplitskim bojevanjem. Na kopje je bila pritrjena z

⁴⁰ Jesen so lahko dobili v gorovju, vendar ga je večina polis uvažala iz Makedonije ali Balkana (Sekunda, 2002: 13).

nekakšno zakovico, sama konica pa je imela obliko lista in je bila dolga od 20 do 30 cm. Poleg železne konice na sprednjem delu, je večina sulic imela tudi štirioglasto bronasto ost na spodnjem delu orožja, imenovano *styrax* ali *sauroter*, kar v prevodu pomeni ubijalec kuščarjev. Najprej ga zasledimo v odlomku Homerjeve Ilijade, kjer opisuje, kako vojaki spijo s ščiti namesto blazin pod glavami, njihove sulice pa so zapičene v tla, s sauroterjem v zemlji. V večini primerov je dolg do 20 cm, štirioglaste oblike in se je razen za zapičenje sulice v zemljo in zaradi boljše uravnoveženosti orožja, uporabljala za sunke nazaj in proti tlam za dokončanje nasprotnika, kar potrjujejo najdbe preluknjanih ščitov. Tudi, ko so se po uvodnem trčenju falang sulice velikokrat prelomile, so bile zaradi sauroterja še vedno uporabne in jo je moral hoplit za nadaljnjo uporabo le obrniti okoli. To potrjuje tudi rimski zgodovinar Polibij, ki meni, da je bil problem rimskih sulic, da so imele le eno konico in ko se je ta v boju zlomila, sulice niso bile več uporabne. Dalj časa pa se prelomljena grška sulica ni mogla uporabljati in se je bil hoplit po nekaj sunkih primoran zateči k sekundarnemu orožju, meču (Anderson, 2002: 23-24); (Hanson, 2000: 84-85).

Hoplit je v klasičnem obdobju svojo sulico redko vrgel, razen v znamenje obupa, preden se je umaknil in zbežal. Projektilno orožje, kot kaže ni bilo učinkovito proti falangi in tudi ne proti discipliniranim hoplitom na pohodu po ravnem terenu. Pri Maratonu 490 pnš. in Kunaksi 401 pnš., hopliti niso imeli nikakršnih težav pri naskoku na perzijske lokostrelce, katerih puščice najbrž niso bile dovolj močne, da bi predrle grške ščite. Pri Kunaksi so »barbari« pobegnili še preden so Grki sploh prišli v domet njihovim lokostrelcem, ob umikih pa so se hopliti umaknili v krožni formaciji s ščiti nasproti nasprotnikovim puščicam in pračam ter pri tem utrpeli minimalne izgube.⁴¹ Triumf grške sulice nad perzijskim lokom je bil dokončno potrjen v bitki pri Plataji 479 pnš., kjer so Perzijci morda nekaj ur obstreljevali zbrane špartanske hoplite, ki so potrpežljivo sedeli pod ščiti.⁴² Pri kasnejšem naletu Špartancev jih je pod točo puščic umrlo 91, medtem ko so Perzijci utrpeli več tisoč izgub. Prav tako so lokostrelce kasneje večkrat uporabljali Atenci, ki so z njimi dosegali pomembne zmage, a so bile te redke in dosežene z nekajkrat večjim moštvom in na terenu zelo neugodnim za falango, kot npr. pri Sfakteriji 425 pnš. (Anderson, 2002: 20-22).

S svojimi 2 in pol metri je sulica po drugi strani resno ogrožala premikanje in mobilnost v

⁴¹ Ksenofon pravi, da so v svojem znamenitem pohodu desetisočerice naleteli na le eno ljudstvo, katerih puščica je predrila grški ščit. Karduki, morda predniki današnji Kurdov, so uporabljali loke dolge 3 vatle oziroma približno 135 cm, s puščicami dolgimi okoli 2 vatloma oziroma 90 cm, ki so lahko predrila grški ščit in prsno ploščo (ibid).

⁴² Kalikratu, ki je bil pri tem smrtno ranjen, ni bilo žal žrtvovanja za Grčijo, ampak ker pri tem ni izkazal junaštva (Herodot v Anderson, 2002: 21).

masovni in zbiti formaciji, kjer sta lahko v napoto bili tako njena konica, kot njeno kopito. Možje v drugi in tretji vrsti so pri premikanju falange imeli pred seboj tako sauroterje iz prve in druge vrste, kot tudi konice sulic iz tretje in četrte vrste, na katere so morali biti neprestano pozorni. Poleg tega je falanga v naletu neprestano nenamerno spreminjala smer, pri čemer so se hopliti zaletavali drug v drugega s težkimi oklepi in kjer je včasih moralo priti do spotikanja in nevarnosti, da bodo ranili sami sebe in umrli sramotne smrti. Še ena pomanjkljivost sulice, kot tudi vsakega dela lesene oprave hoplita, je bila njena krhkost. Čeprav je bila narejena iz močne drenovine in jesenovine, je bil njen do 3 cm premer očitno preskromen, da bi preprečil njen zlom ali razpad pri uvodnem trčenju falange.⁴³ Bilo je celo tako krhka, da jo je lahko tudi padel hoplit še vedno presekal z mečem, nekateri so jo lahko zlomili celo s prostima rokama. Herodot pravi, da so v bitki pri Plataji leta 479 pnš. bili Perzijci v uvodnem naletu falange prav zato uspešni, ker so uspeli zadržati sulice v svojih rokah in jim nato odlomili konice (Herodot, 1961: 193-207).

4.3.1.6. MEČ

Sekundarno orožje hoplita, železen meč, ki je bil bolj podoben mesarskem nožu, se je uporabljal za dokončanje padlih in ranjenih nasprotnikov ter kot nadomestilo sulici, če se je ta zlomila. Standardno ime za meč je bilo *ksifos*, ki je bil je res sekundarno orožje, Grki namreč besede za mečevalca sploh niso imeli, za osvojeno ozemlje pa so vedno uporabljali izraz »vzet s sulico« oziroma »osvojen s sulico«.⁴⁴ V arhaičnem obdobju se je uporabljal dvorezen meč za sekanje in zabadanje s križastim ročajem in s konico v obliki lista (*falchion*), dolg do 60 cm in ko ga hoplit ni uporabljal, ga je nosil v nožnici okoli desne rame. Širina rezila se je od ročaja rahlo povečevala in je bila največja na približno dveh tretjinah dolžine. V 5. stol. pnš. je bolj pogost postal enorezen meč za sekanje z zakrivljeno konico in rezilom na notranji strani, ki so ga Grki poznali pod imenom *machaera* (kriva sablja) ali *kopis* (sekač). V falangi se ga ni dalo zlahka uporabljati, bil je namreč namenjen le za sekanje z zamahom in ga je najbrž hoplit potegnil, ko je formacija bila že razbita. Takrat ga je najbolj uporabljal za zabadanje klečečih in padlih hoplitov, za sekanje stoječih vojakov, velikokrat tudi od zadaj, pogostokrat pa tudi v obrambne namene kot protiorožje sulici, s katerim je hotel odsekati zlasti njeno konico. Več ga je zato lahko uporabljala

⁴³ Ksenofon pravi, da ko so Agesilajeve enote pri Daskileonu leta 396 pnš. naletele na Tisaferнове, so v uvodnem trčenju vsi njegovi možje zlomili sulice (Ksenofon, 1963a).

⁴⁴ Za helebarde, srpe in bojne sekire v falangi preprosto ni bilo prostora. Iz nekakšnega srpa na palici (*dorudrepanona*) se je norčeval Platon, Grki pa so lažjo bojno sekiro (*sagaris*) spoznali preko konjenikov iz Masageje in Sakaje. Za bojne sekire je obstajalo tudi mnogo drugih imen, med drugim jo je Homer poimenoval kot *pelekus* in *aksine*, in jo v boju za Trojo, v primerjavi z gentlemanskim mečem označil za barbarsko in neuporabno orodje (Anderson, 2002: 24-25).

konjenica in kasnejše ohlapnejše rimljanske enote, ki so s svojimi španskimi meči zadajali Makedoncem take rane, da je bila po vsaki bitki resno omajana njihova morala. Špartanci so v klasičnem obdobju uporabljali kratek vbodni meč, ki so ga ostali Grki poznali pod posmehljivim imenom »*glumačev meč*«, ki se da pogoltniti (Anderson, 2002: 25-28); (Sekunda, 2002: 16-17).

4.3.2. TRENDI V RAZVOJU OROŽJA IN OPREME

Kljub prednostim obrambe se v 250 letnem razvoju nazorno vidi, da hopliti niso imeli namena zaščite še poostri in si zakriti telesa kot nekakšni srednjeveški vitezi, ampak jo skušati minimalizirati. Večje mobilnosti brez ščitnikov za gležnje in stegna, so se Grki najbrž zavedli že kmalu po letu 520 pnš., ko je v program Olimpijskih iger bil vpeljan tek v polni bojni opremi. Tako ali tako sta ščitnika bila ustvarjena bolj za dvoboje, kot za bojevanje v falangi in kaže, da so se ju znebili že pred bitko pri Maratonu 490 pnš. Vemo, da hopliti v 5. stol. pnš. nikoli niso imeli pomožnih ščitnikov za roke, gležnje in stegna, njihove čelade, oklepi in obnožnice pa so postajale vedno manjše in lažje, ponekod pa so celo popolnoma izginile. Kakšno breme so predstavljali nekateri deli opreme, nam opisuje tudi Tukidid, ki pravi, da so nekateri pešci šli v boj brez obnožnic, čelade in celo prsnega ščitnika. Namesto njih so pogosto nosili atensko *pilos*, nekakšno stožčasto kapo iz brona ali še bolj verjetno iz klobučevine, oprijet telesni oklep iz lažjega brona ali celo lanen prsni ščitnik, ki sploh ni vseboval kovine. Tako so najbrž do konca peleponeške vojne vojaki izgledali tako šibko zaščiteni, kot njihovi predniki izpred 250 let, kar se je vsekakor poznalo pri številu žrtev na bodočem helenističnem bojnem polju (Hanson, 2000b: 57-58).

Presenetljivo tudi ni dejstvo, da hopliti niso nosili identične opreme, saj so si jo morali priskrbeti sami in zanjo tudi skrbeti. Vsak si je sam izbral model, ki mu je bolj ustrezal in si ga kasneje prilagodil svojim potrebam, tako glede teže kot izgleda. Slike bojev iz antičnih vaz prikazujejo ne le nasprotnike z drugačno opremo in orožjem, temveč tudi soborce, ki so se zavedli prednosti nekaterih sprememb in poizkušati čim bolj varčevati z denarjem in bronom pri svoji opremi. Revnejši hopliti si ga tako ali tako niso mogli privoščiti in so nekateri, tako kot sirakuški vojaki v 4. stol. pnš., razen častnikov in konjenikov, opustili tudi prsni oklep. Čeprav je do večine sprememb v opremi prišlo od 4. stol. pnš. dalje, je Tukidid že pred neuspešno atensko ekspedicijo na Siciliji opisal konkurenco med hopliti, ki so se med pripravami na izkrcanje, poleg loščenja in popraviljanja ukvarjali tudi z individualnimi modifikacijami orožja in opreme (Hanson, 2000b: 58-59).

Grki so poleg tega skušali tisto opremo, ki so se jo odločili nositi, nadeti čim kasneje. Hoplit je s takšnim vedenjem pogostokrat tvegalo, da ga bo nasprotnik ujel nepripravljenega, vendar je takšno tveganje bil pripravljen sprejeti, da bi bil čim dalj časa prost ogromne teže in neudobja opreme. Veliko slik in kipov iz tedanjega časa prikazuje hoplita s korintsko čelado na vrhu glave, kot nekakšnim vizirjem, saj je na tak način neovirano videl in slišal. Dokaj logično se zdi, da je skušal hoplit kopje in ščit čim dalj časa pustiti na tleh, saj ju je lahko v primeru nuje dvignil v parih sekundah, medtem ko je prsni oklep odložil le, ko je bil povsem prepričan, da sovražnika ni v bližini. Bhanje častnika iz 4. stol. pnš. Polidama, da je za razliko od ostalih, svoje najemnike vedno vodil v polni bojni opremi, takšno ravnanje še dodatno dokazuje⁴⁵ (Hanson, 2000b: 60-63).

V primeru poraza in umika je najprej najbrž odpadel ščit, saj je bil med najbolj okornimi predmeti, ki jih je hoplit nosil, bil najlažje odstranljiv in najcenejši za nadomestitev. Za razliko od ostalih predmetov, ki so mu sledili na tla med umikom, pa je med Grki veljalo, da se ščita ne odvže, saj se ga ne nosi le zase, temveč za celotno falango. Poleg tega je bil ščit svet tudi za hoplita samega in njegovo družino, kupil ga je s svojim denarjem, po težkih bitkah pa ga je s ponosom doma obesil nad kamin. Odvreči ščit (*rhipsaspia*), je bilo smatrano za dejanje iz strahopetnosti, zato je moral hoplit po imeti dober razlog, da ga je odvrigel. »*Nek barbar vihti moj ščit, saj sem bil sam prisiljen zapustiti ta izvrsten del opreme za menoj*«, je pojasnjeval pesnik Arhiloh, »*vendar sem pobegnil in nimam sedaj kaj tožiti*«. Rešiti si življenje je bil eden od teh razlogov (Hanson, 2000b: 63-64).

4.4. HOPLIT V KLASIČNI BITKI FALANGE

*Le najbolj slabotni po moči in najmanj
željni slave, se povzpnejo na konja
Ksenofon (1963b).*

4.4.1. USPOSABLJANJE

Metoda, s katero so mladega dečka registrirali v državljana in s tem v vojaka, se je razlikovala od države do države. V večini polis se je usposabljanje začelo z 18. leti na začetku koledarskega leta,

⁴⁵ Da se je hoplitova oprema nosila samo v boju, dokazuje tudi prisotnost osebnih služabnikov, katerih osnovna naloga je bila, da nosijo gospodarjevo orožje in mu ga podajo v zadnjih trenutkih pred bitko. Čeprav se nam morda zdi pomočnikova vloga nekoliko ponižujoča, nas veliko antičnih avtorjev prepričuje kako dragocena je v resnici bila. Plutarh omenja, da je večina hoplitov zaupala svoje orožje pomočnikom še nekaj sekund pred bitko, Ksenofona je to skoraj stalo glave, saj se je sredi kaosa med bojem za nekaj trenutkov ločil od svojega pomočnika in ščita (ibid.).

ki se je začelo po koncu poletja. Štetje in spisek državljanov se je vzdrževal na najnižji ravni politično vojaške organizacije, plemenu, ki je letno zbralo osemnajstletnike pod skupno prisego. Ti so sedaj postali *epheboi*⁴⁶ (mladinci), ki se bodo v naslednjih dveh letih udeleževali programa fizičnega in vojaškega usposabljanja, efebata. Ta je bil v arhaičnem obdobju še nedodelan in osnoven, kasneje pa je postal močno organiziran ter podprt z večjimi fondi (Sekunda, 2002: 5-6).

V atenskem sistemu klasičnega obdobja, ki ga najbolj poznamo, je prvo leto usposabljanja vsebovalo atletska tekmovanja, ki so jih prirejela plemena. Najpomembnejši je bil tek z baklo, ki je tako kot ostala tekmovanja, večinoma potekal v sklopu verskega festivala. Posamezne tekmovalce so s hrano, materialom podpirali gimnaziarihi (*gymnasiarchos*), bogati državljani izvoljeni od pripadnikov svojega plemena, ki so skrbeli, da je lahko njihov varovanec nemoteno treniral in zagotovil plemenu zmago. Eden od priljubljenih načinov treninga je bil purikov ples, ki naj bi ga izumil Purikos in je izviral iz arhaičnih časov, ko so mlade vojake učili udarcu se izogniti in ga nato vrniti. Ena od organiziranih aktivnosti vojaškega značaja je bil tudi tek hoplitov (*hoplitodromos*), uveden 520 pnš. v Olimpiji in 498 pnš. v Delfiju. Nastal naj bi kot posledica soočenja grških vojsk s perzijskimi lokostrelci in so zato tekli na 400 m, saj naj bi ta distanca predstavljala cono dometa perzijskega loka, ki jo je moral efeb s ščitom v roki čim hitreje zapreti. Z atiških vaz lahko razberemo, da so vsi morali imeti enake ščite, enake velikosti in teže, ki pa so vseeno bili lažji od bojnih. Imenovali so se *aspidiskoi* in so ponavadi bili okrašeni s simboli templja, kjer so bili shranjeni oziroma boga, kateremu je festival pripadal. V mnogih polis je nato mladega efeba posvojil starejši mladinec, ki je končal z usposabljanjem, a je še vedno treniral v gimnaziji. Ta sta se nato imenovala ljubimca, vendar te besede ne gre jemati dobesedno, saj je bil recimo seksualen kontakt prepovedan. Najbrž pa je vseeno prihajalo tudi do takšnih kontaktov, saj je bila v atenskih komedijah gimnazija velikokrat duhovito upodobljena kot kraj za homoseksualce. Drugo leto usposabljanja je bilo bolj intenzivno in bolj vojaškega značaja. V mnogih polis so živeli skupaj v barakah stran od doma in so predstavljali trajno vojaško bazo v ključnih obrambnih točkah za polis, npr. v utrjenih trdnjavah (*acropolis*) in obrambnih stolpih, služili pa so lahko tudi kot mejna patrolja (*peripoloi*). V teh dolgih obdobjih odsotnosti naj bi tako otroci postali moški, efebat pa naj bi se v nekaterih polis zaključil s parado novih hoplitov v teater (Sekunda, 2002: 6-9).

⁴⁶ V Šparti so postali *eirenes*, ki so se usposabljali 6 let (Flaceliere, 1959: 261).

Efebat je bil izključno namenjen privajanju na skupinsko taktiko, zelo malo je bilo poudarka na mečevanju in individualni uporabi orožja (Sekunda, 2002: 9). Umetnost rokovanja z orožjem se je razvijala počasi, dokler niso s koncem 5. stol. pnš. mečevanje začeli poučevati osebni inštruktorji (*hoplomachoi*), vendar pa ti niso služili širšim množicam in so bili na voljo le premožnejšim državljanom. O pomembnosti te službe pričata tudi Nikias in Lahes, pri katerem prvi pravi, da je takšno rokovanje lahko uporabno le, če bi se formacija falange razbila, kjer nato več vojak vedno premaga nasprotnika. Lahesu se to ne zdi prepričljivo, saj če bi ta služba tako pomembna, ne bi bila zanemarjena od Špartancev, ki svoje celotno življenje posvečajo iznajdbi in uporabi česar koli kar prinaša prednosti v bitki. Prav tako veliko polis ni posvečalo pozornosti bojnim plesom, v katerih naj bi se vojaki učili ravnotežja in izogibanju udarcev. V Šparti pa so nasprotno že petletni otroci plesali purikov ples, v katerem so namesto sulic uporabljali janeževa stebila in se tako privajali na pravo orožje in opremo (Anderson, 2002: 32-34).

4.4.2. KAMPANJA

4.4.2.1. MOBILIZACIJA

Večina polis je bila organizirana na teritorialni bazi z najnižjo enoto plemena demom, kjer so obdelovali državljanski register. Svoj register so vzdrževali tudi poveljniki plemenskih regimentov, ki so glede na registre dema, ugotavljali koliko pripadnikov plemena je na voljo za hoplite. O vojni je odločala skupščina vseh moških državljanov, ki so opravili vojaško usposabljanje. Če so se odločili za vojno, so nato določili število vpoklicanih, koliko časa bodo odsotni in na kakšen način jih bodo vpoklicali. Tako so lahko vpoklicali celotno ljudstvo vseh letnikov (*pandemei*) za nedoločen čas, bolj pogosta pa je bila mobilizacija omejenega števila ljudi z vnaprej znanim rokom služenja. V klasični dobi je pogosta postala tudi delna mobilizacija, kjer so bili vpoklicani le določeni letniki nekaterih plemen, ki so jih ponavadi uporabili za dolgoročno služenje v oddaljenih vojašnicah. Mobilizacijski dekret v Atenah je bil običajno razstavljen na glavnem trgu (*agori*) pri spomeniku desetih herojev v obliki spiska 10 poveljnikov plemenskih regimentov,⁴⁷ ki je določal, katera plemena se bodo udeležila služenja (Sekunda, 2002: 17-18).

V antični Grčiji je bila mobilizacija univerzalna, državljani so namreč uživali svobodo v zameno da so polis branili, ko je prišlo do vojne. Ker so bile sezonske kampanje v arhaičnem obdobju

⁴⁷ Po Klejstenovi reformi atenske družbe na 10 fil.

kratke (za razliko od kampanj klasičnega obdobja), so sužnji, starci in otroci lahko poskrbeli za živali in pridelke, medtem, ko so se lastniki bojevali. Večina polis je tako dejansko slonela na suženjstvu, Atene pa so celo imele manjšo populacijo revežev, ki so bili izvzeti iz vojaškega služenja.⁴⁸ Izvzeti so bili tudi telesno nesposobni (invalidi, bolni), ki so jih obravnavali letno, vendar je bilo takih primerov malo⁴⁹ (Sekunda, 2002: 19).

4.4.2.2. ODHOD

Ko je hoplit videl svoje ime na objavljenem spisku na agori, se je vrnil domov in začel s pripravami. Najprej je zbral svojo opremo in orožje, ki je bilo ponavadi razstavljeno na steni nad kaminom in pokrito, da se je zavarovalo pred prahom. Perjanice so hranili v posebnih škatlah, da ne bi njene barve zbledele oziroma se obarvale z ostalimi deli opreme. Mobilizacijski dekret je ponavadi določal tudi koliko hrane mora vsak vzeti na pohod in hoplit je ponavadi s seboj vzela nasoljene ribe zavite v figove liste, čebulo in sol obogateno s timijanom, ki jih je nosil v vrbovih košarah (*gylion*). S seboj so nekateri odnesli tudi raženj, da so na pohodih pekli sveže meso. Ko so misije postajale daljše v klasičnem obdobju, je prehrano vojakov prevzela država, vojaška plača pa je bila najbrž uvedena leta 462 pnš. v Atenah (Sekunda, 2002: 19).

Vsakega hoplita na pohodu je spremljal tudi njegov strežnik (*skeuophoros*), ki je bil ponavadi njegov suženj, lahko pa je to delo opravljal njegov mlajši sorodnik. Nosili so zalogo, steljo in osebne pripomočke, nabirali so les, vodo, hrano in pripravljali obroke ter celo nosili dele bojne opreme, ko njihovi gospodarji niso bili ogroženi. Po grških ravninah sta hodila drug ob drugem (*eis duo*), težka prtljaga pa se je vozila v vozičku, za katerega je Ksenofon kasneje predlagal, da naj bi vsak vseboval tudi lopato in kramp, rezerven les, če bi se voziček pokvaril, sekiro in srp pa so ponavadi naložili na tovorno žival. Iz falange so se služabniki umaknili šele, ko se je začel boj, najbrž na njen konec (Sekunda, 2002: 20-21).

Poleg borcev so bili na pohodu tudi glasniki, trgovci, ženske, rokodelci, vedeži, svečeniki in »zdravniki«. Grki tudi med vojno niso hoteli pogrešati domačih udobnosti in so na pohod s seboj vzeli svoj jedilni pribor in posode, čaše, odeje, obleko in še marsikaj za vsakdanjo rabo. Za vse to so rabili številne vozove, vprežno in tovorno živino z gonjači, tako da je pratež imel vsaj toliko

⁴⁸ V ostalih polis ne; biti državljani je obenem pomenilo biti vojak in tako hoplit (ibid.).

⁴⁹ Plutarh govori o Špartancu Androkleidasu, ki se je prijavil na služenje s pohabljenim nogom in ko je bil zavržen je protestiral, da mu pri bojevanju ni treba bežati, ampak le stati in se boriti (ibid.).

ljudi, kot je bilo borcev, kar pa je predstavljalo veliko oviro. Potrebna je bila večja zaščitnica, oskrbeti so si morali vsaj dvojno količino hrane, se ozirati na pratež na poti in tako izbrati pot, ki je ustrezala vsem. Vsak strateg je imel najnujnejše pri svojem oddelku, pratež pa je na pohodu spremljal vojsko na večji ali manjši razdalji. Ko je vojska napredovala v strnjeni bojni vrsti, je bil pratež za njo, na levi ali desni, kjer je bilo pač varneje (Ksenofon, 1963a: 174-175).

Ozemlja posameznih polis so bila pogostokrat naravno ločena z gorskimi verigami, ki jih je ob vojaškem pohodu bilo potrebno prečkati. Grške vojske ponavadi niso potovale po morju in so zato pri prehodu globokih sotesk in močvirij morale previdno izbrati prehod čez gorsko verigo. Hopliti niso »potovali z malo prtljage« in so opremo, ki jo je bilo potrebno nositi v boju naložili na vozičke skupaj s tedenskimi zalogami za vsakega hoplita in njegovega strežnika. Ker so te ponavadi vlekle vprežne živali, je na vozičku moral biti prostor tudi za krmo in so tako tudi manjše hoplitske vojske tvorile nepregledno kolono. Cest v arhaičnem obdobju ni bilo, saj je bilo trgovanje na kopnem za Grke predrago,⁵⁰ za potrebe lokalnega prebivalstva pa niso bile potrebne. To je pomenilo, da so jih morali zavojevalci zgraditi sami, saj brez njih zaradi vozičkov, ki so za prevoz potrebovali ravno in dovolj široko pot z ne preveč naklona, niso mogli prečkati gorovja. Gradnja cest je morala biti zelo naporna in počasna, ki je poleg tega potekala tudi pod časovnim pritiskom, saj je bilo bojevanje sezonska domena. Načrtovali so jih nekakšni vojaški inženirji, ki so se sicer v večjem številu začeli pojavljati šele od peleponeških vojn naprej, pri tem pa so jim pomagali služabniki in celo hopliti. Vleka kamnov, postavljanje zadrževalnih zidov in izklesavanje v živo skalo je bilo sicer le nadaljevanje dela, ki ga je hoplit opravljal doma, a se je sedaj tu privadil timskega dela, ki mu bo prav prišlo v bitki (Ober, 2002: 173-177).

Ob tem je zanimivo, zakaj Grki nikoli pri tem načrtovanju niso napadalca skušali omejiti ali celo odvrniti, saj so vedeli, da nasprotnik gradi cesto do njihove polis z le enim namenom. Morda je šlo pri tem tudi za nekakšno praktično kalkulacijo, pri kateri so se napadeni zavedali, da je cesta dvosmerna in bodo lahko letošnji branilci bili drugo leto napadalci. Misel, naj naši sovražniki opravijo vse potrebno delo, ki nam bo dolgoročno prineslo več koristi kot škode, je morda res bila v glavah lokalnih prebivalcev, a najbolj pomembno je, da zapore cest niso prakticirali, ker bi to bila kršitev nepisanih pravil. Kljub drugačnemu pristopu oblegovalca in obleganca sta oba imela enak namen vzpostaviti odločilno bitko na primerni ravnini, kjer sta se nato odkrito

⁵⁰ Ceneje je bilo poslati žito po morju od enega konca Sredozemlja do drugega, kot ga prepeljati po kopnem 120 km (ibid.).

pomerila in se izogibala vojnim zvižacem in ostalim bližnjicam do zmage. Bitka je bila častna zadeva, ki se je odvijala po uveljavljenih pravilih med moralno enakovrednima, če ne že fizično primerljivima nasprotnikoma. Ta pravila niso sicer boja naredila nič bolj kulturnega ali bolj civiliziranega, so pa omogočila, da je do spopada vedno prišlo brez škode za tiste, ki se ga niso udeležili in so omejila prelivanje krvi na nekaj ur (Ober, 2002: 177-179).

4.4.3. PRIČAKOVANJE NAPADA

4.4.3.1. PRIPRAVE NA BITKO

Mardonij se je pogosto norčeval iz Grkov, da si v spopadih naivno izberejo najbolj raven in odprt teren in si že s tem izničijo potencialne prednosti, ki bi jih lahko napadalec imel. Hribi, vodni tokovi, močvirja in morje so v klasičnih bitkah redko prisotni in nikoli nimajo odločilne vloge v spopadu. Ponavadi je bojišče dovolj veliko za nastop več tisoč mož, a nikoli več od 50 tisoč, če se je Grk boril proti Grku. Tukidid je npr. za veliko bitko smatral prvo bitko pri Mantineji 418 pnš., a je tam nastopilo bržkone manj kot 20 tisoč hoplitov, v najbrž največji hoplitski bitki, bitki pri Nemeji 394 pnš. pa ne več kot 50 tisoč (Lazenby, 1985: 128-136).

Bitke so se običajno dogajale poleti, zato je med spopadom bilo vroče in sončno.⁵¹ Slabo vreme, in celo nevihte so redko pokvarile priprave in prvič za nekaj podobnega slišimo šele leta 404/3 pnš., ko Ksenofonove priprave onemogoči sneg (Lazenby, 2002: 88-89). Grki so na pohodu ponavadi zaužili dva obroka, zajtrk (*ariston*) nekje sredi dopoldneva in večerjo (*deipnon*), ki so jo pojedli proti večeru. Bitka je običajno potekala sredi dneva, potem ko so hopliti pozajtrkovali, tik pred bitko pa so ponavadi spili še malo več vina, da so se vojaki umirili.⁵² Po zajtrku je hoplitska vojska zapustila tabor v koloni in se počasi začela prerazporejati za bitko. V taboru so ostali služabniki, vozovi, živali in vojaki, ki so bili starejši od mejnega leta.⁵³ Ko so stali v liniji, so hopliti počivali s ščiti ob kolenih in s sulicami zapičenimi v tla, ob naznanitvi bitke pa so se postrojili (Sekunda, 2002: 21-23). Nato se je, kot v bitki pri Kunaksi 401 pnš., izreklo geslo »*Zevs rešitelj in zmagovalec*« od desne, kjer je bil poveljnik, do leve in nato spet nazaj, zato da so ga zagotovo slišali vsi (Ksenofon, 1963a: 22).

⁵¹ Dienekes je zato perzijsko grožnjo, da bodo s svojimi puščicami zakrili sonce označil za idealno, saj se bodo tako borili v senci (Herodot, 1961: 170).

⁵² Tik pred bitko pri Levktri 371 pnš. je znano, da so se napili špartanski kralj Kleombrotos in njegovi kolegi (ibid.).

⁵³ V Atenah je bil vpoklic v vojsko za zunanje zadeve mogoč le za državljane do 50. leta, lahko pa so bili vpoklicani, da služijo doma do 60. leta. Za slednje je znano, da so padli v prvi bitki pri Mantineji 418 pnš., ko so Mantinejci in Argivci prebili špartansko linijo in se prebili do tabora (ibid.).

Pred bitko so se hoplitni postrojili v globino 8 do 12 vrst ali več, največ v bitki pri Levktri 371 pr. n. št., kjer so Tebanci pod Epaminondo stali 50 vrst globoko. Najbrž so v večini vojska prebivalci iste skupnosti služili v istih enotah, Lizij npr. pravi, da so se Atenci istega dema borili z ramo ob ramo. Za Špartance v Ksenofonovem času vemo, da rekrutiranje ni bilo izvršeno na lokalni bazi, saj se bratje, sinovi in očetje niso nujno borili v isti *morai*,⁵⁴ a so se vojaki v *enomotiai*,⁵⁵ med seboj kljub temu dobro poznali, saj so bile te sestavljene iz ne več kot 40 hoplitov. Vsak hoplit je v njej vedel kje stoji, saj je *enomotia* bila ustanovljena po starostnih skupinah, s tem da so bili najmlajši spredaj. Za druge vojske kot špartansko, je težko reči, da je vsak posameznik vedel, kje natančno mora stati, saj razen v špartanski falangi drugje niso obstajale enote, ki bi imele manj kot 100 ljudi.⁵⁶ Število mož v *lochos*⁵⁷ se je razlikovalo od polis do polis in je bilo odvisno tudi od obdobja, v katerem se je boril, a bržkone ni nikoli zajemal manj kot nekaj sto mož in je zato težko verjeti, da je imel vsak hoplit predpisan položaj v falangi (Lazenby, 2002: 89).

4.4.3.1.1. ŽRTVOVANJE

V bitki, kjer je človeško življenje, ponos in uspeh bolj predmet naključja kot preiščenega napada in bolj rezultat neotipljivih faktorjev, kot nekaj oprijemljivega, postane ritual sestaven in očitni del bitke. Grki niso nobenega večjega podviga opravili brez pripadajočega obreda, v katerem so iskali privoljenje nadnaravnih sil (*kallierein*), oziroma vsaj odsotnost odklonilnih znakov in sovražnosti bogov. Presenetljivo veliko je dogodkov v antični Grčiji, kjer se Grki striktno držijo znamenj, ki so jih dobili z žrtvovanjem in zelo malo primerov, kjer je bil božji nasvet prezrt. Poveljniki falang so tako vedno začeli spopad v veri, da so bogovi na njihovi strani in da ni nobenih ovir za zmago. Ker se je le malo bitk končalo z nerešenim izidom, je morala biti ena stran vedno šokirana nad razpletom, na žalost pa o razlogih za poraz kljub naklonjenim znakom, antični pisci očitno niso radi pisali (Jameson, 2002: 197-199).

Grki so opravljali veliko različnih obredov v različnih situacijah, za vse pa je bilo značilno, da so bili opravljeni za **pomiritev bogov** in zaradi **iskanja naklonjenih znamenj**. Ko se polis odloči za vojno, se podredi bogovom in lokalnim božanstvom, se prilagaja njihovim željam in premika naprej, le ko to dovoljujejo posvečena znamenja. Grki so na splošno žrtvovanje imenovali *hiera*,

⁵⁴ Največja enota v Šparti (ibid.).

⁵⁵ Najmanjša enota v Šparti (ibid.).

⁵⁶ Ksenofonove enote vojske 10 tisočih so imele razne enote, ki so štele po 50 ljudi in manj, a so bile tudi te sestavljene po špartanskem modelu (ibid.).

⁵⁷ Enota velikosti čete v večini polis (ibid.).

ki pa je bil posplošen izraz za dvoje različnih žrtvovanj. *Hiera* je bilo obenem tudi ožje poimenovanje za posebno žrtvovanje, pri katerem so na oltar postavili in zažgali določene dele žrtvinega telesa in v njih iskali znamenja, *sfagija* (*sphagia*) pa je bil obred, pri katerem so žrtvi prebodli vrat in iskali znamenja v puščanju krvi. (Jameson, 2002: 199-200).

Sfagija kot obred s puščanjem krvi, se razlikuje od navadnega žrtvovanja, ki ga Grki imenujejo *hiera* ali redkeje *thuein*. V navadnem obredu, kjer se na oltarju zažgejo določeni deli telesa in ko se iz njih razberejo znamenja, je meso pripravljeno za konsumpcijo. Pri sfagiji pa za puščanje krvi ni potrebno nikakršnega oltarja in posvečenega ognja, meso žrtve pa se ne poje. Žrtev se z nožem zabode v vrat, znamenja pa se nato razberejo iz poti krvi, ki priteče iz žrtve. Uporabljala se je pri prisegah, nekaterih primerih očiščevanja,⁵⁸ pri določenih obredih za mrtve in heroje, pomirjenje vetrov, prečkanje pomembnih rek in tik pred samo bitko. V večini teh primerih je prisotna povečana napetost med hopliti, ki so skoncentrirani na en sam cilj in se zavedajo prisotnosti sovražnih sil (Jameson, 2002: 201).

Pri prečkanju rek in morij so Grki opravili sfagijo, ki je simbolično predstavljala zlitje tekočine v tekočino in so glede na tok krvi dobili božji odgovor, ki je dovolil oziroma prepovedal prečkanje. Reke in morja so namreč v Grčiji imela svoje bogove, ki jih je bilo potrebno posebej prositi za dovoljenje, pri tem pa so poleg sfagije včasih opravili tudi navaden obred oziroma hiero, s katero so pomirili tudi višje bogove, iz praktičnega vidika pa je to pomenilo, da se bodo poleg žrtvovanja, Grki po obredu najedli. Čeprav so bile tudi meje polis na nek način svete, niso imele svojih nadnaravnih zaščitnikov in so zato Grki pri prekoračenju meje mesta opravili navaden obred, a ga obenem posvetili bogu s pridevkom *horios* (mejni), npr. Apolon Horios ali Zevs Horios. Sfagija je bila prav tako opravljena pred vsakim pomembnejšim bojnim delovanjem in je bila lahko izvršena v primeru, ko je bil nasprotnik oddaljen manj kot 200 metrov, do npr. takrat, ko je bil nasprotnik več kot 3 km proč (Jameson, 2002: 202-204). Najbolj podroben opis nam podaja Tukidid, ki med drugim pravi, da so se v bitki za Sirakuze spopadle lahko oborožene enote že pred obredom in je bila sfagija kasneje izvršena le za spopad hoplitov (Thucydides, 1958: 552-563). Takšna sfagija je bila zelo redko v nasprotju z namenom hoplitov, da napadejo in možno je, da so bile ponavadi izvršene le kot preprosta potrditev že prejšnje odločitve poveljnika da napade, na podlagi hiero, ki je bila opravljena že v taboru.

⁵⁸ Obred žrtvovanja, pri katerem krivdo in obsodbo s smrtjo namesto obsojenca prevzame oven (Herodot, 1961: 221).

Dokazov o žrtvovanju ljudi ni, obstajajo pa o tem številne zgodbe in so ponavadi povezane z veliko nevarnostjo, ki preti skupnosti, npr. kugo ali invazijo. V glavnem se naj bi vsa podobna žrtvovanja opravila v mitoloških časih, ki jih opisujejo dramska dela, Arkadijec Maratos se je npr. prostovoljno javil za žrtvovanje pred bitko za Atiko in so po njem kasneje poimenovali dem Maraton. Obstajajo pa tudi primeri, ki so povezani z bitkami, ki so se res zgodile in eno takšnih naj bi bilo žrtvovanje device v bitki pri Levktri 371 pnš. Ta naj bi se namreč odvijala na svetem prostoru, kjer naj bi v preteklosti Špartanci posilili dve devici. Tebanskemu poveljniku naj bi se v sanjah pred bitko prikazal oče posiljenih devic in od tebanskega stratega Pelopidasa zahteval, da žrtvuje mlado devico, če hoče zmagati v bitki. V tistem času je slučajno v njihov tabor res zašla mlada potepuhinja in je bila kasneje izročena jasnovidcu (*mantisu*), ki jo je žrtvoval. Za eno od človeških žrtev so Grki šteli tudi kralja Leonida, ki je umrl v bitki pri Termopilah 480 pnš., za katerega so orakli pojasnjevali, da je bil potrebna izguba in je umrl v bitki zato, da so lahko Grki zmagali v vojni. Grki oziroma Temistokel pa naj bi pred bitko pri Salamini 480 pnš., žrtvovali tudi tuje, perzijske vojake. Prerok je namreč napovedal, da je za rešitev mesta in zmago potrebna žrtev Dionizu Omestesu (surovojedcu) v obliki treh nečakov perzijskega kralja, ki so jih zajeli. Temistokel naj bi se sprva temu upiral, kasneje pa je sfagijo na prigovarjanje ostalih le opravil. Za omenjene tri perzijske nečake se je kasneje izkazalo, da so bili v resnici zajeti na drugem otoku, na katerem so Atenci pristali šele po zmagi, Atenci pa prav tako nikoli niso darovali žrtev omenjenemu bogu, saj je bil nepoznan v Atenah, a bil lokalno božanstvo na Lezbosu, od koder je prihajal vir Plutarhove zgodbe Fainij (Jameson, 2002: 213-216).

4.4.3.1.2. PSIHOLOŠKI UČINEK BITKE

Poleg skrajno neudobne opreme, njene slabe zaščite pred vročino in mrazom ter konstantnem služenju v oboroženih silah, je bilo hoplitu najbolj neprijetno stati v natrpani falangi, kjer je malokdo, ki ni bil iz prvih vrst, videl kaj se dogaja pred njimi. Kaj se bo zgodilo v nadaljnjih trenutkih, so lahko razbrali le s pomočjo pritiskanja in stopnjevanja korakov ostalih, ki so prav tako bili ujetniki hrupa in odrivanja. Naključni sunki in celo rahlo trzanje je vojakom zadaj dalo slutiti, da se je bitka začela ali še slabše, začela izgubljati. V takšnem vzdušju je kohezivnost falange nemalokrat popustila, saj so možje zadaj, ki niso videli, kaj se dogaja, a so čutili, da jih nasprotnik poriva nazaj, zapustili formacijo in pobegnili (Hanson, 2000b: 96-97). Zavedali so se namreč, da je bitka stvar dogovora in da se bo začela in odločila tako, da bosta falangi čelno trčili. V spopadu falang ni bilo prostora za zasede, nenadne napade in utrjevanje, vse se je

odločilo na t.i. nikogaršnji zemlji, ki je hoplitom zagotavljala nemoteno hojo in neoviran pogled na nasprotnika. Hoplit, ki je uvidel, da bo na strani poražencev, je vedel, da kot posameznik ne more vplivati na izid bitke in si je z begom raje rešil življenje.

Špartanska falanga je namenoma izgledala kot velikanska gmota brona in škrlatne barve in antični avtorji nam pogosto opisujejo, s kakšnimi strahovi so se nasprotnikove enote soočale, ko so v daljavi uzrle falango pripravljeno na boj. Plutarh pravi, da je grška falanga pri Plataji 479 pnš. izgledala kot nekakšna divja zver, ki se vali po tleh in se naježi, ko je ogrožena. Poveljniki falang so se zavedali kakšen psihološki učinek ima disciplinirana falanga na nasprotnikove enote in so velikokrat ukazali svojim hoplitom, naj zloščijo svoje ščite tako močno, da bodo ti s svojo svetlobo zmedli nasprotnika. Prav tako strašljiv je bil zvok špartanskih piščali, ki je nasprotnikom naznanil, da je boj zdaj blizu in katerega so enote na drugi strani pospremile z grozljivo tišino ali z bojno pesmijo (*pajanom*) in krikom. Velikokrat pa je namesto osupljive tišine prišlo do drgetanja vojakov, dobesednega trepetanja in tresenja in morda je nekaj resnice tudi v Ifikratovem pritoževanju, da med pripravami za boj ni mogel slišati običajnega žvenketanja z orožjem, saj se je v formaciji razlegalo le šklepetanje z zobmi. Brasidas se je zavedal, da se mu nasprotne enote ne bodo zoperstavile, če so se nerodno prerivale že pred napadom in so njihove sulice nemirno poplesavale po zraku. Star bojni pesnik Tirtaj je zato enote v prvih vrstah rotil naj zakopljejo svoje pete v zemljo in se ugriznejo v ustnice (Hanson, 2000b: 97-101).

V nekaterih bitkah pa do kontakta med formacijama sploh ni prišlo. Nekateri hopliti so pri napredovanju kar nehali korakati⁵⁹ in je tako strah pogosto razbil formacijo, preden je to lahko storil sovražnik.⁶⁰ Teofrast nam pripoveduje o revah, ki so se morali vrniti v šotor, ker so tam pozabili svoj meč, ker so morali odnesti svojega tovariša v tabor, skrbeti zanj, odganjati muhe, vse samo zato, da se ne bi vrnili v formacijo. Prekriti s krvjo naj bi nato ob vrnitvi domov razlagali, kako so svojim pogumom in nesebičnostjo rešili življenje tovarišu (Sekunda, 2002: 24). Špartanci pa so na drugi strani, ker so vedeli, da jim v boju nihče ni dorasel, bili bolj imuni na nebrzdan strah pred bitko. Vseeno so se tudi tu borili hopliti, ki so bili pred bitko nezmožni hoditi brez tresenja in te so v Šparti imenovali bojzljivci (*tresantes*). Dezerterstvo je bilo v ostalih polis še dosti bolj običajnejše in Grki so tendenco enot k razkroju, pripisovali prihodu boga Fobosa na

⁵⁹ Znamenit je tako postal nagovor tebanskega vojskovođe Epaminonde: »*Uslížite me še za en korak in imeli bomo zmago!*« (ibid.).

⁶⁰ Grki so takšne bitke imenovali bitke brez solz (Hanson, 2000: 161).

bojišče, kasneje v 4. stol. pnš. pa bogu Panu⁶¹ (Hanson, 2000b: 99-103). Poveljniki so se problema vseeno lotili praktično in so vojake, ki so bili bolj nagnjeni k ubežništvu postavili v formaciji na sredino, med najbolj ambicioznimi spredaj in najbolj izkušenimi zadaj.

Ta čas pred bitko so poveljniki falang izkoristili za kratek nagovor, a so po Tukididu, »*bolj kot kratek in zaokrožen ustni napotek, hopliti cenili medsebojne vzpodbudne besede, ki so temeljile na praksi bojevanja*«. Poveljniki so poleg tega več pozornosti v trenutkih pred bitko posvečali žrtvovanju bogovom in napovedim za bitko ter umirjanju lastnih živcev s pitjem vina, za katerega ni znano, če je bilo postreženo vsem hoplitom, a se to ne zdi povsem verjetno. Ideja pijanih vojakov se zdi nezdržljiva z rigidno, disciplinirano in urejeno falango, kar pa še ne pomeni, da se večina hoplitov ni borila pod vplivom alkohola. Zdi se malo verjetno, da hoplit, ki je vino redno pil doma in tudi med pohodom, ni pred bitko spil niti kapljice alkohola. Njegove prednosti so poznali že od Homerja naprej in izkoriščali njegovo blažilno vrednost, s katero so umirjali hoplita, ko je ta bil ranjen. Vino je bilo ne le bistven element v prehrani državljana, ampak celo predpisana enota hoplitovega obroka. Prednosti alkohola, s katerim so vojaki omilili vznemirjenje in pričakovanje bitke, pa so lahko ob pretirani uporabi imele obratni učinek. Hopliti so opijanjeni lahko postali neurejeni in uporniški ter predstavljali grožnjo tako samemu sebi, kot vsem ostalim v enoti. Namesto, da bi si z vinom le umirili živce in bili tako boljše pripravljene na spopad, so s svojo pijanostjo svoje možnosti v bitki zmanjšali, saj s svojo površnostjo niso mogli oceniti situacije. Hopliti so zato pred bitko spili le toliko, da so se pomirili in ne razdražili, in tako lažje pričakali grozljiv boj ter skrajne fizične in psihične muke (Hanson, 2000b: 90-131).

4.4.3.2. NAPREDOVANJE IN NAPAD

Ko so se možje postrojili, bili nagovorjeni od svojega stratega, bili seznanjeni s potekom žrtvovanja in ko je bilo samoumevno, da bo sledila bitka, je bila sedaj poveljnikova naloga pripeljati falango v bitko v čim bolj urejenem stanju (Hanson, 2000b: 135). Ko je odločil premakniti falango naprej je začel peti pajan, salpinkti⁶² pa so njegovo petje pospremili z zvočnim razglasom. Hopliti so se začeli pomikati naprej z dvignjenimi sulicami, začeli peti pajan⁶³ in čakali na ponovno povelje ob katerem so, vsaj prve vrste, spustile sulice predse in iskale nasprotnika (Lazenby, 2002: 90). Na vrsto so sedaj prišli starejši, izkušenejši možje v

⁶¹ Od boga Fobosa smo podedovali besedo fobija, od boga Pana pa besedo panika.

⁶² Vojaki, ki so imeli v boju vlogo oznaniti napad s pomočjo inštrumenta salpinkt (Krentz, 2002).

⁶³ Približno 3 do 4 stadije od nasprotnika (1 stadij je približno 190 m) (ibid.).

zadnjih vrstah, ki so potiskali falango (*othismos*) naprej in skrbeli, da nihče ni izpadel iz formacije (Sekunda, 2002: 23).

Ko je bila enkrat falanga v lahkotnem teku, je bilo izredno težko držati korak z ostalimi in ohraniti formacijo. Ksenofon opisuje, kako so si njegovi možje pogosto pomagali z vpitjem in klicanjem po imenih ter tako zadrževali posameznike na predpisanih mestih in jim preprečevali, da se ne bi prehitro spustili v tek (Ksenofon, 1963a: 22). Kakšne težave so imele falange pri napredovanju⁶⁴ v urejenem stanju opisuje tudi Tukidid, ki pravi, da je lahko vsaka nepričakovana ovira falango popolnoma ustavila oziroma razbila in so zato strategji ponavadi izbirali bojišča, kjer je bilo takih ovir čim manj. Najpomembnejša poveljnikova naloga v boju je bila pripeljati hoplite do nasprotnika v ravno pravnem naletu, pri katerem je falanga trčila s svojo maksimalno hitrostjo in tako izkoristila svoj zagon. Pomembno je bilo torej, da poveljnik zadnjega razglasa ni podal prehitro, saj so se hopliti s tako težko opravilo s takšnim »šprintom« hitro utrudili in dosegli nasprotnika povsem izčrpani. Obenem se je potrebno zavedati, da je bila falanga sestavljena iz približno 40 različnih starostnih letnikov, tako da so se hopliti utrudili neenakomerno in pri tem ogrožali dele falange z ustvarjanjem vrzeli, ki bi jih lahko izkoristil nasprotnik. Hopliti so se torej morali čim počasneje približati nasprotniku, dokler niso smatrali da so dovolj blizu, da trčijo z maksimalno hitrostjo (približno 180 m). Tako se je približno odvila bitka pri Koroneji 394 pnš., kjer so Tebanci začeli teči proti Špartancem v razdalji približno 180 m, Špartanci pa so se proti njim spustili v tek, ko je med njimi bilo le še približno 80 m (Hanson, 2000b: 144). Nevarno je bilo tudi, da bo falanga s svojim naletom začela prepozno in da ob trčenju hopliti še ne bodo pripravljani in utečeni in jih bo nasprotnik tako z večjo hitrostjo dobesedno povozil.

Falanga nikoli ni prišla v spopad v popolnoma urejenem stanju, saj je bilo ohranjanje njene formacije odvisno od neskončnega števila dejavnikov. Večina poveljnikov ni bila zmožna pravočasno oceniti, kdaj bo njihova falanga bila v največjem naletu, saj so morali pri tem v enačbo vzeti prav tako premikanje nasprotne formacije, teren in zgradbo tal, stanje svojih hoplitov in hitrost prenosa povelj. Še pomembnejša je takšna ocena bila v spopadu s sovražnikom, ki je z lokostrelci prej dosegel nasprotnika in je morala falanga priti čim bolj spočita do dometa lokov, nato pa čim hitreje zapreti kritično razdaljo približno 400ih metrov (Hanson, 2000b: 144-146). Ksenofon je svojim možem ukazal v tek, ko so na njihovih ščitih

⁶⁴ Ksenofon je napredovanje poimenoval *ephodos*, napad pa *epidrome* (Sekunda, 2002: 23).

zaropotali prvi izstrelki pračarjev (1963a). Falanga je pri svojem naletu prav tako morala paziti na smer napredovanja, saj so le hopliti prvih dveh ali treh vrst videli, kje je nasprotnik in kam bodo zadeli. Falange so na splošno imele tendenco, da so se naprej pomikale proti desni, saj je vsak vojak v njej iskal zavetje ščita, ki ga je držal njegov sosed na desni v levi roki. Tukidid opisuje, kako sta v bitki pri Mantineji 418 pnš. obe desni krili tako povsem zaobjeli nasprotni levi (Thucydides, 1952: 497-501), v bitki pri Nemei 394 pnš.⁶⁵ pa je Ksenofon opisal, da je špartansko desno krilo skoraj zgrešilo nasprotnikovo formacijo. Kasneje so Špartanci očitno to hibo ukrotili in jo celo vključili v nameren poizkus zaobjeti nasprotnika z desnim krilom (Hanson, 2000b: 144-146); (Lazenby, 2002: 91).

Bojno pesem ali *paian* pa so ob zadnjem naletu zamenjali nekakšni bojni kriki, ki so ga Grki zaradi neobičajnega zvoka poimenovali *eleleu*⁶⁶ in žvenket sulic, ki so jih udarjali ob ščite. Ajshil pravi, da so si nekateri v notranjost svojih ščitov pripeli celo bronaste zvončke, ki so soglasno z ostalimi ustvarjali grozljiv zvok (Lazenby, 2002: 91). Bojišče je ob prihodu falange postalo tako prašno, da je bilo dihanje bradatih hoplitov v že tako neudobni opremi in tesni formaciji resno oteženo, ob nenadnem pospeševanju falange naproti sovražniku pa se je spremenilo v morje prahu in zvoka. Tisočero nog pod težo hoplitove oprave in vročim poletnim soncem, je povzročilo takšno meglo in zmedo, da je hoplit pogosto izgubil vsakršno predstavo, kje se nahaja in se izgubil v bojnih krikih svoje falange in rožljanju nasprotnika, ki se je bližal s strašljivo hitrostjo. Korinčani, ki so hiteli na pomoč svojim someščanom v bitki med Atenami in Korintom pri Soligeji 425 pnš., so kljub temu, da jim je napoti stala gora Oneion, našli bojišče zaradi dvignjenemu prahu, ki se je dvigal nad goro. Hopliti so se tudi zaradi tega razloga neprestano zaletavali med seboj, ki je skupaj z namernim udarjanjem sulice ob ščit ustvarjal takšen trušč, da se hopliti velikokrat v boju preprosto niso znašli, saj povelj prav tako ni bilo moč slišati. Dodaten hrup so povzročali tudi s svojim petjem in bojnimi krikami, ki so jim pomagali pozabiti na strah in se skoncentrirali le nase (Hanson, 2000b: 147-150). Če temu kaosu dodamo še občasno bojevanje v slabem vremenu, kjer je vidljivost še dodatno onemogočal dež in kjer je toča in grmenje, ob rezgetanju konjev na kasnejšem helenističnem bojišču, ustvarjala še dodaten trušč, dobimo prizorišče grozljivega spopada in nehumanega hrupa.

⁶⁵ V tej bitki je bil značilen tudi špartanski postanek 180m pred nasprotnikom, ko so opravili še zadnjo daritev Artemidi lovici (Lazenby, 2002: 91). Postanek jim je poleg tega omogočil urediti svoje vrste.

⁶⁶ Ajshil, ki se je boril pri Maratonu, je te vzklike primerjal z oglašanjem orlov (Sekunda, 2002: 26).

4.4.4. BITKA

*A takrat ni bilo vpitja, tudi tišine ne,
le zvok, kakršnega rodita samo strast in bitka*

Ksenofon (v Lazenby, 2002: 94).

4.4.4.1. BOJNO POLJE

Kot pravi Sofokles, začela se je nevihta sulic (Sekunda, 2002: 27) in sedaj je bila bolj kot karkoli drugega pomembna kohezija. Tirtaj je ob skoraj samem začetku bojevanja falang poudarjal, da če moške stojijo skupaj, jih posledično manj umre. Tudi Plutarh je vseskozi v svojih delih poudarjal, da moške v falangi ne nosijo štita le zase, ampak za vsakogar v formaciji. Če se je dober hoplit znašel v liniji s strahopetci, je govoril Evripid, ga ni ubil nasprotnik, temveč plašnost soborca. Za Brasidasa so celo preveč pogumni moške, ki so v boju izstopili iz formacije bili neumni norci, zanj je bilo vsako individualno dejanje le dober izgovor za rešitev lastne kože. Demaratos pravi, da se celo Špartanci niso borili nič bolje kot ostali, če so se borili individualno. Herodot razločno opisuje, kako so se brez uspeha borili Perzijci pri Plataji 479 pnš., ko so v manjših skupinah napadali urejene grške formacije. Prav tako ni individualno in brezobzirno bojevanje pri Plataji prineslo Aristodemu priznanje soborcev, saj se je »obnašal kot norec in zapustil linijo«.⁶⁷ V falangi preprosto ni bilo prostora za virtuoznost in individualnost (Lazenby, 2002: 95, 103).

Kar pa so Špartanci bolje obvladali kot vsi drugi, je bila njihova spretnost in večina bojevanja v skupinah. V arhaičnem obdobju je bila samo njihova falanga razdeljena na vodljive podenote in Ksenofon je za špartansko pehotno taktiko trdil, da je pretežka za falange ostalih mest. Špartanci so bili znani tudi po tem, da se jih zmeda na bojišču, ki je bila tako značilna za vse ostale bitke, ni pravzaprav nikoli dotaknila, kar jim je omogočalo uporabljati zapletene manevre, kot npr. spredaj-počep (*epikampe*), proti-korak (*exeligmos*) in obrat-nazaj (*anastrophe*). Vseeno se takih povelj ni pogosto uporabljalo, saj so bili poveljniki običajno v epicentru spopada, za takšne premike pa tudi niso bili posebej izurjeni. Največ kar je lahko strateg lahko pričakoval od svoje falange je, da se bo ta držala vnaprej pripravljenega plana in ga uspešno realizirala. Vsakokrat, ko so namreč Špartanci poizkušali dejansko izvesti katerega od naštetih manevrov med naletom ali med samo bitko, se jim je to povsem ponesrečilo⁶⁸ (Lazenby, 1985: 158-159).

⁶⁷ Aristodem je bil edini Špartanec, ki se je vrnil iz bitke pri Termopilah, saj se je ni mogel udeležiti zaradi bolezni. Kasneje ga je tako pekla vest, da se je skušal večkrat ubiti, na koncu pa se je pri Plataji neustrašno bojeval do smrti.

⁶⁸ V bitki na Krfu je bilo desno špartansko krilo premagano, ko je skušalo izvesti *anastrophe*, pri Levktri pa je tebanska Sveta četa presenetila Kleombrotosa pri izvedbi tako *anastrophe* kot *epikampe* (ibid.).

Individualno je hoplit, ločen od ostalih soborcev v falangi, predstavljal okorno in nebojgljeno tarčo, ki se jo zlahka obide in uniči. Hoplit je bil pravzaprav za grške razmere zelo neustrezno opravljen in še posebej ranljiv na težavnem terenu gorskih prelazov, neugodnem za falango, kjer so lahko bolj do izraza prišli lahko oboroženi pešci in konjeniki. Vendar pa se večina grških kmetovalcev, tako ali tako ni imela namena bojevati osamljeno, na terenu daleč stran od njihovih kmetij in proti družbeno manjvrednim nasprotnikom, ki si niso mogli privoščiti hoplitske oprave. Izbrali so si agrikulturno bojevanje, za zemljo na zemlji, razporejeni v falango z dvignjenimi in strnjnimi štiti in sulicami, ki je predstavljala nepremostljivo oviro za konjenico in lahko oborožene nasprotnike. *»Bil je to prizor, veličasten in strašen obenem«*, je menil življenjepisec iz prvega stoletja nš. Plutarh, ko je prebiral starodavne listine o špartanski falangi, *»ko so sočasno korakali po tonih piščalke, brez vrzeli v formaciji in zmede v srcih, hladnokrvno in vedro napredovali v nevarnost«* (Hanson, 2000a: 15-16).

V naletu falange so le hopliti prvih treh vrst spustili sulice predse, medtem ko so jih vojaki ostalih 5 vrst dvignili kvišku. Na tak način so se skušali izogniti nenamernemu poškodovanju lastnih vojakov in obenem poskušali zaustaviti prihajajoče projekte. Vendar pa si srednje in zadnje vrste hoplitov s takim položajem sulice v rokah, kjer je konica molela v zrak, niso mogli pomagati na drug način, kot da so izkoristili kopito orožja, kjer je bil pritrjen sauroter. Velikokrat je falanga trčila v takšnem naletu, da so nasprotnike dobesedno odnesli in odbili na tla, ne da bi jih zaradi zaščite oklepa resno poškodovali. V svojem zagonu so jih nasprotni hopliti v napredovanju pohodili, kjer so jih nato z močnim navzdolnjim sunkom skozi oklep, najlažje pokončali vojaki iz srednjih in zadnjih vrst (Hanson, 2000b: 85-86).

Bistvo takšnega bojevanja je bilo v iskanju vrzeli v nasprotnikovi formaciji. Takšna odprtina bi omogočila hoplitu in njegovim soborcem vstop v sovražnikovo razporeditev, kjer bi lahko začeli razkrajati falango od znotraj in ustvarjali preplah med množico nasprotnikov, ki so v svoji opremi komajda videli in slišali. Hoplitske bitke si zato ne smemo predstavljati kot urejenega prerivanja štirioglatih falang, prah, zmeda in kri so poskrbeli, da je bilo bojevanje grozljiv pripetljaj. (Hanson, 2000a: 17-18). Ajshil pravi, da se je v bitki zrak prepojil s sulicami in zavlada je nepopisna zmešnjava, kar potrjuje tudi Tezej, ki pravi, da edinega vprašanja, ki ga ne bo postavil zaradi posmeha prisotnih, je vprašanje, kdo se je s kom soočil v bitki (Lazenby, 2002: 94-95).

Hopliti so stali drug ob drugem in iskali nasprotnikove nebranjene dele telesa pod in nad ščitom, pri čemer so bili ranljivi zlasti grlo, dimlje in stegna. Ko se je hoplit približal nasprotni falangi, si je zaradi lažjega teka spustil sulico z rame v podramenski položaj in bil tako sposoben bolje suniti in zadeti nasprotnika v ščit, noge ali dimlje. Po začetnem trčenju je, kot nam kaže večina vaznih poslikav, sulico prijel v nadramenski⁶⁹ položaj in tako lažje poiskal vrzel v nasprotni formaciji (Anderson, 1970: 88-89). Velikokrat se je hitreje napredovalo po desni strani in če so zavezniki na levi strani vzdržali, so se kmalu srečali in nemalokrat spopadli celo med seboj, kot se je zgodilo pri Delionu 424 pnš. (Sekunda, 2002: 28). Razumljivo je, da ko so se enkrat v splošnem boju pri iskanju nasprotnika hopliti začeli obračati, so obenem izgubili orientacijo in so bili zmožni ubiti vsakogar, ki se jim je nevarno približal.

K še večji zmedi na bojišču je pripomogla tudi nezmožnost ločevanja svojih nasprotnikov od soborcev, saj je nosil vsak hoplit svojo opravo. Državno označeni ščiti bili prvič uporabljeni šele nekje v 5. stol. pnš. in so postali univerzalni šele v 4. stol. pnš., tako da so si hopliti morali do takrat pomagati z nekakšnim geslom, ki ga je poveljnik sporočil svojim vojakom tik pred spopadom. Pomembno vlogo je odigralo v bitki pri Epipolaji 413 pnš., kjer so ga Atenci uporabljali, da so lahko v temi ponovno uredili svoje vrste, a so geslu sledili tudi Sirakužani in v urejeni formaciji presenetili in pobili Atence⁷⁰ (Sekunda, 2002: 28).

Ksenofon je postavitev falange primerjal z zgradbo hiše. Najboljši materiali, ki se ne odkrušijo, se porabijo za streho in temelje, medtem ko se blato in les porabi za vmesne dele. Najboljši vojaki naj bi vedno bili spredaj in zadaj, vmes pa najslabši, ki bodo tekli za najpogumnejšimi, obenem pa jih bodo najizkušenejši potiskali od zadaj naprej. Spredaj naj bi bili najmlajši in ambiciozni, starejši in izkušenejši pa zadaj in bi tako falanga dobila podobo noža, ki je spredaj oster in zadaj masiven (Sekunda, 2002: 8-9).

V tako tesnem spopadu si je težko predstavljati, kako so lahko hopliti uspešno uporabljali svojo skoraj dvometrsko sulico.⁷¹ Razen pri začetnem trčenju z nasprotno formacijo so bile v nadaljnjem spopadu bržkone neuporabne, večina sulic pa se je ob takšnem sunku tako ali tako

⁶⁹ Najbrž tako, da je konico sulice zasadil v tla, ter nato obrnil prijem in jo prijel v nadramenski položaj (Lazenby, 2002) ali si jo preprosto vrgel v zrak in jo nato ujel z obrnjeno dlanjo (Hanson, 2002).

⁷⁰ V tej bitki Tukidid opiše tudi, kako so se pri napadu Atenci zmedli, ko so njihovi dorski zavezniki, začeli peti pajan v istem dialektu kot njihovi nasprotniki Sirakužani, ki so bili prav tako Dorijci (Hanson, 2000b: 186).

⁷¹ Presledke med posameznimi možmi so merili od prsi do prsi in od boka do boka, oba pa sta bila enako dolga. Na pohodu je meril presledke po Ksenofonu 1,845 m, v bojni vrsti pred spopadom 0,923 m in v strnjeni bojni vrsti 0,46m (1963a, 169). Za falange arhaičnega obdobja je bilo znano, da je hoplit stal 0,6 m od prednjega in od 0,9m od desnega in levega soseda.

zlomila. Amfitrion najbrž pretirava, ko pravi, da ko se je hoplitu sulica zlomila, ta ni mogel več »*braniti svojega telesa pred smrtjo*«. Hopliti so se, če se je sulica prelomila, lahko nekaj trenutkov bojevali še z ostjo na drugem delu sulice, a so v glavnem boj nadaljevali z meči in Ksenofon pravi, da se je takrat »*bojišče spremenilo v osupljiv prizor, kjer si lahko povsod videl meče, nekatere na tleh, nekatere v telesih in nekatere še kar v rokah*«. Nikias pravi, da so sedaj bili v prednosti tisti, ki so si za individualno usposabljanje najeli privatne inštruktorje in si sedaj namesto z močjo utirali pot s spretnostjo. Če hopliti niso uspeli dovolj hitro potegniti svojega meča ali so ga medtem že izgubili, so boj nadaljevali celo z golimi rokami, pri čemer so poizkušali nasprotnika spraviti na tla z vlečenjem za brado, lase in čelado. Aleksander je prav zaradi tega razloga ukazal svojim možem, naj se pred vsako bitko obrijejo, Herodot pa pravi, da so Špartanci pri Termopilah boj nadaljevali celo »*z rokami in zobmi*« (Hanson, 2000b: 165-166).

Falange so si takrat, ko so bile preblizu, da bi se bojevale s sulicami, pomagale tudi z organiziranim potiskanjem (*othismos*). Hopliti v zadnjih vrstah so se takrat dobesedno naslonili na svojega prednjega soseda in začeli potiskati naprej. Najbrž se je Ksenofon tudi zaradi tega razloga zavzemal za to, da so v njegovi falangi najbolj izkušeni možje stali spredaj in zadaj, ki so lahko uspešno potiskali in usmerjali najslabše vojake, ki so stali v sredini. Herodot opisuje, da se je to npr. zgodilo pri Termopilah, kjer so Špartanci večkrat organizirano potisnili Perzijce nazaj, da so lahko prišli do Leonidasovega trupla, bitka pri Plataji 479 pnš. pa je trajala predolgo ravno zaradi tega, ker so Grki potisnili Perzijce šele na koncu (1961: 193-205). V bitki pri Soligeji Tukidid omenja, da so se problemi Atencev začeli, ko so bili nezmožni potisniti nazaj korintsko desno krilo, v bitki pri Delionu 424 pnš. pa je spopad s sulicami zamenjala robustna borba in potiskanje s ščiti. Atenci so si s pomočjo potiskanja nasprotnika zagotovili zmago pri Sirakuzah, Tebanci pa v bitki pri Levktri 371 pnš. (Lazenby, 2002: 95-97).

V spopadu, kjer je ena od vojska bila manjša po številu, je ta skrajšala svojo linijo po širini in svojo formacijo poglobila. Pri tem je sicer tvegala, da jo bosta nasprotni krili zaobjeli, a je s svojo povečano globino skušala izkoristiti večjo prodornost in prej prebiti nasprotnikovo formacijo. Pri tem ponavadi ni trčila v nasprotnikov center, ampak si je izbrala eno od nasprotnikovih kril⁷² in tako onemogočila sovražniku, da bi jo obkolil (Hanson, 2000b: 146). Nekateri strokovnjaki (Cawkwell) so mnenja, da so se takrat zadnje vrste v falangi uporabile kot nekakšna rezerva, ki

⁷² Ponavadi je trčila v nasprotnikovo desno krilo zaradi »nagona« falange premikati se v desno.

so se po preboju razkropile v obe smeri in napadle obe nasprotni krili (Lazenby, 2002: 98). Falango se je velikokrat skušalo narediti čim globljo tudi zaradi občutka varnosti, ki so jo dobili moške zadaj, kar je še posebej opazno pri Tebancih, ki so sprva svojo falango poglobili do 25 vrst, kasneje pa celo do 50 ščitov globoko (Sekunda, 2002: 24).

4.4.4.2. MORALA IN ZVESTOBA

Plutarh je za najbolj pomemben element v bitki štel moralo, za katero pravi: »*Če misliš da boš zmagal, boš pridobil na samozavesti; če nasprotnik misli da boš zmagal, bo izgubil na samozavesti on*«. Veliko bitk je bilo dobljenih, še preden so se sploh začele in ravno zato so bili tako dolgo uspešni Špartanci. Ker so se jih nasprotniki bali, so njihove bitke bile v večini dobljene že s tem, ko so se prikazali na bojišču in ko so zagledali njihove grozljive simbole na ščitih (*lambdas*) (Lazenby, 2002: 104-105). Zakaj so bile grške vojske nasploh tako uspešne na bojiščih je težko opisati v le nekaj stavkih, vendar lahko mirno poenostavimo, da je pri tem odločilno vlogo igrala **visoka morala** falange. Vojaki niso sprejeli spopada, ker so se napili pred bitko ali bili željni ubijanja, v bitko so šli za svojega poveljnika, ki se je boril tesno z njimi, zaradi vere v superiorno orožje in zaradi ljubezni do vseh, ki so stali poleg njih in tudi do tistih, ki so jih čakali doma.⁷³ Preprosto so bili prepričani v svojo superiornost in zato ni nič čudnega, da tudi Alkibiad pred bitko pri Lampsakosu 409 pnš. ni mogel združiti dveh falang v eno. Moške, ki se niso poznali, bili krvno povezani in ki niso imeli skupnih bojnih izkušenj, se preprosto niso hoteli bojevati skupaj in se povezati med seboj. »*Starejši vojaki se niso hoteli*«, omenja Ksenofon »*postaviti v vrsto s Trasilosovimi enotami, ker so do tedaj bili sami vedno nepremagani, oni pa so ravnokar utrpeli poraz*«. Že sama oborožitev in bojevanje v skupini, kjer so se vsi poznali⁷⁴ je omogočila hoplitom, da so med seboj stkali tako močne vezi, kot nobena zahodna vojska poslej (Hanson, 2000b: 117-125). V najbolj krutem ritualu, ki so ga poznali, so v nekaj minutah bojevanja stkali tesne vezi in podali novo definicijo besede prijatelj in družina.

Moške v formaciji so svoja življenja zaupali svojim sosedom na desni, ki so jim držali ščit pred telesom in ker so imeli vsi enako delo, ni bilo v falangi čutiti tudi nobenega rivalstva in zamere

⁷³ Atenski strateg Hipokrat je pred bitko pri Delionu 424 pnš. povedal, »*da se bo bitka zgodila v njihovi deželi, a bo za našo deželo*« (Tukidid, 1957).

⁷⁴ Falange so bolj kot zaradi skupne vojaške prakse, bile tesno povezane zaradi sorodnosti in poznanstva hoplitov med seboj že od prej. Hopliti v skoraj vseh grških polis so bili rekrutirani v falango na podlagi plemenske ali teritorialne pripadnosti in je bilo zato manj možnosti, da bo kdo od vojakov odvrigel ščit v boju (ibid.). Pobeg je bil največja sramota in tistega bodo sosedje do konca življenja spominjali na to.

med vojaki. Hopliti so nasprotnika vedno pričakali kot skupina, vsi so se začeli boriti proti njim ob praktično istem času in na približno istem mestu.⁷⁵ Bolj kot kateregakoli nasprotnika so se hopliti bali, da bodo razočarali svoje kolege. Po t.i. bitki zmagovalcev 550 pnš., edini preživeli Špartanec najbrž ni storil samomora le zato, ker se je bal, da bodo ljudje ob vrnitvi domov dvomili v njegov pogum, mučilo ga je preprosto dejstvo, da je preživel medtem ko so vsi njegovi prijatelji umrli. Iz istega razloga je kljub očesnem vnetju, Evritos vztrajal da ga pustijo v bitko pri Termopilah, katere odsotnost sta kasneje obžalovala že omenjeni Aristodem in Pantites, ki je bil sicer poslan v Tesalijo, a se je ob tragični novici ob izidu bitke kasneje obesil. Najbrž pa tudi v grških vojskah ni manjkalo »psihopatov« in morilcev, ki se jim je ob mnogih bitkah, ki so bile poleg tega neverjetno krute, počasi zdelo bojevanje normalno ali celo zaželeno. Vendar pa nagrobni napis za padle pri Termopilah⁷⁶ vseeno potrjuje, da je za Grke bojevanje bilo nekaj skrajno temnega in grenkega, v poslednjem govoru Špartanca Anaksibija⁷⁷ pa zaznamo vse prej kot fanatizem. Ponosni možje so kot hopliti **le opravljali svoje delo** in prav ta vtis, ki ga dobimo ob vseh teh dogodkih je tako ganljiv. Na takšen način je pri Termopilah umrl tudi akarnijski jasnovidec Megistas, za katerega nam Herodot objasni, da je ostal ob Špartancih do konca, čeprav je ob svojem zadnjem žrtvovanju napovedal smrt vsem, ki bi ostali in se borili (Herodot, 1961: 168). Simonides je kasneje o njem zapisal: »*Bil je prerok, ki kljub znani prihajajoči usodi, ni imel srca zapustiti špartanskih vodij*« (Lazenby, 2002:107-108).

4.4.4.3. POBEG IN PREGON

Pogosto je v bitki do preboja prišlo le na enem mestu in takrat je bilo za falango, ki je bila prebita zelo težko vzdržati. Epaminonda in Ksenofon sta bila mnenja, da je za zmago potrebno premagati le del vojske in se bodo ostali predali, saj za vojake ni nič težjega kot stati v formaciji in gledati, kako ostali bežijo. Pogosto se je najprej »odlučil« zadnji del falange, najbrž zaradi nezmožnosti kontroliranja srednjih vrst in same izoliranosti od bitke v začetnih trenutkih. Tukidid poroča o grozljivih teptanjih lastnih vojakov v pobegu v bitki pri Mantineji 418 pnš., ki je bil običajnejše še toliko bolj usoden, če je bil izhod iz bitke težaven (Lazenby, 2002: 100).

Nedvomno je stran, ki je izgubila bitko, utrpela tudi večje izgube kot zmagovalec. Pogostokrat je

⁷⁵ Višek povezanosti med vojaki so najbrž občutili posebni kontingenti, ki so bili sestavljeni na podlagi homoseksualnih razmerij. Zaradi zgodnje odtujitve dečkov od družbe, so pri tem prednjačili zlasti Špartanci, znani pa so tudi odredi drugih mest (tebanska Sveta četa), ki so se zaradi ljubezni vojakov med seboj, borili toliko bolj zagrizeno (ibid.).

⁷⁶ »*Tujec, ko prideš v Sparto, povej, da še zmeraj ležimo v klancu stražarji zvesti, kakor je velel ukaz*« (Herodot, 1961: 171).

⁷⁷ »*Možje, moja dolžnost je da tu umrem, a vi pohitite naprej preden se sovražnik približa*« (ibid.).

vzrok temu bil pobeg premagane strani, pri katerem so se možje obrnili in izpostavili nebranjene dele telesa. Pri tem so pogostokrat odvrkli tudi svoje ščite⁷⁸ in so bili tako v še bolj neugodnem položaju, če so se morali med pobegom organizirano umakniti. Sokrat je pri Delionu 424 pnš. po razpadu atenske falange zbral manjšo skupinico tovarišev, ki so se tako bojevito umikali, da so se nasprotni hopliti neradi spuščali v boj z njimi.⁷⁹ Večinoma pa je bil tak pobeg neorganiziran in paničen, pri katerem so hopliti gazili tudi po svojih soborcih in pogostokrat zašli v nasprotnikov obroč, ki je pri zmagovalcih tako vzpodbudil slo po ubijanju, da so se po uničenju obkoljencev včasih poklali tudi med seboj. Bitka pri Delionu je bila reprezentativna tudi glede žrtev na obeh straneh, kjer je pri poražencih umrlo okoli 14% moštva, pri zmagovalcih pa približno 7%.⁸⁰ Izgube so bile pri Grkih glede na Rimljane, ki so pri Trasimenah in Kanah utrpeli tudi do 60% izgube, res majhne in so v nekaterih bitkah zmagovalci utrpeli tudi manj kot 2% izgube.⁸¹ Razlog za tako malo žrtev v bitkah leži tudi v tem, da se Grki niso radi spustili v pregon, saj zanj tudi niso bili primerno opravljeni. Za ta namen so v kasnejših obdobjih uporabljali konjenico, ki pa v klasičnem obdobju ni bila v enotah vsake polis in tudi tam, kjer je bila, jo je bilo zelo malo. Ponavadi se je spustila v pregon s pomočjo lahko oboroženih vojakov, ki so se lahko znašli v ogromnih težavah, če so se pobegli hopliti uredili in napadli (Lazenby, 2002: 100-101).

Tako kot za ubežnike, je bilo tudi za zmagovalce pri pregonu zelo pomembno, da so ostali v formaciji, ko so sledili pobeglim, saj je bilo mogoče, da so njihovi nasprotniki bili uspešni na drugem krilu. V takšnih razmerah je nastala tudi megla iz prahu in se velikokrat sploh ni videlo, kaj se drugje dogaja. Pri Kunaksi, ko je razpadla nasprotnikova linija, so zmagovalci sledili bežečim z veliko hitrostjo in si pri tem pomagali s signali (Sekunda, 2002: 30). Sramotnost pobega je opisal Tirtaj, ki pravi, da *»ko se enkrat mož obrne in pobegne, ponudi svoj hrbet, vabljivo tarčo za sulico od zadaj, nastane sramoten pogled, ko vidiš mrtvega človeka ležati v prahu, predrtega od zadaj s sovražnikovo sulico«*. Velikokrat je do pobega prišlo zaradi peščice vojakov, ki je začela bežati in so se tako tudi ostali hopliti instinktivno obrnili, ali pa jim preprosto ni bila všeč ideja, da njihov pogum v bitki sedaj služi le varnemu pobegu ubežnikov. V arhaičnem obdobju so morda slednji le uspeli ubežati, saj so ko so odvrkli nepotrebno opremo in

⁷⁸ Beseda za vojaka, ki je v bitki odvrkel ščit (*rhipsaspis*) je bila sinonim za revo in v Atenah je kazen za to bila 500 drahem. V praksi je bilo težko kaznovati takšen prekršek, saj se ni moglo vedeti ali ga je hoplit namerno odvrkel ali izgubil v bitki (Sekunda, 2002: 30).

⁷⁹ Pri Potidaji je Sokrat rešil Alkibiada, ko je stal nad ranjenim tovarišem in služil kot njegov ščit. Alkibiad se je medtem otresele oklepa, da so ga kasneje lažje odnesli z bojišča (Sekunda, 2002: 29).

⁸⁰ Zmagovalci so v povprečni bitki utrpeli 5 % izgube (Krentz v Hanson, 2002: 109).

⁸¹ Največje izgube v bitki naj bi utrpeli Atenci v bitki pri Sirakuzah, kjer so izgubili okrog 25% svojih mož (Sekunda, 2002: 30).

orožje, bili veliko lažji od zasledovalcev s polno bojno opremo, z uvedbo konjenice in lahko oboroženih vojakov v klasičnem obdobju, pa je postal pobeg celo nevarnejši od samega boja. Pred in med bojem v glavnem niso pomembneje prispevali k zmagi, ko pa so bile enkrat formacije razbite, se je predvsem konjenica izkazala za zelo učinkovito orožje pri uničevanju nemočnih in izoliranih vojakov (Hanson, 2000b: 182-183). Konec pregona je zaznamoval zvok salpinkte (Sekunda, 2002: 30).

4.4.5. PO BITKI

Kljub relativno majhnim izgubam pa je prizorišče boja zaradi načina grškega bojevanja na majhnem prostoru, moralo biti skrajno mračno in neprijazno. Trupla so ležala povsod in Ksenofon pravi, da so izgledala kot zložena drva, kup kamnov ali pšenice (Hanson, 2000b: 197-198). *»Ko je bilo bitke konec, si lahko videl, kje so trčili med seboj, zemlja je bila prepojena s krvjo, trupla prijateljev in sovražnikov so ležala prepletena med seboj, ščiti razbiti, sulice zlomljene, meči povsod, nekateri na tleh, nekateri v telesih, nekateri še kar v rokah«*. Po bitki ni bilo čutiti vzhičenja med zmagovalci, za Agesilaja pravijo, da je po bitki pri Nemeji 394 pr. n. št., čutil le žalost, ko je zvedel koliko ljudi je umrlo, Filip II. pa naj bi po bitki pri Hajroneji ob pogledu na mrtve pripadnike Svete čete planil v jok. Plutarh pravi, da ko je Filip II. pregledoval mrtve, se je ustavil tam, kjer je ležalo 300 mrtvih nasprotnikov: *»vsi zaklani, kjer so naleteli na dolge makedonske sulice. Trupla so bile še kar v oklepih in prepletene med seboj in Filip II. je osupel, ko je spoznal, da je bil to odred ljubimcev. Naj pogine, je rekel, kdor meni, da so ti možje počeli in utrpeli karkoli sramotnega«*. Ponavadi so si zmagovalci po bitki le segli v roke, se malo pobahali in se zbrali okoli poveljnikov, da bi jim čestitali (Lazenby, 2002: 102).

4.4.5.1. ŽRTVE SPOPADA

*Duše, ki umrejo v bitki,
so čistejše od tistih, ki umrejo od bolezni*
Heraklit.

Po pregonu so se zmagoviti hopliti vrnili na prizorišče spopada, kjer so sedaj pomagali ranjenim, mrtvim pa začeli snemati oklepe, pokrivala in vsakršno dragocenost. Te so si običajno porazdelili med seboj ali prodali dražbarju, nekaj zajetega oklepa so uporabili za postavitev trofeje (*tropaion*) na mestu, kjer so trčili z poražencem, približno desetino zajetega pa so darovali

bogovom.⁸² Premagana stran je po porazu poslala svojega sla⁸³ s prošnjo premirja, zmagovalci pa so jim prepustili ranjence in dovolili, da so lahko pokopali mrtve. Telesa so na soncu razpadla ponavadi že tretji dan, zato je bilo zelo pomembno, da sta se nasprotnika čimprej sporazumela (Lazenby, 2002: 102-103); (Sekunda, 2002: 30-31). Pomembnost predajanja žrtev bitk nasprotni strani se je kazala tudi v tem, da če se je bitka končala v nejasnih razmerah in zmagovalec ni bil znan, so Grki za zmagovalce šteli tiste, ki so umaknili svoje ranjene in mrtve iz bojišča, ne da bi za to prosili nasprotno stran⁸⁴ (Vaughn, 2002: 47-48).

Poleg čustvene bolečine, ko so preživeli videli svoje sorodnike in prijatelje ležati med mrtvimi, so bili hopliti postavljeni pred težko nalogo pri prepoznavanju mrtvih tudi zaradi praktičnih razlogov. Identifikacija mrtvih ni bila težka le zato, ker so bili po bitki mrtvi pogosto prepleteni z nasprotniki, ampak so bile žrtve velikokrat celo skrite pod kupi ranjenih in mrtvih,⁸⁵ ki jih je bilo potrebno ločiti in nekako »katalogizirati«, ne glede na stanje, v katerem je truplo bilo. Proces dvigovanja in vlečenja trupel za seboj pod vročim mediteranskim soncem, je moralo biti zahtevno opravilo, s kasnejšo vključitvijo konjenice v boj in s tem veliko bolj učinkovitega pregona,⁸⁶ pa je moral postati logistična mora. Grki so večinoma v arhaičnem obdobju, takoj po bitki predali ranjene in mrtve nasprotni strani, tako da so trupla, ki so jih nato identificirali, bila v dokaj ohranjenem stanju. Od peleponeške vojne dalje pa se po bitki udeleženi strani nista vedno sporazumeli in se dogovorili takoj po sami bitki in so lahko trupla čakala na pokop tudi 17 dni, kot po bitki pri Delionu 424 pnš. Truplo je v tem času pod soncem hitro razpadlo, lahko pa je bilo nerazpoznavno že od same smrtne rane, saj je bilo v navadi hoplitov, da so v bitki pri nasprotniku iskali nebranjene dele telesa (Vaughn, 2002: 38-39, 46); (Hanson, 2000b: 204-206). Trohnenje telesa je poleg visoke temperature (32-37°C) pospeševala tudi vlaga, dež in strjena kri, ki je še posebej privabljala mrhovinarje⁸⁷ (Vaughn, 2002: 51-52).

Stranem v spopadu so velikokrat v pomoč pri prepoznavanju mrtvih služili sezname udeleženih

⁸² Te so prenesli v lokalno zavetišče, svetišče ali v enega od velikih panhelenskih centrov (ibid.).

⁸³ Bil pod zaščito boga Hermesa (ibid.).

⁸⁴ Po bitki pri Mantineji sta obe strani postavili trofejo na bojišče in se z njega umaknili kot zmagovalki (ibid.).

⁸⁵ V bitki pri Sfakteriji 425 pnš. so Špartanci mislili, da so izgubili poveljnika Hipagreta, ki pa je le ranjen nemočno ležal pod kupom trupel (Vaughn, 2002: 59).

⁸⁶ Pri Kinoskefalah 364 pnš. je znano, da je konjenica pri pregonu ubila več kot 3000 ubežnikov in s tem zasičila okolico s trupli (Vaughn, 2000: 39).

⁸⁷ Odsotnost razpadanja telesa je pri Grkih imela mitične razsežnosti in je bila pripisana le največjim herojem, med drugim tudi Aleksandru Velikem (ibid.).

(*katalogos*), ki so jih pred bitko razglasila plemena. Za njih so bili zadolženi *taksiarhi*,⁸⁸ ki so si z njimi pomagali pred odhodom, med pohodom in po bitki, ko so z njihovo pomočjo ugotavljali razmerje med preživeli in umrli (Vaughn, 2002: 46). Padle je nato taksiarh dodal v seznam mrtvih in ga v imenu plemena in polis objavil v centru mesta (Sekunda, 2002: 32). Če identifikacija umrlega ni bila možna, si pri prepoznavanju prav tako niso mogli pomagati s pomočjo opreme preminulega, saj so jo mrtvemu odvzeli zmagovalci, velikokrat pa je hoplit v zmešnjavi bitke prijel za najbližje orožje ali ščit in kasneje z njim umrl.⁸⁹ Špartanski hopliti so si zato pred nekaterimi bitkami sami zapisali svoja imena na lesene zapestnice (*skytalis*), ki so jih nato med bitko nosili na levem zapestju. Same po sebi niso bile dragocene in je bilo zato bolj verjetno, da bodo ostale pri lastniku tudi po njegovi smrti (Vaughn, 2002: 53-57).

Trupla so nekatere polis pripeljale domov, nekatere, kot npr. Šparta, pa so jih pokopale v množičnih grobiščih na bojnem polju. V mestu so včasih v spomin na padle izdelali tudi prazno spominsko grobnico (*kenotaf*), kjer so s slavnostnim govorom počastili njihov patriotizem. Hoplit je tako vedel, da bo tudi po smrti ostal del skupnosti, ki se je ob takšnih tragičnih dogodkih še bolj povezala in se spominjala svojih prijateljev in sorodnikov. Mrtvi so zares živeli večno in z enim od takšnih govorov je bil počaščen tudi Periklej: »*Ves svet je sveta grobnica slavnih mož in ni nagrobni napis na spomeniku tisti, ki se jih edini spominja, tudi v tujih deželah leži v vsaki duši nepisan spomin, ki je posajen v srcu kot le vpisan v kamen*« (Vaughn, 2002: 58-59).

Obstaja zelo malo virov, ki se nanašajo na oskrbo ranjenih in tudi tisti, ki opisujejo njihovo nego se nanašajo le na poveljnike. Agesilaj naj bi bil večkrat ranjen v drugi bitki pri Koroneji 394 pnš. a je vseeno preživel, za Pelopidasa pa Plutarh pravi, da je prejel sedem ran v prvi bitki pri Mantineji, čeprav ta zgodba najbrž ne drži.⁹⁰ Za ostale stratege, npr. Filipa II. je prav tako znano, da so utrpeli mnogo resnih ran in so preživeli, kar pa večinoma ne velja za običajne hoplite, ki so v bitki ranjeni obležali in bili prepuščeni samemu sebi (Lazenby, 2002: 102-103). Zdravniška pomoč, kot opisuje Majno, je pri vsaki oskrbi rane nekoliko pomagala in nekoliko škodila. Hoplitovo orožje je bila prava valilnica bakterij in so največkrat zato tudi manjše rane povzročile tetanus in gangreno ter kasnejšo smrt. Grški zdravniki niso poznali infekcije ter njene smrtonosne

⁸⁸ Poveljnik *taksiarhije* (čete) z do 128 možmi (Dupuy, 1984: 12-18).

⁸⁹ Po bitki je tako ali tako ležalo več ščitov kot umrlih, saj so vojaki pred begom odvrgli nepotrebno težo (ibid.).

⁹⁰ Če se je Pelopidas res udeležil bitke pri Mantineji je to morala biti prva bitka leta 418 pnš., ker je bil do druge že mrtev. Vendar Tukidid ne omenja prisotnosti Beotijcev v prvi bitki pri Mantineji in če je bil Pelopidas res tam, je moral biti star najmanj 18 let, kar bi pomenilo, da je v bitki pri Kinoskefalah, kjer je umrl moral biti star 72 let.

posledice in Majno pravi, da se grška oskrba ran lahko oceni od slabe do srhljive. Ranjeni so lahko umirali več dni in grški medicinski zapisi vsebujejo nekatere grozljive opise in simptome, ki so se pojavljali po bitki. Hipokratova razprava »*O ranah v glavi*« vsebuje krute stopnje umiranja v glavo ranjenega hoplita, ki je lahko umiral 14 dni pozimi oziroma 7 dni poleti, opisane pa so tudi agonije, ki jih je ranjenec trpel pet dni zaradi vnetja potrebušnice (Sekunda, 2002: 32-33). Čeprav so bile v naletu falang najbolj običajne rane v prsa, so bile zlasti rane v predelu trebuha večinoma usodne. Tirtaj opisuje: »*Res je sramotno, ko v samem ospredju bitke star vojak pade in se uleže pred mladega, s svojimi belimi lasmi in sivo brado, v prahu zadnjič izdihuje svojo močno dušo, medtem ko v rokah drži krvava moda*« (Hanson, 2000b: 210-218).

Redko so omenjeni tudi zajeti, saj so hopliti, če niso bili ubiti ali težje ranjeni, lahko večinoma pobegnili. Obstajajo sicer podatki o zajetih vojaki v posameznih bitkah, kjer je bil pobeg nemogoč, npr v prvi bitki pri Koroneji 447 pnš. ali Sfakteriji 425 pnš., a je bil takšen dogodek pravzaprav redkost. Pripravljenost predati se je bila nakazana z dvigom rok (Herodot, 1961) ali s spustitvijo ščitov in mahanjem (Tukidid, 1957). Zajeti so bili v arhaičnem obdobju večinoma vrnjeni poražencem po koncu vojne, včasih pa so jih zmagovalci, še posebej od peleponeških vojn naprej, zaslužjili oziroma, če so bili poveljniki, jih usmrtili (Lazenby, 2002: 103).

4.5. KLASIČNA BITKA FALANGE ARHAIČNEGA OBDOBJA

V obdobju odprtega vojskovanja do peleponeške vojne, so kljub temu, da so bili spopadi med grškimi polis zelo pogosti, obrambni izdatki ostajali majhni. Orožje je bilo v vsakem taboru podobno in lahko nadomestljivo, kot tudi vzdržljivo in popravljivo. Obstajal ni noben poseben razred častnikov, žrtve v vnaprej določenih bitkah so se gibale okoli 10%, saj Grki svojih poraženih nasprotnikov zaradi nepraktičnosti pregona⁹¹ večinoma niso zasledovali. Vojaki so na terenu med vojnami preživeli zelo malo časa, v času miru pa se tudi niso ukvarjali z vojaškim usposabljanjem. Razvlečenih kampanj tedaj ni bilo, kot tudi ne vojaških plač in znatnejših oblegovalnih sistemov, ki so bilo značilna za kasnejša obdobja. Bitka je bila namerno agrarne narave, bojevanje je bilo v presenetljivi meri karakterizirano s poljedelskimi protokoli in ruralno družbo polis. Grki so se na to nenehno opominjali skozi svojo literaturo, filozofijo, slikanje na

⁹¹ Težko oboroženi pešci so slabi peganjalci vojske, ki se umika, še posebej zato, ker slednja pri umiku odvrže nepotrebno opremo in zbeži v višje predele. Poleg tega tudi sami niso čutili pretirane želje ubiti nekoga, ki govori isti jezik, časti iste bogove in se udeležuje istih festivalov (Hanson, 1999: 51).

vaze in spominske žalne slovesnosti, v katerih so neprestano poudarjali kohezivnost in junaštvo hoplitov, hvalili njegovo orožje in opravo ter povečevali njihovo žrtvovanje za prijatelje in sorodnike. Za razliko od lahko oboroženih pešcev in konjenikov, so se zavedali agrarne ekskluzivnosti in bili predani obstoječi lastniški strukturi, skupnem odločanju zemljeposestnikov v zborih in skupščinah ter opiranju na krajevno produktivnost (Hanson, 2000b: 19).

Čeprav so bile npr. bližnjevzhodne puščice do poznega 17. stol. nš. smrtonosnejše od ognjenega orožja evropskih vojska in so sulice z železno ostjo večkrat zadele nasprotnika kot prvotne muškete, so bile hoplitske žrtve v soočenju s tem orožjem dokaj nizke. Veliko zaslug za relativno malo število žrtev v bitki gre pripisati bronastemu oklepu hoplita, ki je bil zaradi svoje kovnosti in prilagodljivosti priljubljenejši od težjega in močnejšega železa. Čeprav je nudil le okoli 1,5 cm zaščite, je bron na prsnih ploščah in čeladah zaustavljal udarce vsega znanega antičnega orožja. Hoplit je tako, če je le stal na nogah, obrnjen proti nasprotniku, redkokdaj tvegaj, da ga bo nasprotnik ranil v glavo ali prsa, saj si je pri tem še dodatno pomagal s ščitom. Do žrtev pa je pogosto prihajalo pri udarcih v nebranjena mesta, še posebej v dimlje, predele obraza, vrat, nekoliko manj pa v roke in noge. Navzdoljni sunek s sulico je lahko npr. povzročil izkrvavitev v nekaj sekundah ali vsaj odprtje dela telesa, kjer je kasneje prišlo do infekcije in sepse. Takšne udarce se je bolj kot z mečem na padlega nasprotnika, zadajalo predvsem s sauroterjem ali s težjim, spodnjim delom sulice, kar potrjujejo luknje v ohranjenih oklepah in čeladah. Največkrat pa so povod za smrt bili komplicirani zlomi lobanj, prsi in udov šokiranega in padlega hoplita, ki je bil v napadu ali umiku pehote pohojen in poteptan do smrti (Hanson, 2000a: 17).

Zgodovinarji iz arhaičnega in klasičnega obdobja ne navajajo podrobno, kot to opisuje Homer, poti sulice ali puščice v bitki, ki skozi desno ritnico zadane mehur, oziroma udarec z mečem, ki prebije lobanjo nad nosom, tako da žrtvi padejo ven oči. Razlog najbrž tiči v konceptu hoplitske bitke, v katerem je individualno junaštvo in trpljenje vojakov podrejeno zmagi ali propadu celotne vojske, kar ne pomeni, da je njihovo pisanje manj intenzivno, ampak le manj osebno in bolj splošno. V agrarnem obdobju hoplitskega bojevanja je gospodarski razcvet in nepretrgana kulturna evolucija grških mestnih držav v veliki meri izvirala iz previdnih omejitev bojevanja. Grški državljani niso iskali utopične rešitve kako končati vojno, namesto tega so praktično oblikovali rituale bojevanja, ki so jim omogočili, da so se ti pogosti spopadi in herojstva v njem, dogajala brez škode za grško infrastrukturo, ki je bila v prvih dveh, treh stoletjih izrazito agrarna.

Za razliko od antičnega Bližnjega vzhoda, je kultura grških polis cvetela prav zato, ker so stari Grki znali omejiti organizirano ubijanje in trošenje denarja, namenjenega za vojskovanje. Tukidid je rekel, da je bilo za bojevanje do 431 pnš. značilno da *»takrat ni bilo nobene vojne na kopnem, vsaj takšne ne, da bi se z njo pridobila prevlada: veliko je bilo obmejnih sporov, a ekspedicije namenjene osvajanju nobene med Grki. Nobena polis ni padla pod kontrolo druge polis in se zato grške skupnosti niso združile v zavezniške vojske. Bojevanje je v tem času bilo le lokalno spopadanje med konkurenčnimi sosedi«*. Vse to je 5. stol. pnš. spremenilo (Hanson, 2000a: 20).

Za razliko od kasnejših majhnih ščitov, oklepov iz raznih tkanin in velikanske sulice helenističnih falangitov, je hoplitska oprava za časa polis bila namenjena izključno obrambi. Težka prsna plošča, ogromen ščit in relativno kratka sulica, so odražale **agrarno konzervativnost lastnika**, ki je imel namen le prebiti se skozi nasprotnikovo formacijo, zbiti sovražnika na tla in se čim prej vrniti domov v enem kosu. Mobilnost, hitrost, domet, vsi ti faktorji, ki podpirajo profesionalno ubijanje na bojišču, so bili sekundarnega pomena za hoplita, ki se je zanašal na skupinsko solidarnost in maksimalno obrambo (Hanson, 1999: 62). Njeno glavno načelo, ki se je gibalo okoli poguma in čelnega trčenja masovnih formacij svobodnih državljanov, je bilo omejeno z dnevnim spopadom, jasnim namenom brez zased in zaobjemanja ter veliko prednost tako dodelilo jeklenim živcem in mišicam. Običaj ene same, šok bitke je bil posledica grškega agrarnega tradicionalizma, ki je s svojimi moralnimi protokoli predstavljal **zavoro grški nagnjenosti k izboljševanju tehnologije in tehnike**. Strategija je takrat bila le malo več kot preprosto branjenje svoje zemlje. V naslednjih stoletjih pa je bila bitka vzeta iz agrarnih okvirjev, izgubil je element rituala v boju, odločilna konfrontacija je bila sedaj prizor obupnega klanja tako vojakov kot civilistov na terenu in za ideal, ki je bil hoplitom tuj.

4.6. ZAHOD SREČA VZHOD

»O sinovi Grčije, pojdite naprej! Osvobodite rojstno zemljo.

Osvobodite svoje otroke, vaše žene, podobe bogov vaših očetov in grobnice vaših prednikov! Boj je zdaj za vse to«

Ajshil.

Spopad z veliko perzijsko državo ni bil neizogiben. Pod kraljema Kirom II. Velikim in Kambizom II., so Perzijci iz svoje iranske jedrne dežele osvojili vse tedaj obstoječe države

starega Orienta, predvsem v zahodni Mali Aziji, pa so med osvajalnimi pohodi prišla pod perzijsko gospostvo številna grška mesta. Zdelo se je, da bo vsak čas ogroženo tudi jedrno grško ozemlje, vendar se je udarna sila Perzijcev v širjavah velikih dežel že izčrpala. Kambizovem nasledniku Dareju I. je šlo zato predvsem za konsolidacijo pridobljenega, uprava in varnost sta mu bila pomembnejši od nadaljnjih osvojitvev, čeprav je tudi on še širil državo, predvsem s svojimi pohodi v Trakijo, s katerimi je perzijsko državo razširil vse do spodnje Donave. Grška vstaja se kasneje ni rodila iz neustavljive volje mestnih občanov po svobodi, temveč je bila posledica bolj naključne in osebno obarvane politične konstelacije.⁹² Da so Jonci sploh lahko verjeli v uspeh, gre pripisati temu, da so Perzijci v tem zahodnem, obrobnem območju države, nastopali razmeroma zadržano, kar so si nekateri razlagali kot slabost ter prosili matična grška mesta za pomoč, vendar so le Atene in Eretrija poslali majhno ladjevje. Leta 490 pnš. sta se nato Datis in Artafernes odpravila po morju proti Atenam in Eretriji, da kaznujeta ti dve mesti zaradi pomoči Joncem, čeprav je bil nadaljnji cilj nedvomno podvreči vse Grke Perziji. Za večino mest, še posebno za Atene in Šparto, je bilo izključeno, da bi se prostovoljno uklonili, saj demos, ki je postal samozavesten in je vodil usodo mesta, ni mogel več trpeti vrhovnega poglavarja. Perzijci so torej zadeli na Grke v matični deželi v trenutku, ko je bila že mimo stopnja v razvoju oblastniške ureditve v teh mestih, na katerih bi se zdela še združljiva s perzijsko vrhovno oblastjo (plemiško gospostvo, tiranija) (Bleicken, 1981: 157).

Perzijcem se je posrečilo zavzeti in razdejati Eretrijo, kmalu pa so se uštelili z izkrcajem na vzhodnem obrežju Atike pri Maratonu, kjer so nespametno računali na zmago v neposrednem in odločujočem spopadam. Grška zmaga je tam postavila vzorec spopadov med Vzhodom in Zahodom, ki je ostal nespremenjen še naslednja tri stoletja - če je **vzhodna pehota kadarkoli, kjerkoli in s kakršnokoli premočjo skušala neposredno napasti disciplinirane enote zahodnih suličarjev, je neizbežno razpadla** (Hanson, 2000a: 21).

⁹² Po Herodotu, naj bi miletski tiran Aristagoras pridobil perzijskega satrapa za poseg proti Naksu, ki pa se je kasneje izjalovil. Da bi se izognil perzijskemu maščevanju, je Aristagoras sprožil upor proti Perzijcem po vsej maloazijski obali, gibanje pa je hitro zajelo ves grški svet v Mali Aziji in domala iz vseh mest so pregnali perzijske posadke in osovražene tirane. Tako se je spremenila sestava oblasti, ki so jo podpirali Perzijci v grških mestih pod svojo oblastjo in to je izzvalo protiperzijsko razpoloženje (Herodot, 1961: 121-132).

4.6.1. DEMOKRATIZACIJA BOJEVANJA

4.6.1.1. POMEMBOST BITKE PRI SALAMINI

Jasno je bilo, da se Perzijci s porazom pri Maratonu ne bodo zadovoljili. Tista grška mesta, ki so bila pripravljena na odpor, kot Atene in Šparta, so se 481 pnš. zbrala na kongresu, kjer so prvič v grški zgodovini sklenili vojaško zavezništvo (*symmachía*), ki je povezovalo vse protiperzijske sile na grških tleh (Panhelenska zveza). V splošnem so si bili Grki na jasnem o strateški zamisli. Težišče boja naj bi bilo na morju, grška pehota, ki je bila šibkejša od velikanske perzijske kopenske vojske, pa naj bi se Perzijcem upirala v zapornih obrambnih postojankah pri Termopilah v Srednji Grčiji in na Korintski ožini. Za veliko ladjevje so poskrbeli predvsem Atenci, ki so od leta 482 pnš. pod vplivom genialnega državnika Temistokla⁹³ naredili 180 bojnih ladij. Ker za veslače ni bilo dovolj sužnjev, so poslej Atenci brez premoženja (*teti*) služili vojsko kot veslači in zato začeli zahtevati politične pravice, kar je pomenilo začetek radikalne demokratizacije Aten (Bleicken, 1981: 157-159).

Ko so se Perzijci pod vodstvom Darijevega sina Kserksa vrnil leta 480 pnš., je postalo jasno, da se bolj pripravljen in prefinjen zavojevalec ne bo več spuščal v odločilno bitko. Že priprave so bile izredno obsežne (trajale 3 leta) in z izgradnjo vojaških skladišč in postojank v Makedoniji in Trakiji, je bilo očitno, da kralj ni načrtoval le omejene obmejne vojne, temveč osvajanje v velikem slogu (Bratož, 1997: 102). Ogromna mnogojezična armada je začela počasi goltati mesta za seboj in kmalu je v nekaterih grških pokrajinah, kot že prej v npr. v Tesaliji in Beottiji, začelo vladati properzijsko razpoloženje. V spopadih so namenoma prezrli t.i. grška pravila o bojevanju, ki so veljala za odločilno bitko, ter »čez noč« predstavili grški vojaški praksi pojem premoči, pomembnost veslačev, nujnost taktike, prednosti utrd, potrebnost evakuacije, ugodnosti zvijač in skrivališč (Hanson, 2000a: 23-24).

Medtem so kot tretjo obrambno črto utrjevali korintsko ožino. Grško ladjevje, ki je obsegalo okoli 300 ladij, se je zbralo pod poveljstvom Špartanca Evribiada v ožini pri Salamini. Perzijci so s skupino ladij želeli zapreti ožino med Salamino in Megaro ter s tem onemogočiti grško ladjevje.

⁹³ Ta je po smrti Miltiada in izgonu političnih nasprotnikov dobil proste roke, za svoj veliki načrt, izgradnjo ladjevja. Povod za to je dal ozemeljski spor z Ajgino, ki se je 488/7 pnš. končal sramotno za Atene, dejanski vzrok za izgradnjo, pa je bilo perzijsko oboroževanje (Bratož, 1997: 102). S pirejskim pristaniščem in ladjevjem bi lahko poleg tega nadzoroval plovbo po Egejskem morju, nadzoroval dovoz žita iz Črnega morja in preusmerjal ves promet v pirejsko pristanišče, kar bi pospeševalo domačo industrijo, občini pa prinašalo dohodke iz carine, da bi lahko gradile nove ladje, obenem pa bi se z ladjevjem obranili Perzijcev (Sovre, 2002: 169).

Odločitev v bitki je padla na najožjem delu salaminske ožine, tako kot je načrtoval Temistokel. Po dvanajsturni bitki je bila zmaga Grkov popolna, saj se je z njo končal tudi pohod perzijske kopenske vojske, ki se je umaknila, ne da bi napadla obrambno črto pri Korintu. Vzroke za perzijski poraz gre morda iskati v tem, da je Grčija za Perzije bila obrobna dežela, kateri se niso posvečali z enako energijo kot drugim, da si uklonijo Grke, za Perzije ni bilo življenjskega pomena. Še bolj pa so Perzijci izgubili zaradi napak njihovih poveljnikov in zaradi večje motivacije Grkov. Ne samo vodilne osebnosti med Grki, temveč vsi v bitki bojujoči se meščani so branili svojo svobodo, domovino in svoj politični svet. Okorna in neenotna perzijska vojska ni bila kos falangi grških hoplitov in tehnično dobro opremljeni mornarici, v kateri so na nasprotni strani, stali nesposobni perzijski poveljniki, ki so v strogi vojaški hierarhiji bili suženjsko odvisni od višjih častnikov (Bratož, 1997: 104).

Grki lokostrelcev do perzijskih vojn niso samo zaničevali, temveč so v njihovi uporabi spregledali tudi vse njihove prednosti. Lokostrelci se je zanašal na lastno usposobljenost in se boril individualno, saj za boj mož na moža, ni bil ustrezno opremljen. V svojem boju se je zanašal na manever, hitrost, prevaro, potrpežljivost, natančnost, izmikanje in podobne taktike, ki so bile ideologiji klasične bitke falange tuje in nasprotne. V grški poeziji in zgodovinopisju se lokostrelci omenja kot mehkužno orožje, ki se ga poslužujejo le barbari, ki lahko na povsem nehelenski način enakovredno sodijo junaku ali revu (Hanson, 1999: 163-166). V očeh hoplita ni bilo nič bolj sramotnega kot umreti v boju od nehoplita. Lahko oboroženi pešaki ali peltasti, metalci kopij, pračarji in lokostrelci so bili vredni vsega prezira, saj so lahko ubili pogumnega hoplita s strašljivo naključnostjo in nizko izpostavljenostjo. Še huje, ti možje so bili večinoma iz nižjih slojev družbe, ki si niso mogli privoščiti oklepa oziroma so bili polhelenski rekruti iz oddaljenih krajev, npr. Krete ali Trakije, ki niso imeli želodca za boj s sulicami oziroma želje da bi »igrali po pravilih«. Da je bila nediskriminatorna in nepričakovana smrt zaničevana, priča tudi grški zemljepisec iz 1. stol. n.š. Strabon, ki je trdil, da je videl popisan antični steber, ki je prepovedoval uporabo vsakršnega projektila v lelantinski vojni v 8. stol. pnš. (Hanson, 1999: 15-16). S perzijskimi vojnami pa je pomanjkanje lokostrelcev postalo očitno tudi konzervativnim Grkom, ki so začeli lokostrelce vse bolj pogosto integrirati v oborožene sile in niso več predstavljali družbene ali kulturne žalitve za pehoto.

4.6.1.2. MORNARICA in IMPERIALIZEM

Bojevanje na morju je odločilno vplivalo na to, da je vojna postala trajnejša, obsežnejša in brutalnejša. Za razliko od hoplitskih kampanj, ki so bile običajno kratke in redke, so morske ekspedicije trajale več tednov, če ne mesecev ali celo let. Bojevanje na morju je bilo namreč veliko bolj strokovno in je zahtevalo konstantno urjenje, ker pa so se ladje na začetku uporabljale zlasti za prevoz vojakov in materiala, so bile kmalu prirejene tudi za obleganje, prebijanje in postavljanje ekonomskih blokad ter opustošenje sovražnega teritorija. Bojevanje je postalo tako bolj intenzivno, vojna pa je postala totalna. Mornarica je tako v grško prakso bojevanja ponovno uvedla »homersko« navado uničenja zasedenega mesta, pobijanja prebivalcev ter zaslužnjevanja žensk in otrok. Astronomsko so se povečale tudi žrtve v bitkah in ocenjeno je, da je v atenski ekspediciji v Egipt (450 pnš.) umrlo 8.000 vojakov oziroma vsak šesti državljani, najmanj 10.000 v kasnejši ekspediciji na Sicilijo (415-413 pnš.) in približno 28.000 v vsej peleponeški vojni. Večina jih je umrla sicer na kopnem, vendar pa je bistvenega pomena pri tem povečan obseg in področje operacij, ki jih je z novimi tveganji in s tem večjimi izgubami uvedla atenska mornarica (Raaflaub, 1999: 142).

Čeprav so grške ladje imenovane trireme⁹⁴ obstajale že prej, so se pred perzijskimi vojnami redko uporabljale. Bojevanje na morju je bilo namreč zelo drago in je potrebovalo visoko razvito infrastrukturo. Potreben je bil zanesljiv oziroma izterljiv dostop do materiala za gradnje ladij, ki jih je bilo večino treba uvoziti (les, usnje, kovine) in varna pristanišča ter velike ladjedelnice, kjer bi se lahko zgradilo na stotine ladij, jih redno obnavljalo in zaščitilo pred zimo. Poleg tega je moralo biti na voljo za vsakih 100 trirem 20.000 mož in morda 15.000 za vzdrževanje tristotih ladijskih trupov, ki so jih imele Atene v 5. stol. pnš. Tudi če predpostavljamo, da so vzdrževalna dela opravljali veslači, ko niso služili na morju, so bile potrebe po delovni sili vrtoglavo visoke, še posebej, ker je celo v velikih polis število odraslega moškega prebivalstva redko presegalo 10.000, v Atenah pa morda nikoli več kot 50.000. Tako številno delovno silo je bilo potrebno tudi nastaniti, nahraniti in gostiti, vzpostaviti efektivno administracijo, ki je razporedila delo in pridobila material ter organizirala način plačevanja in financiranja. V arhaičnem obdobju to seveda ni bilo možno, saj bi večina polis svoj proračun prekoračila že z uvedbo manjših stalnih mejnih patrolj in so se tako na morju večinoma bojevali z manjšimi ladjami, ki so jih lahko

⁹⁴ Grška bojna ladja z 200 možmi, od katerih je bilo 170 veslačev, ki so bili stisnjeni na treh klopeh, druga nad drugo. Prve naj bi zgradili v Korintu ok. leta 700 pnš. (Tukidid, 1957).

uporabljali tako v bojne, kot tudi v transportne in trgovske namene. Premik v ugodno ozračje za nastanek morskega imperija, je nedvomno omogočila perzijska grožnja in odkritje novega rudnika srebra v Lavriju, za njegovo nadaljnje vzdrževanje in financiranje pa kasneje Delsko-atiška zveza (Raaflaub, 1999: 143).

4.6.1.3. MORNARICA IN DEMOKRACIJA

Mornarica sama po sebi, kot je to razvidno iz primera Korinta in Ajgine, ni pomenila demokracije. Kar je bilo odločilnega pomena za nastanek demokracije v Atenah, je bila **pomembnost funkcije**, ki je bila dodeljena mornarici in sestava posadke, ki je služila v njej. Nadaljevanje vojn s Perzijo in transformacija mestne državnice v pomorski imperij, je atensko mornarico pretvorila v ključen instrument za zagotavljanje atenske varnosti in prevlade. S tem je tradicionalno manjvreden razred državljanov, ki je služil v njej, postal trajno nenadomestljiv za celotno skupnost, dobil družbeno veljavo in zato zahteval politične pravice. O sestavi posadk ostalih polis ne vemo veliko, a četudi so bili le te popolnjene s strani revnih državljanov, njihove mornarice nikoli niso imele odločilno vlogo v svojih skupnostih, saj so veslale in se borile za Atene oziroma za zvezo pod njenim pokroviteljstvom. Atene pa si s svojo odločilno vlogo v perzijskih vojnah in bitkah po njej, po drugi strani niso mogle privoščiti negovanja starih družbenih predsodkov, v času izrednega stanja so celo osvobajali sužnje in z njim krpali luknje v oboroženih silah. Ko je bilo enkrat odločeno, da vsa obrambna sila pade na ramena mornarice, niso Atene imele druge izbire, kot da vanjo vključijo vse razpoložljive sile, ne glede na to ali v njej služijo aristokrati, hopliti, teti ali metojki. Med vojno leta 480/479 pnš. si o možnih posledicah uvedbe tako učinkovitega sistema, nihče ni delal skrbi in ko je enkrat nastanek Delsko-atiške zveze ponudil ugodnosti, ki so bile predobre da bi jih Atene zavrnilo, povratek nazaj ni bil več mogoč (Raaflaub, 1999: 145).

4.6.2. GRKI PO PERZIJSKIH VOJNAH

Bratož meni (1997: 106), da se pomen grške zmage more meriti v svetovnozgodovinskem okviru. S tem, da so Grki zaustavili naval vzhodne velesile, so vsaj za eno stoletje dali smer in polet političnemu ter kulturnemu razvoju zahodnega sveta. Ohranitev politične svobode je pomenila tudi ohranitev svobode duha ter ustvarjalnosti, ter pokazala pomen iniciativnosti, motiviranosti, dejavnikov, ki so zalegli več kot nekajkrat večji kolektivni dejavnik množice. Pomemben pečat v perzijskih vojnah so pri Grkih poleg tega pustile nehoplitske sile. Ladje, lahko oboroženi vojaki

in konjenica so pomembno sodelovale in vplivale na izid vojne, ter hkrati poudarile **kako ranljiva in neustrezna pravzaprav je falanga**, če se ji njen nasprotnik noče zoperstaviti v čelni bitki. Vendar za polis ni bil glaven problem, kako oborožiti in opremiti tako raznoliko vojsko, kot soočiti se z neizbežnimi družbenimi izzivi, ki jih je uporaba take vojske sprožila. Priznavanje veslačem, revnejšim vojakom in konjenikom vojaške veljave, je staro agrarno ekskluzivnost mestne državice, ki je bila njena ideološka zasnova, resno ogrozila (Hanson, 2000a: 27).

Izid perzijskih vojn je odločilno določil nadaljnji tok grške skupnosti. Zmaga nad Perziji je izmed nešteto polis v grškem svetu, izločila Šparto in Atene kot najbolj prestižni in superiorni. Postali sta neobičajno veliki, atipični in drugačni od ostalih polis in sta si sedaj lahko **dovolili prekršiti stara pravila o agrarnem bojevanju**. Šparta že prej ni bila tipičen udeleženec v agrarni bitki, saj je skoraj 200 tisoč helotov omogočalo špartanskim državljanom, da so se neprestano ukvarjali z vojaško službo, sedaj pa so postale z nujnostjo tradicionalnega trčenja oligarhičnih, oklepljenih kmetovalcev nezadovoljne tudi Atene (Hanson, 2000: 26). Ker se Šparta zaradi notranje državne ureditve ni mogla spuščati v nikakršne večje zunanje politične pustolovščine, Atene pa v tem pogledu niso poznale ovir, in so bile povrh s svojo mornarico zmožne zemljepisno daljnosežnih akcij, so slednje postale še dinamičnejša sila in so prevzele Šparti prvenstvo. S svojo mornarico so vsepovsod nastopale, se vedle kot osvoboditelji in z nekaterimi mest v Egeji in zahodni Mali Aziji ustanovile vojaško skupnost, ki je s prispevki v skupno blagajno, ustanovitvijo skupne finančne uprave in z zveznim zborom dobila naravo zveze imenovana Delsko-atiška zveza (478/477 pnš.) (Bleicken, 1981: 159).

Ker se je demokratična ideja tako razširila tudi v druge grške države, predvsem tudi na Peleponez, so se kmalu začela trenja s Šparto, ki se ji je zdel njen položaj na Peleponezu ogrožen. V istem času, ko je prišlo do prvega spopada med Šparto in Atenami, v katerega so bile potegnjene številne druge države (od 460 pnš.), so Atenci zopet začeli dejavno nastopati proti Perzijcem (Bleicken, 1981: 167). Perzijske priprave so prehiteli Atenci, ki so perzijsko ladjevje napadli in ga uničili v bitki pri Evridemontu v Pamfiliji. Če je Temistoklova zmaga pri Salamini prinesla Atenam svobodo, je Kimonova zmaga pri Evridemontu naredila iz Aten pomorsko velesilo. V razvoju pomorske zveze pomeni ta zmaga pomembno razvojno stopnjo, saj so po tej zmagi k Delsko-atiški zvezi pristopile številne še nečlanjene jonske polis, na drugi strani pa se je pri nekaterih članih zveze uveljavilo mnenje, da po odstranitvi perzijske nevarnosti varstvo

atenske mornarice ni več potrebno. Za mnoge je postalo članstvo v zvezi breme, zlasti ker so Atene izkoriščale svoj položaj hegemonov zato, da so si zagotovile pomembne gospodarske prednosti na račun drugih članov zveze (Bratož, 1997: 111).

Atence je takšen potek dogodkov ekonomsko, družbeno, politično in duševno spremenil in preobrazil v ljudstvo imperialistov in s tem v polis, ki je morala biti nenehna pripravljena na vojno: kot pravi Tukidid, postali so aktivisti, nemirni intervencionisti, in agresivni ekspanzionisti. Atenska imperialistična ideologija je sedaj prikazovala idealnega državljana kot človeka, ki se neutrudno bori za svobodo in svoje mesto z zgledovanjem na slavne prednike. Celotna boginja modrosti Atena se je sedaj prikazovala Atencem kot boginja vojne (Raaflaub, 1999: 144). Atene so začele izkoriščati zvezo, ki je bila ustanovljena brez časovne omejitve⁹⁵ in uporabljati demokratično idejo kot jamstvo za zvestobo zaveznic. V številnih uporniških mestecih, ki so bila organizirana aristokratsko, so postavile na vplivne položaje demokrate. Vse pomembne kazenske in predvsem politične procese so vzeli zaveznicam in jih obravnavali pred atenskimi ljudskimi sodišči in naposled na področju trgovinske politike uveljavili znotraj zveze enoten, seveda atiški, denar. O nekdanjem zboru se ni več govorilo, zvezno blagajno so prenesli v Atene in začela se je kazati gospodovalna narava zveze, ki je sedaj postala področje atenske oblasti. Atene so zvezo krvavo potrebovale, saj se je z velikanskim območjem, ki so ga nadzorovale, začel tudi razmah trgovine. Temu ustrezno je v Atiki naraščalo število sužnjev in tujcev, ki so jih terjala vzcvetevajoča rokodelska podjetja in naraščajoča blaginja in je zato tudi z vidika preskrbovanja Atike, bilo nujno ohraniti pomorsko gospostvo (Bleicken, 1981: 168). Atene so skušale **zvezo držav**, ki so ji načelovale, preoblikovati v **zvezno državo**, v kateri bi članice izgubile svojo politično samostojnost (Bratož, 1997: 121).

Za razvoj antičnega sveta je bilo velikega pomena, da je vojna med Atenami in Perzijo trajala še celo generacijo po velikih grških zmagah. To je vodilo v vse ostrejšo ločevanje vzhodnega in zahodnega sveta, ne le na področju gospodarstva in politike, temveč tudi v duhovnem življenju. Vezi, ki so nekdanj grški svet prek Jonije povezovali z vzhodom, so bile pretrgane in se v tem oziru razmere v grškem svetu 5. stol. pnš. bistveno razlikujejo od tistih v arhaični dobi. Grčija in vzhod sta živela vse bolj ločeno življenje, stiki med obema območjema so bili skoraj izključno sovražni (Bratož, 1997: 112).

⁹⁵ Prisega velja do tedaj, ko bo kos železa, ki so ga ob sklenitvi zveze potopili v morje, splaval na površje (Bratož, 1997: 110).

5. KLASIČNO OBDOBJE GRŠKEGA BOJEVANJA

»Vojna, ki je bila kruta in veličastna, je postala kruta in podla«

Winston Churchill.

5.1. PELEPONEŠKA VOJNA

Vse polis, ki so bile s spremembo razmer nezadovoljne, so upirale pogled k Šparti. Atensko špartanska nasprotja pa niso naglo pripeljala do spopada, ker je bila zunanja politika Šparte zadržana, saj se je dobro zavedala mej, ki so ji bile postavljene zaradi njenega notranjega oblastniškega sistema. V neizogibni spopad je Šparto potegnil šele njen zaveznik Korint, ki je bil bolj podoben Atenam in je kot pomorska in trgovska sila z njimi marsikje prišel navzkriž. Vojna, ki se je vnela 431 pnš. je že na začetku potegnila v spopad skoraj vse grške države. Ljudi tistega časa je navdajala z grozo, ker so bili spopadi zmeraj ostrejši in silovitejši, »ozračje« te vojne pa je prvič dalo zaslutiti, kako strašna je svetovna vojna, ki se vojuje tudi v znamenju ideologije in kako se njenim zakonitostim ne more izogniti nobena država (Bleicken, 1981: 168).

Vzrok za vojno so bila globoka notranja in zunanjepolitična nasprotja med obema vodilnima grškima državama, oziroma med obema vojaškima in političnima zvezama. Za razliko od klasičnih hoplitskih bitk, ki so bile obenem vojne in so se odločile v enem popoldnevu, se je peleponeška vojna vlekla dolgih 27 let. Atenski državnik Periklej se je zavedal svojega položaja in prednosti Aten v mornarici, bogastvu in obzidju ter obenem slabosti svoje kopenske vojske, ki špartanski ni bila kos.⁹⁶ Ta velika razlika v vojaški moči na kopnem in na morju je bila podlaga Periklovega vojnega načrta. Atene naj bi prepustile celotno atiško kopno, branili naj bi le nekaj utrdb na meji z Beotijo, celotno atiško prebivalstvo pa naj bi se umaknilo na zavarovano območje znotraj Dolgega zidu, katerega obleganje je bilo nemogoče, zlasti ker je atensko ladjevje obvladovalo morje⁹⁷ (s tem je bila zagotovljena tudi preskrba z živili). Vendar so Atene kmalu postale obupno prenapolnjene in je leta 430 pnš. v mestu izbruhnila epidemija kuge, ki je vzela tudi Perikleja (Bratož, 1997: 127-130).

⁹⁶ Kopenska vojska Peleponeške zveze je štela ok. 40.000 vojakov, atenska pa ok. 15.000 (13.000 hoplitov, 1200 konjenikov in 1600 lokostrelcev) in je bila tako uporabna le za obrambo. Povsem drugače je bilo na morju, kjer je ladjevje Delsko-atiške zveze štelo več kot 300 ladij in je popolnoma obvladovalo morje. Medtem, ko Peleponeška zveza ni razpolagala z nikakršnimi finančnimi rezervami, niti ne z vojno blagajno, temveč je bila odvisna od sprotnih denarnih in naravnih prispevkov članic, so Atene razpolagale s sredstvi od redno prihajajočih davkov in vojno rezervo, s čimer so imele za vojno solidno finančno oporo (ibid.).

⁹⁷ Podlaga Periklovega načrta sta bili tudi odpoved velikim zunanjim uspehom ter visoka morala in disciplina atenskega prebivalstva, ki naj bi bilo zmožno velikih žrtev (ibid.).

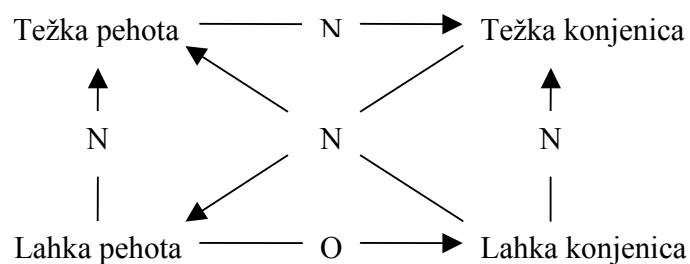
Kmalu je v Atenah pod demagogoma Hiperbolom in Alkibiadom v zunanji in notranji politiki prevladala radikalnejša smer in Alkibiad je naposled le prepričal Atence k pustolovščini, ki se je kasneje izkazala za začetek konca. Atenci naj bi z veliko ekspedicijsko vojsko posegli v sicilske spore, vendar je pohod v tako oddaljene kraje in povrhu še začet v času skrajne napetosti s Šparto in z lastnimi upornimi zaveznici, imel malo možnosti za uspeh. Atenci so se vdali trenutnemu razpoloženju, mislili so, da je moč njihove demokratične države kos vsem nevarnostim. Potem, ko je ladjevje odplulo (415 pnš.), so mu vzeli še najsposobnejšega moža, namreč Alkibiada, ki so ga obtožili verskega prestopka, ki je nato prebežal na špartansko stran in jim dajal vojaške in politične nasvete, oprte na dobro poznavanje atenskih sposobnosti. Po njegovem nasvetu so si Špartanci s perzijsko finančno pomočjo tudi sami ustvarili mornarico in ko so se atenski porazi začeli kopičiti in je šla tudi finančna moč h koncu, je oligarhičen upor v Atenah odpravil demokratično ustavo (415 pnš.). Temu preobratu niso hoteli slediti vojaki v mornarici, ki so vpoklicali Alkibiada, ki je nato uničil špartansko ladjevje s sijajno pomorsko zmago pri Kiziku in v Atenah je zopet bila vzpostavljena demokracija. Vendar so potem Špartanci v Lizandru dobili vojskovodjo, ki je bil kos Alkibiadu, in ki je po zmagi pri Ajgospotamih leta 405 pnš. s perzijsko pomočjo vzel Atencem še zadnje ladjevje (Bleicken, 1981: 169-170).

Ta vojna ni bila gola vojna za ohranitev ali razširitev obstoječe posesti. Za Atence je bila politika pomorske zveze hkrati tudi demokratična politika in spricho tesne povezave med notranjo in zunanjo politiko je postal zunanjepolitični sovražnik, sovražnik tudi njihove ustavne ureditve. Ker je bil v atensko-špartanski spopad potegnjjen celoten grški svet, se je tudi vsaka posamezna polis morala spustiti v razpravo o notranji ureditvi posameznega mesta. Tako so postali Špartanci simbol osovražene aristokracije, kjer pa je nastopila Šparta, pa je ravnala ravno obratno in odstranila demokracijo atenskega tipa in uveljavila »skrajšano demokracijo«, namreč na bogate meščane omejeno oligarhijo. Skoraj vsak upor, vsaka osvojitve kakega mesta sta bila tako povezana z notranjim prevratom, vojna ni bila samo vojna med mesti, temveč zmeraj hkrati tudi vojna med strankami in zatorej med političnimi sistemi znotraj mesta. Vojna je zajela vsakega človeka, strankarski boji so cepili celo posamezne družine. Poleg vprašanja o ustavi pa je imela v tej vojni pomembno vlogo še neka druga politična ideja. Špartanci so pred zaveznici Aten povsod nastopali kot osvoboditelji in sklicujoč se na avtonomijo in svobodo pozivali k vstaji od Aten ter postavili kot političen program notranjo samoupravo in zunanjo samostojnost posameznega mesta proti atenskim hegemonističnim zahtevam. Čas hegemonijskih zvez naj bi

bil mimo, podlaga političnega sveta Grkov naj bi bila **neodvisnost posameznega mesta** (Bleicken, 1981: 170). Vojna je deloma spremenila tudi grškega človeka. Nikdar prej v grški zgodovini ni prišlo do izraza takšno medsebojno sovraštvo kot prav v tej vojni, sovraštvo, ki se je kazalo v vojnih grozodejstvih, kot v npr. množičnih pobijanjih vojnih ujetnikov, pobijanju in zaslužnjenju prebivalstva osvojenih mest (Bratož, 1997: 126-135).

Med peleponeško vojno je prvič do izraza prišla prej zapostavljena lahka pehota, ki je v posamičnih primerih in na primernem bojišču, začela premagovati težko. Medsebojno sodelovanje v boju je opisal Archer Jones v svojem delu »*The Art of War in the Western World*«:

Shema 1: Taktične zmogljivosti oborožitvenih sistemov v antiki

Vir: (Jones, 1987: 144).

Po tej shemi lahka pehota uspešno napada (N) težko pehoto in se je zmožna braniti (O) pred lahko konjenico. Ker lahko oboroženi vojaki niso nosili oklepa in so bili mnogo bolj mobilni, so nasprotnika obstreljevali z varne razdalje in se po potrebi umaknili na varnejše mesto ter nadaljevali s svojo taktiko »udari in zbeži«. Predvsem lokostrelci so dobili tudi pomembno vlogo pri varovanju težke pehote pred konjeniki. Neuspešno se lahka pehota brani pred težko konjenico, kjer pa ji na pomoč pristopi težka pehota, ki se pred težko konjenico odlično obnese in jo brani pred bojem mož na moža. Za težko pehoto in težko konjenico je lahko bolj usodna lahka konjenica, ki pa je lahko uspešneje napadena s strani lahke pehote (Tukidid, 1957). Zavedati se je treba, da je shema posplošena ocena medsebojnega sodelovanja v boju v času antike, ki še posebej prav pride v ob koncu klasičnega obdobja in s helenističnim obdobjem, saj Grki v tem času še niso poznali težke konjenice, kar pa vrednosti sheme ne zmanjša. Če hočemo prilagoditi model grškim zmogljivostim tedanjega časa, iz enačbe preprosto izvzamemo težko konjenico.

Peleponeška vojna je postala vojna mnogih novih, nenavadnih taktik. Ker so grški branilci pred peleponeško vojno »igrali po pravilih«, se redko skrivali za obzidjem in vedno sprejeli bitko, so taktiki, projektilnemu orožju in oblegovalnim napravam napadalci posvečali malo pozornosti. Branilci so zapustili varno zavetje zidov in se zaradi etičnega kodeksa podali na bojišče ter tako raje tvegali smrt v kratki bitki na odprtem bojišču, kot pa nečastno in počasi umirali v podaljšanem spopadu. Blokiranje prelazov je sedaj postala priljubljena obrambna taktika, posadke so bile nastanjene na vseh pomembnejših strateških točkah, oviranje nasprotnika pred bitko pa je postal eden od številnih trikov, ki jih je imel poveljnik na voljo (Ober, 2002: 188-189). Pri obleganju Plataje so skušali Špartanci nakopičiti velik prsten nasip, da bi lahko lokostrelci z njega streljali čez obzidje v mesto, obenem pa so platajski prebivalci izgrebli do nasipa predor in od spodaj odnašali zemljo, ki so jo Špartanci zgoraj nasuli. Oblegovalne ovne, ki so jih privlekli Špartanci, so Platajci ujeli na vrvi in jih potegnili čez mestno obzidje. Pri Delionu⁹⁸ so sestavili Beotijci iz velikega kotla z gorečim ogljem, iz izvotljenega drevesnega debla in meha, nekak bljuvalec ognja, s katerim so razrušili in uničili mestne obrambne nasipe. Pozimi 416-415 pnš. so Atenci v ekspediciji proti nevtralnemu Melosu, ki je bila dorska mestna državnica, pokazali do takrat nenavadne oblike brutalnosti z množičnimi usmrtitvami in zaslužnjem ostalega dela prebivalstva (Bowra, 1968: 118-120).

V celotni vojni je do klasične bitke falange prišlo le štirikrat. Namesto njih so sedaj vajeti v roke prevzeli najemniki, lažje oboroženi pešci, mornarji in inženirji oblegovalnih naprav, ki so bili mnogo dražji od stare, preproste hoplitske vojske ter nezmožni bitko odločilno končati in jo omejiti le na bojišče. Agrarno bojevanje stare polis je bilo sedaj končano, bojevanje je postalo vojskovanje na novih, dražjih in smrtonosnejših obzorjih. Bitka se je spremenila v vojno in začela se je kompleksna in grda narava zahodne tradicije, vojna je postala poklic in tehnološki problem. Bitka je bila do peleponeške vojne častna zadeva, ki se je odvijala po uveljavljenih pravilih med moralno enakovrednima, če ne že fizično primerljivima nasprotnikoma. Ta pravila niso sicer boja naredila nič bolj kulturnega ali bolj civiliziranega, so pa omogočila, da je do spopada vedno prišlo brez škode za tiste, ki se ga niso udeležili in omejila prelivanje krvi na nekaj ur. Takoj ko pa so branilci začeli izkoriščati naravne ovire in prednost težavnega terena in tako omejevali

⁹⁸ V tej prvi veliki kopenski bitki peleponeške vojne so bili Atenci popolnoma poraženi. Tebanci so tedaj prvič uporabili taktiko poševne bojne črte (*loxé phalanx*), s katero so pol stoletja kasneje postali celo vodilna vojaška sila v Grčiji (ibid.).

nasprotnika še preden je ta stopil na bojišče, se je celoten sistem hoplitskega bojevanja porušil (Ober, 2002: 177-179, 192).

Običajen cilj napadalne misije je bila t.i. strategija opustošenja, ki je bila uporabljena zato, da se branilca prisili sprejeti spopad in ga tako zbeza na plano.⁹⁹ Tako je napadalec, ko je prišel do ravnice sovražnikove polis, naredil čim več škode, saj je bila ta primarna agrikulturna posest od katere je bila polis odvisna. Za maksimalen efekt se je mesto napadlo tik pred žetvijo, ko so bili pridelki še na poljih, ki ga je nato napadalec uničil ali porabil zase, pri čemer so bili v prednosti zlasti Špartanci, saj so na jugu Grčije pridelki dozoreli dosti prej. Špartanci so lahko tako najprej pobrali svoje pridelke in nato npr. napadli Atiko. Vojaki so od peleponeške vojne dalje vrezovali tudi kolute v drevesne skorje, da so se drevesa posušila in se preprečila njihova rast. Ksenofon opisuje, kako se je leta 389 pnš. Špartanec Agesilaj premikal po polžje v Akarniji in na dan prehodil 2 km z željo opustošiti vse kar se je dalo. Tako je bila pogostokrat že sama grožnja opustošenja dovolj, da je mesto sprejelo pogoje in se udeležilo bitke¹⁰⁰ (Sekunda, 2002: 33-49).

5.2 ZATON GRŠKE POLIS

Konec peleponeške vojne je razkril veliko krizo grškega sveta, ki se je kazala na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbenega življenja. Poleg človeških izgub so bili opustošeni veliki deli Grčije, zlasti Atika in deli Peleponeza. Veliko prebivalstva je popolnoma obubožalo, povsod je vladala pravna negotovost, ki je dosegla vrh v režimu trideseterice v Atenah. Vsi ti pojavi so bili znaki težke krize, ki je zajela grško polis in ki je vodila v njen propad. Grška polis ni bila več nosilec razvoja na državnem in političnem področju, njen zaton pa se je odrazil tudi na kulturnem področju in v spremembi življenjskega ideala, namreč v umiku iz političnega življenja v zasebnost¹⁰¹ (Bratož, 1997: 140). Za politični razvoj grškega sveta je bistveno, da Šparta kot zmagovalc v peleponeški vojni ni bila sposobna urediti novih razmer. Predvsem so špartanski hegemoniji manjkali tako velika nacionalna ideja (kakršno je nekdanje utelešala Pomorska zveza kot oblika povezovanja grških polis proti Perziji), kakor tudi zadostni vojaški in zlasti gospodarski potenciali. Na razvoj v Grčiji je bistveno vplivala Perzija, ki je po vojaških

⁹⁹ Bržkone je bil Periklej prvi, ki je predlagal naj ljudje ostanejo za zidovi in tako porušil sistem častnega hoplitskega bojevanja.

¹⁰⁰ Brasidas je 424 pnš. prepričal Akant, da se je uprl Atenam, ker so se bali za grozdje, ki še ni bilo pobrano (ibid.).

¹⁰¹ V tej dobi zatona pa grški svet na duhovnem področju ne le da ni izgubil svoje vloge, temveč jo je še utrdil. Platon in Aristotel sta v 4. stol. pnš. pravzaprav utemeljila in utrdila svetovno prevlado grškega duha, in to v času, ko je bila Grčija politično vse bolj brez moči in je tonila v odvisnost od velikih sil kot sta bili Perzija in od srede 4. stol. pnš. tudi Makedonija (Bratož, 1997: 140).

neuspeh v Mali Aziji skušala z izdatno denarno podporo špartanskim nasprotnikom izpodkopati špartansko hegemonijo v matični Grčiji (Bratož, 1997: 140-146).

Dejansko perzijsko prevlado v Grčiji odsevajo tudi mirovna pogajanja med Atenami in Šparto 392 pnš., pri katerih je bila sporna avtonomija grških polis. Šparta je bila pripravljena pristati na tako rekoč vse atenske zahteve,¹⁰² pristala bi na popolno revizijo in celo izničenje miru iz leta 404 pnš., če bi Atene pristale na avtonomijo grških polis. Med temi pogajaji so špartanski pogajalci prvič uporabili izraz *koiné eiréne*,¹⁰³ z njim pa je bila izražena ideja miru, ki naj bi obsegala vse Grke in je postala osrednja tema v politiki grških držav v 4. stol. pnš. Tega so končno sprejeli pet let kasneje na mirovnem kongresu v Sardah, na katerem je perzijski satrap kot zastopnik velikega kralja razglasil mir,¹⁰⁴ ki pomeni popolno zmago Perzije. Perzija je spretno izrabila princip avtonomije grških polis za to, da je deželo razcepila v šibke države (Bratož, 1997: 146-147).

Spričo špartanske agresivnosti pri vklapljanju novih članic in izrabljanja načela avtonomije v svojo prid, se je polagoma oblikovala zveza njenih nasprotnikov. Zmaga in osamosvojitve Teb izpod špartanske nadoblasti in s tem rušenje špartanske ureditve v osrednji Grčiji sta ustvarila pogoje za nastanek nove (druge) Atiške pomorske zveze 378/7 pnš.¹⁰⁵ (Bratož, 1997: 148). Dvig svojih nasprotnikov je skušala Šparta diplomatsko zaustaviti z novim mirovnim kongresom, kjer so ponovno razglasili *koinè eiréne*, ki pa je zaradi tebanskih zahtev po priznanju Beotske zveze trajal le malo časa. Špartanska vojska je kmalu vdrla v Beotijo, čemur je sledila bitka pri Levktri 371 pnš., ki se je ob uporabi nove vojaške taktike tebanskega aristokrata in poveljnika vojske Epaminonde, končala s katastrofo špartanske vojske. Pred tem so bitke potekale kot spopad vzporednih bojnih črt, pri čemer so skušali sovražnika premagati tako, da so z okrepljenim desnim krilom obkolili nasprotno vojsko (Kreissig, 1987: 13). Epaminonda pa je uvedel taktiko poševne bojne črte (*loxè phálanx*), zaradi katere odločitev v bitki ni bila odvisna od desnega krila, temveč jo je prineslo izredno okrepljeno (v globino do 50 mož) levo krilo falange. Z uvedbo te taktike se je končala doba, ko je špartanska falanga z napadom na desnem krilu ponavadi

¹⁰² Da Atenci zgradijo obzidje, povečajo mornarico, celo da si pridružijo nekatera nekdanja ozemlja (ibid.).

¹⁰³ Splošni mir.

¹⁰⁴ Po razglasitvi kraljevega miru je bila vloga Grčije doma pravzaprav drugorazredna in diktat perzijskega kralja je odraz dejstva, da je Perzija bistveno vplivala na razmere v Grčiji in jih oblikovala po svojih interesih. Določbe miru so ustrezale samo Šparti, katere hegemonija v Peleponeški zvezi ni bila prizadeta, saj je ta zveza spoštovala načelo avtonomije članic (Bratož, 1997: 148).

¹⁰⁵ Točno sto let po nastanku prve Delsko-atiške pomorske zveze. Druga Atiška pomorska zveza je na višku moči štela okrog 70 članov, kar je bistveno manj od prve, ki je imela več kot 400 članov. V skladu z določbami kraljevega miru je spoštovala načelo avtonomije posameznih članov in so Atene tako stale poleg zveze, ne pa nad njo, kakor v prvi zvezi. Člani zveze so plačevali prispevke (*syntáxeis*) in ne davkov (*phóroi*) kot v prvi pomorski zvezi (ibid.).

zmagovala nad nasprotno vojsko. Tebe so v nadaljevanju na podlagi zavezništva s Perziji utrdile hegemonijo na ta način, da so ozemeljsko zmanjšale Šparto in deloma razorožile Atene. Po sklenitvi zavezništva med Mantinejo in Šparto je na Peleponezu nastala močna protitebanska koalicija, proti kateri so Tebanci ponovno odšli z vojsko na Peleponez. Sledila je bitka pri Mantineji 362 pnš., v kateri je sicer ponovno zmagala beotska vojska, vendar je pomenila smrt njenega poveljnika Epaminonde v bitki dejansko tebanski poraz. Popolnoma izčrpani sovražni strani sta sklenili mirovni sporazum (362/361 pnš.), ki je ponovno razglašal *koinè eiréne* in potrdil trenutno razmerje sil. To je bil po več desetletjih prvi mirovni sporazum, ki so ga Grki sklenili sami, brez sodelovanja zunanjih sil (Bratož, 1997: 149-151).

S propadom špartanske in tebanske hegemonije, ki sta temeljili na pomoči Perzije, je bila usoda Grčije pravzaprav odločena. Ideja splošnega miru ni mogla več spremeniti politične podobe dežele in prinesiti daljšega miru in je ostala le izraz globoke želje po miru, ki je bila nedvomno iskrena, vendar ni mogla postati tvorni element grškega državnega življenja. Ideja suverene polis sicer ni bila nezdržljiva z idejo splošnega miru, vendar pa je načelo avtonomije vnaprej preprečevalo ali vsaj oteževalo nastanek večjih državnih tvorb in s tem poenostavljene politične podobe Grčije. Polis je kot dejavnik svetovnozgodovinskega razvoja propadla in se v naslednjih stoletjih manifestirala skoraj samo na notranjepolitičnem področju, kot pravna in samoupravna ureditev grških mest v helenističnih državah ter v rimskem cesarstvu (Bratož, 1997: 151).

Grška polis je s koncentracijo političnega, gospodarskega in kulturnega prizadevanja na majhnem prostoru dosegla izjemne rezultate. Svobodni posameznik je postal nosilec politične svobode, kar je bilo v popolnem nasprotju z vzhodnim despotizmom perzijskega tipa ali z ureditvijo drugod v negrškem svetu. Na podlagi dosežkov mestnih držav so postali Grki v helenistični dobi ponovno nosilci svetovnega razvoja (predvsem) na kulturnem in gospodarskem, znatno manj pa na državno političnem področju. K političnem zatonu grškega sveta so precej prispevala tudi vse večja socialna nasprotja, ki so se odražala v nasilju, pregonih in zplembi premoženja. Iz številnih pregnancev se je v Grčiji izoblikoval neke vrste proletariat, iz katerega so izšla raznovrstna, tudi anarhična gibanja. Iz tega sloja so se rekrutirali poklicni vojaki, ki so bili eden najbolj tipičnih pojavov 4. stol. pnš. V tem stoletju v Grčiji ni bilo vojaškega dogodka, pri katerem ti poklicni vojaki ne bi odločilno sodelovali (Bratož, 1997: 151-161).

Ksenofon pripoveduje, da strategji in lohagi (poveljniki stotnij), po večini bogati ljudje, ki so za oborožitev revnejših porabili celo lasten denar, niso vstopili v Kirovo vojsko samo zaradi plače, temveč iz ljubezni do vojne službe in zaradi navdušenja nad pohodi. Revnejši vojaki so pri tej odločitvi imeli manj izbire, saj je zlasti po peleponeški vojni bilo mnogo mož odpuščenih iz vojske, mnoge pa so zmagovalci izgnali iz domovine. V tako dolgem obdobju bojevanja, so se v skoraj 30 letih pravzaprav odvadili dela in so iz veselja do novih dogodivščin ali v upanju na bogat plen željno pričakovali novo vojaško službo. Največ najemnikov je dajal Peleponez, Ahaja, Arkadija, tem pa so se pridružili še Trakijci, izvrstni lokostrelci s Krete in ubežniki in pustolovci iz skoraj vseh grških mest. Ponavadi so se zbrali v dovolj velikem številu, da so člani istega mesta ali plemena lahko služili v istem oddelku in tako ustvarili močnejše vezi (Ksenofon, 1963a, 165-166). Poklicno bojevanje je torej začelo prevladovati v grškem svetu v poznem 5. in v 4. stol. pnš. in je prekoračilo meje in strukture polis, ki so bili sedaj odvisni od zunanjih resursov v obliki denarja in vojaške sile. Družbe majhnih polis so postale preobremenjene in ekonomsko nesposobne slediti zahtevam, kar je povzročilo konec avtonomije polis in prenos političnih pravic ter priključitev k velikim teritorialnim imperijem.

»Nič«, je opozarjal govornik Demosten, »se ni toliko spremenilo in izboljšalo kot umetnost bojevanja«. Nostalgija o starih, dobrih časih se je nadaljevala, a so bili politični vodje prisiljeni spopasti se z novo nastalimi vojaškimi razmerami. Družbeni status je bil sedaj v glavnem ločen od bojišča in vsakdo je lahko jahal konja, metal kopje ali vihtel meč v boju, ki je postajal vedno dražji. Katapulti, najemniki, stalne posadke, mornarice, lokostrelci in zmožnost zoperstaviti se komurkoli kadarkoli, je zahtevala ogromno kapitala. Ironično pa je prav uporaba teh elementov v konfrontacijah, ki so sedaj lahko trajale tudi po več let, vztrajno prekinjala vire nujno potrebnih dohodkov za potrebe bojevanja. Sedaj ko so bila zavržena agrarna pravila bojevanja, je postala falanga taktično problematična, saj s svojo nerodno postavo in nepraktičnostjo pregona ni bila zmožna odločiti bitke in jo uspešno končati. Največji akterji, Atene, Šparta, Tebe, Argos, Korint, Tesalija in Sicilija, so začeli uvrščati v oborožene sile vedno bolj raznovrstne sile ter z zvezami, protizvezami, pretvezami in spletkarjenjem vzdrževali grobo razmerje moči, z enim očesom pa budno pazili na novo grožnjo s severa, Makedonijo (Hanson, 2000a: 32-34).

5.3. VZPON MAKEDONIJE

Makedonci, ki so v dobi kralja Filipa II. prevzeli vodilno vlogo v evropskem prostoru in ki so z Aleksandrovim pohodom ustvarili svetovno državo, so bili mlado ljudstvo ter do Filipovega nastopa brez pomembne zgodovine. Kot kontinentalno hribovsko ljudstvo, ki se je preživljalo predvsem s pastirstvom in se je šele privajalo življenju v mestih, so Makedonci v kulturnem oziru dosti zaostajali za Grki. Šele v Filipovi dobi so premagali barbarske sosede na severu, vzhodu in zahodu, si priborili dostop do morja in se priključili grški kulturi. Za večino Grkov so ostali vseskozi polbarbarsko ljudstvo, ki mu le-ti niso priznavali kulturne enakovrednosti. Kot je ustrezalo njihovemu odmaknjenemu položaju in ker so njihov obstoj stalno ogrožala »divjak« ljudstva, so Makedonci ohranili svojo staro plemensko organizacijo, po kateri je Makedonija bila patriarhalno kraljestvo, v katerem je bil kralj obenem vojskovodja, vrhovni sodnik in vrhovni svečenik. Pri vladanju se je opiral na plemstvo, ki je v vojaški ureditvi države nastopalo pod imenom njegovih »spremljevalcev« (*hetairoi*). Neposredna kraljeva oblast se je raztezala samo na spodnjo (nižinsko) Makedonijo, medtem ko so v zgornji (hriboviti) Makedoniji vladali domači knezi, ki so se uklonili kralju samo, če je ta bil dovolj močan (Bratož, 1997: 166); (Bleicken, 1981: 173)

5.3.1. FILIP II. IN KONEC KLASIČNE BITKE FALANGE

Filip je bil po Aleksandru I. in Arhelaju I., tretji pomembni reformator in organizator makedonske vojske, ki je morala biti boljša od vojska Trakije, Tesalije in Epira, s katerimi je Makedonija imela skupne meje. Večino grožnje so predstavljala plemena, ki so uporabljala mobilne, lahko oborožene vojake z različnim metalnim orožjem. Borili so se v ohlapnih formacijah in so bili sposobni razbiti nasprotno formacijo, še preden je sploh lahko prišlo do kontakta, se umikali nasprotnikovemu jedru in ga sproti slabili. Filip se je zavedal, da je v spopadu s tako okretnim nasprotnikom najbolj pomembno gibanje, svojo pehoto oborožil s težkim kopjem, veliko daljšim od standardne oborožitve hoplita a jo obenem oblekel v lažje oklepe in čelade. Njegova falanga je bila tako dovolj mobilna, da se je lahko zoperstavila lahko oboroženemu nasprotniku, a vseeno dovolj težka, da je vsakogar odbila v frontalnem spopadu (Kutta, 2003: 12-15).

Filip je svoje može treniral več mesecev, posebno pozornost je posvečal fizični pripravljenosti, hkrati pa vpoklical najemniške poveljnike, da bi svoje može discipliniral in jih naučil taktike. Na podlagi stalne vaje in številnih pohodov je postala le-ta bolj izurjena in močnejša od armad sosednjih držav. Jedro vojske je po novi ureditvi sestavljala falanga iz težko oboroženih pešcev, pezeterov (*pezétairoi*), oborožena z izredno dolgimi sulicami (*sarissa*) dolžine od 4,5 do 5,5 m, poleg njih pa je stala srednja pehota imenovana »nosilci ščitov« (*hypaspisti*). Ti so bili od pezeterov veliko okretnejši in hitrejši, nosili so namreč običajne sulice in ščite grških hoplitov in so dejstvovali med težko pehoto in konjenico (1971: 760). Do odločilne bitke z Grki, Filip konjenice (*hetairoi*) ni veliko uporabljal, do leta 338 pnš. pa je obsegala že kar 1800 heterov (težke konjenice) in 400 sarisforjev (lahke konjenice). Služila je kot napadalni del vojske, namenjena obkoltvi nasprotnika, izoliranju nasprotnikovih enot in nato vdoru v vrzeli (Kutta, 2003: 15), v oboroženi formaciji pa je bila praviloma postavljena na krilih. Napad so ponavadi začele lahko oborožene enote, ki so začele nasprotnika obstreljevati s kopji, kamni in puščicami, med neurejene dele je nato vpadla konjenica, sledili pa so jim hipaspisti, ki so tako tvorili pomemben člen med konjeniškim vpadom in naletom falange. Za najemnike so bili tudi nenavadno močno povezani med seboj in atenski strateg Ifikrat je njihovo razporeditev primerjal s človeškim organizmom, pri katerem so lahko oboroženi vojaki roke, konjenica noge, falanga prsa in strateg glava (Hanson, 2000a: 37). Z novo vojaško ureditvijo je Filip II. dvignil Makedonijo v vojaško najmočnejšo državo v Evropi in obenem ustvaril podlago za preoblikovanje »fevdalne« države v centralizirano državno tvorbo (Bratož, 1997: 167).

Makedonski ščiti so bili po premeru za tretjino manjši od ščitov, ki so jih imeli hopliti, nosili pa so jih zataknjene za vrat ali rame, kar je omogočilo vojakom, da so stali bližje skupaj in nosili ogromno sulico z dvema rokama. Makedonska falanga se je uporabljala izključno za napad in se zato obnožnici, prsna plošča in težka čelada niso uporabljale, edino obrambo pred nasprotnikom pa so predstavljale zgoščene sulice in ščit. V uvodnem trčenju je nasprotnika doseglo prvih pet vrst, moške v sredini in zadaj pa so z dvignjenimi sulicami pazili na izstrelke od zgoraj, potiskali falango naprej, vstopali na mesto padlih prednjih tovarišev in zabadali ležeče sovražnike, ki jih je falanga prehodila. Zaradi izredno ofenzivne vloge je bila zelo ranljiva, vsak vdor sovražnika v formacijo se je izkazal za uničujočega, pri katerem si falangiti s sariso v tako tesnem spopadu niso mogli pomagati. Vendar pa je bilo vse klanje, če so vsestranske makedonske enote uspešno sodelovale kot skupina in pravilno nastavili sarise, opravljeno na nasprotni strani. Ključ do

zmage je sedaj ležal v napadu, sarisi in pomikanju naprej; obramba, težka oprema in skrb za pokrivanje desnega soseda pa je bila stvar preteklosti (Hanson, 2000a: 36-37).

»Polis bi koristilo«, se je pritoževal Ksenofon, »če bi v vojski skupaj služili državljani, ki se poznajo in ne bili zmešani skupaj z Lidijci, Frigijci, Sirijci in z ostalimi barbari, ki živijo v naših mestih«. V nasprotju s tem je za Filipa vsak človek predstavljal določeno številko v vojski in je bil ne glede na status in premoženje zaželen v makedonski vojski, če se je le naučil marširati, ubogati, boriti in ubijati. Število in usposobljenost, ne dialekt, rasa, denar, status in starost, sta bila edino pomembna za Filipa II., ki je bil tako povsem neobremenjen s socialnim in kulturnim snobizmom in glede tega na nek način najbolj demokratičen v izbiri svojih podanikov. Številne profesionalne enote¹⁰⁶ pa je bilo potrebno sedaj tudi plačevati, jih neprestano oskrbovati, gostiti in obenem zapravljati denar za številne inženirje, obrtnike in arhitekta, ki so z razvijanjem novega orožja še bolj obremenjevali državni proračun.¹⁰⁷ Filip II. tako ni imel druge izbire kot urediti svojo vojsko v obliko profesionalnih roparjev, katerih stalna vojaška agresivnost na tujem terenu, bi omogočala lastni državi zadihati, v tujih pa bi se lahko preskrbovala sama. Država je bila za Filipa le postranska zadeva, katere edina naloga je bila preskrbovati vojsko s človeško silo, delom in denarjem (Hanson, 1999: 144-145). **Denar je bil za vojno in vojna za denar.**

Na vojaškem pohodu pri Makedoncih ni bilo videti nepregledne množice vozičkov, žensk in živine, saj so za razliko od klasičnih Grkov ali sodobnih Perzijcev opremo in zaloge vojaki prevažali sami. Vsak konjenik je lahko na uslugo imel le enega služabnika, en služabnik pa je v pehoti moral poskrbeti za kar 10 hoplitov. Tako je moral vsak posamezen hoplit na pohodu nositi zaloge za vsaj 30 dni vnaprej in se preskrboval od enega skladišča do drugega, ki so ponavadi bila oddaljena okoli 300 stadijev oziroma 54 km (Švajncer, 1998: 84). Makedonske enote so zato potovale hitreje in so lahko uporabljale nerazhojene poti, ki so bile neprimerne za vleko vozov ter tako velikokrat prišle na ključne prelaze preden so to pričakovali nasprotniki. Makedonska vojska je torej potovala v skoraj enakem številu, kot se je kasneje borila (Ober, 2002, 189).

Makedonci so stremeli k napredku in h novim priključitvam, kot inštrument ambiciozne politike pa so nam predstavili bitko, ki je sedaj presejala zahteve po le pogumu, hladnokrvnosti in fizični

¹⁰⁶ Ki so po Demostenovih besedah »imele stalno orožje v rokah« (Hanson, 1999: 151).

¹⁰⁷ Filip II. je pravzaprav skoraj vse veje tradicionalne zahodne vojaške znanosti posodobil ali jih celo ustvaril sam. Obleganje, ki je prej vsebovalo obdajanje obleganega mesta z okopom, kopanje pod zidom in uporaba lestev in nasipov, je sedaj temeljilo na uporabi izpopolnjenega in raznovrstnega orožja, oblegalnega ovna, katapultov in artilerije. Medtem, ko so Atenci za obleganje Potidaeje porabili 3 leta (432-429 pnš.), si je Filip, če se niso ta predala že prej, pokoril mesta v nekaj tednih (Hanson, 1999: 155).

moči. Uporabljana z veliko natančnostjo in močjo, je sedaj falanga prežala na zmedene in ranjene preostanke nasprotne vojske, ki so jih z obstreljevanjem začasno onemogočile lahko oborožene enote in težko oborožena konjenica. Ta koordinacija konjenice in pehote, prvič v zgodovini zahodnega sveta, je morda še bolj kot uporaba daljše sarise zaslužna za zmago nad združeno grško vojsko v odločilni bitki pri Hajroneji 2. avgusta 338 pnš. (Hanson, 2000a: 37-40). Grki so v tej bitki sicer zbrali 30 tisoč hoplitov, ki pa so bili zaradi prej opisanih prednosti Makedoncev ravno prava žrtev za Filipov uničevalen stroj. Združene grške enote proti Makedoncem pravzaprav niso imele nobenih možnosti, vodili so jih namreč zastareli poveljniki, ki niso dojeli, kako močno se je bojevanje zares spremenilo. Makedonska falanga se takrat namreč v grškem prostoru še ni pojavila in Grki so nad tako raznovrstnega sovražnika poslali vojsko, ki je bila pravzaprav brez taktičnega načrta. V bitki pa so taktično »renesanso« pridoma izkoristili Makedonci, kjer so najprej hoplite z navideznim umikom zvabili v svoje vrste in jih tam pokončali, uporabili lahko oborožene enote, kjer je bilo to najbolj potrebno, v vmesne vrzeli pa vrinili težko konjenico, ki je nasprotnikovo formacijo razbila od znotraj. S pregonom je nato Filip II. Grkom preprečil, da bi se klasična bitka falange še kdaj ponovila.

Tej je sledil kongres predstavnikov grških polis v Korintu, na katerem so ustanovili veliko Panhelensko zvezo in razglasili *koinè eiréne*. Za poveljnika so v prihodnji vojni proti Perziji imenovali Filipa II. in jo označili kot sveto vojno, v kateri naj bi se Grki maščevali zaradi uničenja večjega števila templjev, ki so ga na pohodu v Grčijo leta 480/479 pnš. zagrešili Perzijci. Vojska je že prekoračila morski ožini, ko je bil Filip iz ne čisto pojasnenih razlogov umorjen, a mu je vseeno uspelo postaviti temelje, na katerih je njegov naslednik Aleksander ustvaril svetovno državo in s tem dal grški zgodovini povsem nove dimenzije (Bratož, 1997: 172).

6. VERIFIKACIJA HIPOTEZ

1. Zaradi nasilnega propada mikenskega obdobja je Grčija v razvojnem in vojaškem smislu, padla v temo za 400 let.

Propada mikenske kulture ne smemo pripisati samo priselitvi Dorcev in severozahodnih Grkov, saj je bila le ta že dalj časa v zatonu, ki se je nadaljeval v t.i. srednji vek. Zaton mikenske kulture in pretresi, ki jih je prinesla dorska selitev v 13. stol. pnš., sta dva sočasna procesa, ki kljub temu pomenita globoko zarezo v zgodnji zgodovini Grčije (Bratož, 1997: 40). Tradicionalna slika zatona mikenske civilizacije, da so namreč tuji zavojevalci v velikem selitvenem zamahu uničili središča mikenskih državnih tvorb, po novejših raziskavah ni zanesljiva in splošno sprejeta. Propad in opuščanje mikenskih naselitvenih jeder in nastanek novih naselij sta procesa, ki sta trajala stoletje in pol (ok.1200-1050 pnš.). V tem času so nekatera opuščena naselja ponovno zgradili. Novejša izkopavanja v Tirintu so na primer pokazala, da je bila po razrušenju mikenske zgrajena nova palača (večjih dimenzij!), kar je bilo mogoče le v primeru stabilnih političnih razmer in če se prebivalstvo ni izselilo. Vprašanje je tudi ali je do razrušenja mikenskih palač prišlo zaradi napadov od zunaj ali zaradi uporov znotraj teh državnih tvorb. Najbolj ekstremno je v tem oziru mnenje J.T.Hookerja (1976), ki je zanikal historičnost dorske selitve, rušenja pa je povezal z grškim izročilom, ki govori o spopadih po trojanski vojni in o vrnitvi dorskih Heraklidov. Dorski element se naj ne bi priselil, temveč naj bi bil v mikenski dobi vseskozi navzoč, vendar v podrejenem položaju!

Mikenska družba je bila večinoma analogna ostalim sredozemskim in azijskim palačnim monarhijam in s tem zelo omejeno podvržena vojaškemu eksperimentiranju, planiranje, raziskovanje in vojaštvo je bila stvar redkih posameznikov. Z »osvoboditvijo bojevanja« in s prenosom vojaške odgovornosti s centralizirane palače na moč posameznikov, se je podoba bitke začela nesluteno razvijati. **Svojo hipotezo moram torej zavrniti** saj se s propadom mikenske Grčije in po grškem temnem veku v Grčiji ni ustavil čas, začela se je razvijati sofisticirana metalurgija in tehnologija, s tem boljše orožje in disciplina, bistrumnost v razumevanju in zmožnosti reakcije, ustvarjene so bile razmere za rojstvo zahodnega načina bojevanja (Hanson, 2000a). Nov načina bojevanja se je torej lahko začel šele s propadom mikenske kulture!

2. Grki so torej iznašli ne le osrednjo idejo zahodne politike, da naj bi moč države temeljila na glasu ljudstva, temveč tudi osrednje dejanje zahodnega načina bojevanja, iskanje odločilne bitke.

Zahodni način bojevanja je naraven izraz bistvenih vrednot naše evropske zapuščine, ki vznikne v stari Grčiji, preživi padec rimskega imperija, srednji vek in se razvije v renesansi in razsvetljenstvu. Sporazumna vlada, osebna svoboda, svobodomiselni racionalizem, svobodni trg, enakopravnost in samokritika, vse to so zahodne ideje in ko se te prenesejo na bojišče dobimo boljše disciplinirano, opremljeno in oskrbljeno vojsko z višjo moralo. V svojem diplomskem delu sem se torej osredotočil na kulturo spopada, v katerem so imeli glavno vlogo svobodni posamezniki, z lastniškimi in državljanskimi pravicami, katerih bojevanje je močno odvisno od skupinske solidarnosti in discipline ter individualne iniciative. V takšnem spopadu so se Grki namerno omejili na boj iz bližine, ki je nezaslišano krut in v katerem zmagovalec zahteva brezpogojno predajo. Obenem se v takšnem spopadu kaže paradoks zahodnih družb, ki so s svojim povečevanjem človeka in njegovega življenja, pripravljene uničiti nasprotnika na bojišču in tako povzročiti visoke kratkoročne žrtve, da bi zadostili humanosti na dolgi rok.

Zahodne države so proizvedle posebne vojaške institucije, zato ker se je zahodni vojaški način opiral na določene politične, socialne, ekonomske in kulturne temelje. Spremembe v vladi, trgovini, izdelavi, znanosti in tehnologiji na Zahodu v okolju konkurenčnosti in stremenja k popolnosti se odražajo tudi na vojaškem področju in vplivajo na način vodenja vojne (Raaflaub, 1999: 2). Na Zahodu je dandanes mir pravilo, norma, vodilo in ne odklon, odstopanje in aberacija. Zahodne vojske gredo vedno nerade v vojno in kršitve miru nasprotne strani so ponavadi vedno sprejete s prvotno nenaklonjenostjo do uporabe sile. Vendar, ko je enkrat odločitev za ukrepanje sprejeta, Zahod ne varčuje z orožjem, kapitalom in ljudmi v boju, da bi spopad zaključil kar se da hitro. Pripravljen je tvegati mnoga življenja za ceno enega, kar nikoli ni bila značilnost nezahodnih spopadov. Zahodne vojske so poleg tega v takšnem spopadu redko številčnejše od nasprotnika, a na bojišče vedno pridejo vrhunsko pripravljene in disciplinirane ter nasprotnika soočijo s superiornim orožjem in silo, ki je zaradi svobodne družbe z individualno iniciativo, iz katere izhaja, še toliko silovitejša.

Namen mojega diplomskega dela pa ni bilo povečevanje smrtonosne dinamike zahodne vojaške prakse, kot tudi ne pacifistično opozorilo o destruktivnosti današnjega časa. Naloga se je

podobnih skrajnosti le dotaknila in jih zgolj omenila, njena preferenca je bila obrazložiti nekaj, za kar smatram, da je najbolj imeniten in znamenit element zahodne vojaške zmožnosti, izbira odločilne bitke z neposrednim in silovitim trkom. Z uporabo besedne zveze odločilna bitka se zavedam, da govorim o dokaj širokem pojmu in da so že pred Grki obstajale kulture, ki so se občasno spopadle v grozovitem množičnem soočenju. Kar pa takšni bitki manjka, je iskanje, stremenje, nujno preferiranje takega spopada. Narodi na Bližnjem Vzhodu, Egipčani in zgodnji Grki so se res že prej množično in odprto spopadali z loki, kopji in pračami, vendar je šlo pri Grkih v času hoplitov za zavestno odločitev, da kot svobodni državljani prevzamejo vlogo hoplita, se združijo v falango in skušajo rešiti celotno vojno v enem samem grozljivem naletu.

Na prvi pogled se mogoče zdi, da sta v moji hipotezi omenjena osrednja atributa Zahoda, demokracija in odločilni spopad nasprotujoča si pojma, v resnici pa sta le različni plati istega kovanca. Tisti, ki so v antični Grčiji glasovali za vojno, so bili tudi tisti, ki so bili pripravljeni se boriti za takšno odločitev. Vendar so poleg tega, da so se izrazili za ali proti, obenem podprli tudi nov način bojevanja, namenjen isti ideji kot jo ima demokratični proces- **težnji k nedvoumnemu in odločilnemu razpletu**. Res je, da se na nek način razlikujeta pri pomembnem aspektu življenja, demokracija kot zaščitnica nenasilja in odločilna bitka kot neizogibno in namerno brutalna in uničujoča, vendar pa narava slednje leži v prvi. Oseba, ki je zakoreninjena v svojem mestu, na svoji zemlji, k svoji družini, ne more kot nekdo ki tega nima, biti pripravljena sprejeti dolgotrajne in časovno nedorečene kampanje. Bolje tvegati smrt jutri in obenem imeti možnost zmagoslavne vrnitve naslednjega dne, kot pa nedogledna, izčrpljujoča negotovost gverilskega bojevanja. Svoboden človek je v zameno za svojo svobodo zastavil svoje življenje in jo bil pripravljen odkupiti nazaj na bojišču.

Eden od dokazov, da je grški tog, okoren in skrajen način bojevanja, predhodnik (našega) zahodnega načina, je tudi naš odpor do teroristov, gverilcev in enot, ki se odločijo bojevati na drugačen, nepredvidljiv način. Nobenega nagnjenja ne čutimo do verskih in političnih ekstremistov ter samomorilskih fanatikov, ki gredo v spopad z vnaprejšnjo željo umreti in povzročiti čim več škode, kot pa da bi sprejeli odprt boj. Zahodne vojske danes nikoli ne gredo v spopad z nezahodnimi, da bi povzročale civilne žrtve, uničevale mesta in kulture in prav zato se počutimo tako nemočne, ko se nas nasprotnik izogiba, nas zvabi v svoje džungle in šokira s svojim vrednotenjem človeškega življenja, ko s teroristični napadi pobija nič hudega sluteče

civiliste. Na grški model bojevanja smo bili na zahodu 2500 let celo tako navajeni, da skorajda nismo opazili da ga ni več. Dandanes pač elitne evropske ali ameriške enote ne morejo več kot Grki odkorakati na ravnino in si poiskati doraslega nasprotnika. Kdo se jim bo sploh zoperstavil?

Grške zmage niso pretresle in navdale s samozaupanjem, domoljubjem in ponosom samo sodobnikov, ampak so v stoletjih, ki so pretekla po Maratonu, Termopilah in Salamini, postala ta imena zgodovinsko odločilnih bojev sinonimi za človekovo nenehno iskanje svobode. Lord Byron, ki je v začetku 19. stol. pisal o Grčiji, ki je bila takrat bila zopet pod jarmom vzhodne sile, osmanske države, izrazil čustva, ki jih je eden teh bojev dobri dve tisočletji prebudil v njem: »*Na Maraton gorovje zre in Maraton zre na morje. V samoti tamkaj zatopljen svobode grške sanjam sen, ker grob mi perzijski golči: ne suženj, mož svoboden si*« (Bowra, 1968: 78). Grško bojevanje ni bilo boljše od perzijskega le zato, ker so Grki vložili vanj večji del poguma, oziroma zaradi grškega vojaškega etosa in militantnosti družbe, ki to razen Šparte nikoli ni bila. Grška vojska je preprosto bila del grške družbe in bila zato, prav tako kot filozofija, demokracija, svoboda misli in izražanja ter osebna svoboda, ideje ki so bile unikatne v helenskem svetu, edinstvena in izredna. Vojaško premoč Grkov je z **osmimi splošnimi vojaškimi načeli in mišljenji, ki so bila edinstvena pri Grkih za časa polis in kasneje v njenih zahodnih naslednicah** opisal Hanson (1999: 21-23):

1. RAZVIJANJE NAPREDNE TEHNOLOGIJE – neprekosljiva izvirnost tako oklepa kot orožja, superiornost v izgledu in spretnosti glede na negrško opremo, od hoplitske prsne plošče in ščita do makedonske sarise, od katapulte do oblegovalnih naprav na kolesih.

2. SUPERIORNA DISCIPLINA – učinkovito usposabljanje in pripravljenost sprejeti povelje samih vojakov, od zbite klasične falange do demokratičnih svetov plačancev 10 tisočih v Perziji. Povelja so bila posredovana skozi soglasje skupščine, zato je bila disciplina in poslušnost zgolj ratifikacija prejšnjega individualnega in skupinskega izraza oziroma soglasja.

3. SPRETNOST, IZNAJDLJIVOST ODGOVORA, REAKCIJE – intelektualna tradicija, svobodna in necenzurirana od ali vlade ali religije, ki je nepretrgoma iskala izboljšave. Zaradi tega trga idej je jasno zakaj so Grki pod pritiskom, prvi ugotovili kako se zoperstaviti slonom in jih kasneje vpeti v svojo vojsko, kako je bližnjevzhodna praksa obleganja v grških rokah postala ne samo učinkovita ampak uničujoča, kako so Atenci v desetletju ne samo zgradili mornarico iz nič, ampak potem z njo tudi premagali Perzijce pri Salamini. Nobenega Grka ni bilo strah ali sram prevzeti, prilagoditi in izboljšati vojaške elemente, ki niso bili izvorno njegovi.

4. OBSTOJ OBIČAJA oz. VOLJE IZPOLNJEVANJA DOLŽNOSTI DO

VOJSKE VEČINE POPULACIJE – pri Plataji se je zbralo okoli 100 tisoč perzijskih podložnikov in plačancev in približno pol toliko Grkov – prvi so se borili dobro, drugi obsedeno. Ideja vseh svobodnih državljanov pod orožjem je izključno helenska.

5. IZBIRA ODLOČILNEGA SPOPADA – preferenca čelnega spopada v odločilni bitki in želja razrešitve spopada najhitreje in najodločneje kot je mogoče, je bila posledica tega, da je bila bitka razumljena kot potrditev volje večine državljanov.

6. PREVLADA PEHOTE – vojne bojujejo zemljiški posestniki s svojimi mišicami, ne konjeniki in lokostrelci. Kar je uničilo negrške vojske in tudi ostale helenistične vojske so bili hopliti, ki so lahko prodirali, čistili in zavzemali ozemlja – tam pa so se naselili kot državljanji s pravico do ozemlja in jo predajali iz roda v rod.

7. SISTEMATIČNA UPORABA KAPITALA ZA BOJEVANJE – zmožnost pobiranja davkov,¹⁰⁸ vsiljevanja dajatev in posojanja denarja za može in opremo za dolgoročno obdobja. Atene so se v peleponeških vojnah tako dolgo in dobro borile zaradi znanja zbiranja potrebnega denarja za najem, nakup, sposojo mož in materiala že dolgo potem, ko bi morale biti premagane. Aleksander Veliki je lahko odšel na vzhod, ker je imel celoten kader prekanjenih finančnih uradnikov, ki so znali obdavčevati in krasti in tako plačevati za prepotrebne zaloge.

8. MORALNO NASPROTOVANJE VOJNI – obsežnost literarnih, verskih, političnih in umetniških skupin, ki so zahtevale razlago in pojasnitev vojne in s tem velikokrat dvomile in včasih zavirale nepotrebno uporabo vojaške sile. Trojanska in peleponeška vojna, Aleksandrov morilski pohod, vse te so bile subjekt sovražne in kritične literature. Grški svetovalci vojn so bili deležni številnih kritik in nešteti debat, ki so ironično izboljšale in nato odobrile poseg, kot pa ga preprosto ovirale in zadrževale napad.

Zahodne vojske ne obstajajo v vakuumu. Njihova smrtonosna narava in dinamičnost sta logični posledici sistema v katerem se nahajata in ki je omogočil svobodna znanstvena raziskovanja, večinoma ločil religijo od politike, vpeljal civiliste v vodenje vojska, kjer se zagovarja ideja osebne svobode, sporazumnih vlad in samokritike, ki nastanejo le v okolju svobodnega trga in osebne lastnine. Vse te vrednote so bile znane grškim mestnim državicam in ko so se te sčasoma spremenile, opustile ali bile nadgrajene, je nastopil čas klasičnih, helenističnih in rimljanskih vojaških sil.

¹⁰⁸ Ljudje so že v mikenskem obdobju in temnem veku plačevali lokalnim vodjem, da jih je varoval, po principu -bolje biti reven, kot pa ogrožen.

3. Grki resda so iznašli brutalno metodo vojne, a jo obenem omejili s pravili.

Marsikak poznavalec sodobne vojaške strategije ali navdušenec za grško zgodovino, se danes morda »drži za glavo« in prepričuje sogovornike, kako bi v tem ali onem spopadu s preprosto taktiko dobil bitko in tako spremenil tok zgodovine. Arhaični Grki, svojega načina bojevanja niso hoteli spreminjati, v bitko so šli le zato, da porazijo nasprotnika in se čimprej vrnejo domov, pri svojem načinu bojevanja niso popuščali tudi takrat, ko je bila neka stran v podrejenem položaju, ki bi si z branjenjem na bolj defenzivnih položajih in bojiščih morda priborila celo zmago. Grški državljani tudi **niso iskali utopične rešitve kako končati vojno**, namesto tega so praktično oblikovali rituale bojevanja, ki so jim omogočili, da so se ti pogosti spopadi in herojstva v njih dogajala brez škode za grško infrastrukturo, ki je bila v prvih dveh, treh stoletjih izrazito agrarna. Grško bojevanje je bilo, od začetka hoplitskega bojevanja do vdora idej, ki niso bile iz zahodnega sveta, čudovit, absurden dogovor.

Rituali v boju, ki so izhajali iz agrarnosti hoplita, se sicer niso vedno nanašali na bitke med Grki, jasno določena pravila bojevanja, pa so veljala v **arhaičnem obdobju v klasični bitki falange**, torej v 7. in 6. stol. pnš. Od perzijskih vojn dalje in predvsem s peleponeško vojno, pa so prej obligatorna pravila postala poljubna in so se pojavljala le tu in tam (Hanson, 1999: 70):

1. FORMALNA NAPOVED VOJNE in NEDVOUMEN PREKLIC VELJAVNIH PREMIRIJ IN POGODB - Pred prvo polovico 5. stol. pnš. je obstajalo zelo malo nepričakovanih napadov. Obe strani sta korakali pod domnevo, ki so jo pogosto oblikovali njihovi vodje, da je njihova vojna pravična, zakonita in plemenitega značaja.

2. OBRED PRED BITKO IN ČELNO TRČENJE FALANG - Jasno naznanilo bitke, javno žrtvovanje domače živali pred enotami za potrditev spopada in kratek nagovor poveljnika pred šokantnim naletom dveh falang.

3. BOJEVANJE POLETI, PODNEVI, NA RAVNEM TERENU - Raven teren, brez gorskih prelazov in pobočij je bil prav tako določen z obojestransko privolitvijo. Nočni napadi so bili redki, če ne celo neobstoječi. Vojna kampanja je bila sezonska.

4. OMEJITEV BOJEVANJA in USTAVITEV UBIJANJA - Ubijalo se ni glasnikov in civilistov, uničevalo in zasedalo pa tudi ne svetišč, templjev in panhelenskih verskih območij. Pregon premaganih je bil omejen s časom, prostorom, oborožitvijo. Mrak je oznanil ustavitev bitke, gore in hribi zatočišče za pobegle, oborožitev preganjalcev pa težja od pobeglih,

ki so svojo opremo odvrkli v umiku. Ranjeni in ujeti hopliti niso bili usmrčeni in so bili osvobojeni, ponavadi po odkupnini.

5. POSMRTNI SPORAZUM - Mrtvih hoplitov niso oskrunili ampak so si jih medsebojno izmenjali, ko je bilo vzpostavljen razmerje zmagovalec - poraženec. Ponavadi je za izmenjavo prosila premagana stran, medtem ko je zmagovalec postavljala trofejo na bojišču, ki se je prav tako ni smelo onečaščati ali odstranjevati.

6. OMEJEVANJE TEHNOLOGIJE - Bitka je bila odločena s sulico in ščitom, ki sta ju uporabljala mišična moč in jeklena volja. Bogatejši konjeniki¹⁰⁹ in revnejše lažje oborožene enote¹¹⁰ so bile večinoma izločene iz bojevanja z določilom o vojaški sposobnosti, ki je bil pogojen z agrikulturno produkcijo, ali omejene na redke spopade, kjer so večinoma imeli vlogo pred in po bitki. Sofisticirana tehnologija in oblegovalna tehnika, omogočeni z davki in profesionalizacijo vojaške službe, sta bili fenomen 4. stol. pnš. in kasnejšega časa.

Ironija pa je hotela, da je agrarni način bojevanja kmalu prerasel okoliščine, v katerih je bil ustvarjen. Agrarni tradicionalizem se je dolga leta nato, ko se je falanga izkazala za učinkovit bojni stroj, skliceval na prednosti falange in nepotrebnosti drugačnega načina bojevanja ter s tem zaviral nadaljnji razvoj bojevanja in novih metod ubijanja. Grška družba ni nikoli bila militarizirana in v spopadu, ki je bil odločilen ni videla razloga, da bi boj naredila še odločilnejši in iskala utopične rešitve kako končati vojno. Bitka je bila vedno **bolj ritualistična kot racionalna** in hopliti so v njej sami ponudili svoja življenja in onemogočali vsem drugim, da bi se je prav tako udeležili in bi jo izkoristili za nekakšno tekmovanje med stanovi, idejami, politikami in državami.

Perzijci so v svojem drugem vojaškem pohodu v Grčijo bili po uničujočem porazu pri Maratonu, odločeni, da svoje napake izpred desetih let ne ponovijo in se ne spustijo v odprt boj z odločno grško pehoto. V bodočih spopadih so namenoma prezrli t.i. grška pravila o bojevanju, ki so veljala za odločilno bitko, ter »čez noč« predstavili grški vojaški praksi pojem premoči, pomembnost veslačev, nujnost taktike, prednosti utrd, potrebnost evakuacije, ugodnosti zvičaj in skrivališč (Hanson, 2000a: 23-24). Ladje, lahko oboroženi vojaki in konjenica so pomembno sodelovale in vplivale na izid vojne, ter hkrati poudarile kako ranljiva in neustrezna pravzaprav je falanga, če se ji njen nasprotnik noče zoperstaviti v čelni bitki. V prvih dveh stoletjih hoplitskega

¹⁰⁹ Celotno v klasičnih Atenah so predstavljali le 5 odstotkov vojaško primernega prebivalstva (ibid.).

¹¹⁰ Lokostrelci brez ozemlja, pračarji in metalci kamnov (ibid.).

bojevanja (700-431 pnš.) je bilo dovolj, da si »vsake toliko časa« ubil majhen delež nasprotnikove vojske v popoldanskem trčenju, razbil njegovo moralo in ga v naglici poslal nazaj domov (Hanson, 1999: 51-52). Ob koncu 5. stol. pnš. pa je klasično bitko falange začelo vedno bolj ovirati vključevanje naravnih ovir v spopad, naravnim pa so se v boju 4. stol. pnš. pridružile še umetne ovire, ki so končale tradicionalno hoplitsko bojevanje.

Za peleponeško vojno so bile tako bolj kot bitke falang značilne ostale oblike organiziranega nasilja. Grki so namesto s klasičnimi bitkami falang začeli dobivati bitke s spopadi na morju, nenadnimi vpadi, obleganji, s taktiko »udari in zbeži«, s krutostjo do civilistov, izdajami, atentati, okupacijami pokrajin, dvoličnimi diplomacijami in hladnokrvnimi množičnimi poboji. Individualno človekovo življenje je postalo nepomembno in njihove izgube, skupaj z materialno škodo so postale enormne. **Zunanja oblika hoplitske bitke je peleponeško vojno sicer preživila, moralne in etične vrednote, ki so nadomeščale uporabo taktike in strategije, pa ne** (Ober, 2002: 188-189). Klasični, helenistični in rimski znanstveni geniji so kasneje hoteli odločilen spopad narediti še bolj odločilnega in ga v novo nastalih razmerah posodobljene taktike in tehnologije naredili še bolj smrtonosnega. Posledica je bila strašansko klanje, poleg kopnega od tedaj tudi na morju in v utrdbah, ki vse odtlej »krasi« zahodno bojišče. Medtem ko so grški polis iznašli udarno bitko kot veličastno metodo reševanja mnogih življenj in omejili vojno na nekajurno razkazovanje herojstva, so njeni nasledniki vso to odločnost in silovitost pripeljali do takšne skrajnosti, da se z njimi ne dobivajo več bitke ampak uničujejo kulture. Kot helenistični Grki smo tudi mi podedovali idejo odločilne bitke, a jo vzeli iz okolja in okoliščin v katerih se je rodila (Hanson, 2000b: XXVIII).

4. Grki niso nobenega večjega vojaškega podviga opravili brez pripadajočega obreda, v katerem so iskali privoljenje nadnaravnih sil.

Navidez so torej res vsako grško dejanje morali odobriti grški bogovi, katerih napotke so ljudje iskali v žrtvovanjih, pitnih daritvah, simboličnih dogodkih¹¹¹ in molitvah, vendar je iniciativa bila vedno v rokah človeka. V dvomljivih situacijah so tako Grki ponavadi vedno opravili obred, ki jim je prinašal večje koristi. Če npr. ni bilo časa za zaužitje žrtvovane živali, so večinoma opravili

¹¹¹ Ksenofon prepričuje v svojem delu »Anabasis« svoje može, da bodo zmagali, saj je uzrl orla sreče (*aieton aision*) (Ksenofon, 1963a).

sfagijo,¹¹² ko pa je bilo potrebno vojake tudi nahraniti, so velikokrat izvršili navaden obred, po katerem so kasneje žrtev lahko pojedli. Odločitev iti v vojno je bila vedno politična odločitev in je bila z vedeževanjem le potrjena oziroma je le določala, kateri čas je najprimernejši. Odločitev je lahko le potrdila ali jo odlašala, preklicala je ni skoraj nikoli.¹¹³ Religioznost in praktičnost je bila v teh časih tako izredno prepletena, da je skoraj nemogoče ugotoviti ali je šlo pri vsakem posameznem primeru žrtvovanja za praktično in moralno potrditev volje, ali res za iskanje božjih napotkov (Jameson, 2002: 219-220).

Grki so res iskali božje odgovore in odobritve v žrtvovanju, vendar dejstvo, da so lahko nek obred izvršili tudi več desetkrat dokler ni bil ugoden, po mojem mnenju več pove o odločnosti žrtvovalcev, kot o njihovi pripravljenosti služiti božjim napotkom. Mardonijev izrek po neuspešnem žrtvovanju »*k vragu s forsiranjem sfagije*«, to le potrjuje (Herodot, 1961); (Jameson, 2002: 219-220). Vseeno ne gre zmanjševati vloge prerokovanja, vendar v tako kaotičnih razmerah, v katerih se je dogajala bitka in kjer je bilo po mojem mnenju nedvoumno ali napasti ali ne, ne moremo pričakovati, da bi npr. Špartanci, ki so se celo življenje urili za en spopad, vse upe polagali v en obred žrtvovanja. Bitka je preprosto bila borba za obstanek, mi proti njim in ko so tik pred spopadom opravili zadnjo sfagijo, so bržkone vsi bili z mislijo že v boju. Z besedami žrtvovalca: »*O bogovi! Končujemo to življenje. Želimo ubijati in ne biti ubiti. Podprite nas*«, sta obe strani stopili v boj, misleč bogovi so na naši strani in nič nas ne more ustaviti.

5. Raznovrstne makedonske enote so premagale klasično falango, ker je bila slednja zaradi svoje moralne vzvišenosti zastarela.

Makedonska vojska je bila velika po grških standardih, saj je svoje sile črpala iz ogromne in tedaj združene regije, tem pa dodajala še najemnike, ki so jih rekrutirali v Grčiji in tudi izven grškega prostora. Samo pri Hajroneji 338 pnš. se jih je zbralo okrog 30 tisoč, kar je bilo več mož kot jih je lahko zbral katerikoli drug polis. Filip je imel poleg golih števil veliko prednost tudi pri samem vodenju vojske in »moderni« diplomaciji, s katero je podkupoval, grozil in lagal tako svojim zaveznikom kot vsem polis in tako onemogočal ostalim, da bi se povezali. Njegove enote so bile

¹¹² Žrtvovalni obred, pri katerem se obredne žrtve ne poje.

¹¹³ Tukidid poroča, da je le ena kampanja bila prekinjena, ker se je žrtvovanje pri prečkanju meje izkazalo za neuspešno (Tukidid, 1957). Po mojem mnenju bi z več podatki o dogodku, tudi tu uvideli, da je šlo za več nesoglasij in morda za pohod, v katerega se tako ali tako niso spuščali z optimizmom. Z obredom, ki se je izkazal za neuspešnega, so torej po mojem mnenju le potrdili odločitev, ki so jo imeli v mislih, vrniti se domov.

poleg tega hitrejše od vseh ostalih in so se lahko kjerkoli v Grčiji pojavile v enem tednu in presenetile nasprotnika, ki se je še vedno ukvarjal z dolgotrajnimi obrambnimi pripravami. Dotedanja dolgotrajna obleganja je skrajšal iz mesecev na tedne in tako manj utrudil svojo vojsko, ki je bila po enem obleganju lahko že pripravljena na drugega. Oprema in taktika makedonske falange se navidez nista pomembneje razlikovali od grške, vendar je Filip s še enkrat daljšo sulico podal makedonski falangi izrazito ofenzivno vlogo, kar se je izkazalo za odločilno v bitki pri Hajroneji. Namesto običajnih treh vrst, ki so v stari falangi dosegle nasprotnika pri uvodnem trčenju, je pri makedonski formaciji sulice iztegnilo prednjih pet vrst in tako naredilo formacijo še bolj smrtonosno in neprebojno. Na splošno je bila makedonska vojska bolj uniformna od stare heterogene falange, katere hopliti so morali sami poskrbeti za svojo opravo. Država je zakonsko predpisala in izdajala ščite in sulice, določeni odredi so nosili svoja znamenja na ščitih in identično opremo, kar nakazuje nenavadno stopnjo militarizacije države, ki je sedaj vojake sama najemala, opremljala in si jih na nek način lastila. Staro enakopravnost hoplitov so nadomestili z brutalnim tovarištvom, ki je povezoval falangite tako v boju kot izven njega.

Najbolj ključen pa je za premoč makedonske nad grško vojsko, bil način bojevanja makedonske falange. Prvič se je v zgodovini Zahoda pokazala uspešna kooperacija konjenice in pehote, ki ju je Filip II. modro uporabljal in dopolnjeval. Njima so delo lajšale tudi številne lahko oborožene enote, ki so v spopad stopile že na začetku, ko so z obstreljevanjem nasprotnika zredčile njegove enote, uspešne pa so se pokazale tudi pri pregonu, saj so bile ponavadi lažje opremljene in zaradi uporabe lahke konjenice tudi hitrejše od pobeglih. Filipova falanga je bila tako bolj smrtonosna kot tudi bolj raznovrstna od klasičnih falang, a je bila uporabljana le kot »pika na i« Filipovi novi ideologiji bojevanja, ki je staro konzervativno željo zaščititi agrarno skupnost preobrazil v destruktiven mehanizem osvajanja in prilaščanja.

Filip si je pokoril Grčijo zaradi odlične vojske, uspešne propagande o potrebnosti kaznovanja starih sovražnikov Perzijcev in ciničnega razumevanja grških polis. Nekoč je omenil da se »*da premagati vsako branjeno trdnjavo z natovorjenim oslom zlata*« in omenjeno metaforično taktiko v praksi tudi večkrat uporabil. Najbolj ironično pa je, da so Grki pred svojo zadnjo bitko zanemarili stoletje razvoja na bojišču ter se še zadnjič podali v boj z veličastnim in pogubnim naletom hoplitov, kjer jih je pokosila falanga Filipa II., novodobnega stratega, ki je bil pravzaprav njihov najbolj navdušen učenec. Učenec, ki je premagal učitelja.

7. SKLEP

Strokovnjaki za grško vojaško zgodovino govorijo o treh vojaških revolucijah v grški zgodovini. Prva je sicer bolj evolucija kot revolucija oz. postopen nastanek hoplitskega bojevanja in njegova povezava z vzponom polis (8. do 6. stol. pnš.). Kot drugo štejemo začetek bojevanja na morju in njegova povezava z imperializmom in demokracijo zlasti v Atenah (5. stol. pnš.) ter transformacijo bojevanja v poznem 5. in posebej v 4. stol. pnš. kot tretjo. V pogojih grškega »srednjega veka« ni bilo potrebe za vojno med množičnimi armadami, a ko je naraslo prebivalstvo in so se izboljšale ekonomske razmere, so se povečale tudi naselbine, zasedena so bila prej neokupirana ozemlja in nastal je polis. Ljudje so začeli naseljevati ozemlja, zemlja je postala dragocena, postavljati so se začele meje in sosednji polis so si začeli konkurirati. Nastalo je torej masovno bojevanje v lokalnih vojskah kot posledica rasti prebivalstva, povečanja in razdelitve bogastva, potrebnega za vojaško opremo, za nove organizacijske strukture zgodnjih polis in najpomembneje kot potreba državljanov, da se skupno borijo za svojo zemljo. Tehnološke in taktične spremembe so z združitvijo z novimi ekonomskimi in družbenimi spremembami privedle do nastanka novega načina bojevanja, hoplitske falange. Elementi hoplitske opreme različnega porekla so se začeli pojavljati, si konkurirati in se uporabljati do približno 750 pnš., oprema, formacija in način bojevanja pa je bila dokončno razvita do nekje okoli 650 pnš. (Raaflaub, 1999: 129-133).

Narava politike in bojevanja se je dramatično spremenila v 5. stol. pnš., kot posledica dogodkov, ki jih je sprožila vojna med Grki in Perzijci. Šparta je s koncem perzijske nevarnosti z zmago v bitki pri Plataji 479 pnš. izstopila iz vojne, Atene pa so željne nadaljevanja ustanovile novo zvezo, ki se je borila s Perzijci še nadaljnjih 30 let in v kateri so si Atene kot vodilna polis s številnimi zmagami velikansko razširile vpliv in sfero delovanja. Delsko-atiška zveza se je iz posameznih polis preoblikovala v strogo urejen in centraliziran morski imperij, mornarica je prevzela vlogo zaščitnice in oskrbnice grškega ljudstva in z naraščajočim vplivom revnih državljanov, ki so služili v njej, tudi zaščitnica demokracije. Državljanji so se podredili novim potrebam svojega imperialnega mesta, zaradi potreb mornarice so postali poklicni vojaki in se zaradi pomembnosti svoje naloge začeli aktivno udeleževati političnih zadev. **Vojaška sprememba je s pomočjo spremenjenega družbenega in ekonomskega položaja povzročila politično spremembo.** Prav tako kot v primeru arhaične Šparte, je vojaški faktor postal

najpomembnejši v družbi, ker so oborožene sile prevzele odločilno vlogo za lokalno skupnost.

Po razpadu atenskega imperija so se tradicionalne, kratke in medsebojne vojne med polis nadaljevale, a so obenem postale sekundarnega pomena. Polis se je s svojim ekskluzivnim načinom vladanja (majhen posestnik proizvede hrano, se bori za polis in oblikuje zakone) izkazal za zaprt sistem in kot tak ni mogel obstati. Nobene želje ni imel v svoj sistem asimilirati reveže in bogataše, ki so bili brez zemlje, sposobne tujce in vse tiste, ki so se borili izven agrarne falange. Zahodni način bojevanja, ki je bil ustvarjen kot zaščitni mehanizem agrarnih polis, je sedaj brez družbenih zadržkov, a še vedno navdahnjen z značilno grško inovativnostjo vstopil v novo, prefinjeno in smrtonosnejšo fazo. **Vojaška vloga je postala ločena od statusa državljana**, značilne so postale vojne med zvezami, najprej za prevlado v Grčiji, nato za njeno neodvisnost. V teh bojih so sicer pomembno vlogo še vedno imeli državljani, ki so orožje dvignili le ko je to od njih zahtevala skupnost, a so poleg njih postajale vedno bolj pomembne profesionalne in specializirane enote, ki so bile večinoma najemniškega značaja. Tako je tudi vojna postala profesionalna, totalna in draga in je večinoma presejala proračun vsake polis ter tako dopuščala le največjim in najpremožnejšim vladarjem, da so odločali o usodi grškega sveta.

Najbolj globoko pa se je grški prostor spremenil s Filipovo več kot dvajsetletno vladavino. Bil je izvrsten organizator, vojskovodja in diplomat, ki je presegal vse svoje grške sodobnike. Zavedal se je spremenjenih razmer in se bil odločen z njimi spopasti, privaditi in jih uporabiti v svojo korist. Na žalost Grkov, ki so na drugi strani slepo verjeli v grško premoč in nepremagljivost grške falange, Filip II. ni bil vzvišen Darej I., brutalni makedonski falangiti ne okrašeni perzijski lokostrelci, Filipov nasprotnik Demosten pa ne Temistokel. Ko je končno prišlo do zastarele grške ideje o odločilni bitki, so se sanje o še enem Maratonu spremenile v moro pri Hajroneji.

Tako kot grška umetnost in literatura, je bil tudi grški način bojevanja velik paradoks, nameren poizkus vpreči, prilagoditi in s tem povečati, če ne sanktificirati divjo človeško naravo in slo po nasilju skozi strogo formacijo in disciplino v falangi. Perzijcem, ki so te koncepte obrnili- njihove horde namreč niso imele nobene želje po metodičnem ubijanju- se je zato bližanje grške formacije zdelo še posebej moteče. Pri Maratonu so mislili, da je Grke napadla destruktivna norost, ko so jih videli teči naproti v težkih oklepih. A ko so hopliti dobesedno razbili njihove prve linije, so najbrž ugotovili, da ti možje ne častijo le Apolona, ampak tudi divjega in iracionalnega Dioniza (Hanson, 2000b: 16). Razliko med zahodnim in nezahodnim načinom

bojevanja je opisal tudi prebrisan spartanski poveljnik Brasidas med pohodom po sovražnem makedonskem ozemlju v 5. stol. pnš. Kot nam pripoveduje Tukidid, je v nagovoru opomnil svoje može:

»Za neizkušene, ti nasprotniki predstavljajo grozo: neznanski so v svojem številu in neznosni s svojim vpitjem. S praznim vihtenjem orožja se nam posmehujejo in nam grozijo. Vendar se vse to spremeni, ko v svojem naletu vidijo, da se njihov nasprotnik ne bo umaknil. Ker nimajo nobene formacije, ko so enkrat pod pritiskom, nimajo tudi nobenega sramu zapustiti svoj položaj. Pobegniti ali vztrajati na svojem mestu je v njihovih očeh vseeno in tako njihov pogum nikoli ne more biti resnično preverjen. Bitka je zanje individualna zadeva in ima zato vsakdo že pripravljen izgovor, da si reši kožo. Mislijo da je varneje le ustrahovati, ker se s tem ne izpostavljajo, kot da bi se srečali z nami v vnaprej določeni bitki. Zatorej lahko hitro uvidite, da je strah ki ga skušajo vnesti, v resnici zelo majhen, čeprav priznано nevšečen očesu in ušesu« (Tukidid v Hanson, 2000b: 13).

Preprost, a obenem kompleksen način hoplitskega bojevanja je bil pravzaprav genialno zasnovan. Zaradi same neznosnosti bojevanja v hoplitski opravi pod vročim grškim soncem proti nasprotniku, ki ga je bilo težko premagati, ker je bila njegova oprema prav tako kot njegova obrambno zasnovana, je bržkone vsak politik, ki je prav tako služil v njej, vsak strateg in hoplit dvakrat premislil, če je bitka res to, kar si želi. Možje, ki se niso strinjali in ki so imeli drugačne poglede v tej ali oni konfliktni situaciji, so se nato odpravili na bojišče kot majhni otroci na igrišče in v nekajurnem spopadu odločili, »kdo je imel prav«. V takšnem spopadu so bili torej odstranjeni le elementi, ki so zavirali spravo med dvema mestoma in tako preprečili, da bi bitka škodila tudi ostalim, ki se je niso udeležili. Bitka pa zaradi tega ni bila nič bolj kulturna ali civilizirana, s svojo nenavadno krutostjo in brutalnostjo se je, še posebej zaradi redkosti takšnih spopadov (hoplit jo je bil morda deležen dvakrat ali trikrat letno), Grku vtisnila v spomin in postala podoba, ki ga je obsedla in pregnjala.

Zahodnjaška nagnjenost k enemu samemu veličastnemu trku pehot, brutalna morija svobodnih mož z izpopolnjenim orožjem bega in straši naše tekmece iz nezahodnega sveta že več kot 2500 let. »Ti Grki so navajeni vojskovati se med seboj na najbolj brezumen način«, je omenil Mardonij leta 490 pnš., »ker si takoj, ko napovejo vojno drug drugemu, poiščejo najbolj primeren in raven

prostor in se odpravijo nanj bojevat. Potemtakem tudi zmagovalci utrpijo velike izgube, ne da bi sploh omenil izgube poražencev, saj so tako rekoč uničeni. Ker govorijo vsi grško, bi bilo torej bolje, da si izmenjajo glasnike in pogajalce in tako rešijo konflikt na katerikoli drug način kot z nepotrebno bitko«. Herodotovo poročilo nam prikazuje Mardonija, ki v nekakšnem strahospoštovanju zavrača grški način bojevanja in njihovo željo po prizadejanju škode ne glede na ceno. Vidi se, da je Mardonij zelo dobro poznal te može z zahoda in jih je imel zaradi njihovih strogih formacij, precizne oborožitve in urjenja za nepredvidljive in nevarne. Perzijska velika armada je bila na drugi strani prevelika za takšne »malenkosti«, s svojo velikostjo, izgledom in hrupom je imela drugačen in bolj predvidljiv pogled na bitko. Kar pa ji je manjkalo bolj kot karkoli drugega, meni Herodot, je bila pripravljenost njenih vojakov ubijati, a pri tem ne umreti (Hanson, 2000b: 9-10).

Najnovejši ujetniki te klasične zapuščine, kljub svoji revolucionarni tradiciji nenadnih napadov in zased, so Američani. Ameriške oborožene sile so v nedavnih vojnah za svoj okoren in čelen napad na glavnino nasprotnikovih sil žrtvovale mobilnost, manever in privlačnost, vse zaradi nadejanja odločilne vojaške zmage na bojišču. Kot arhaični Grki, ki niso uporabljali rezerve, bočnih napadov in zaščitnice, tudi ameriški vojaški umi prednost dajejo neposredni aplikaciji sile in ne posvečanju manevra in zaobjemanju. Vendar pa je v zadnjih desetletjih postalo popularno zavračanje, če ne že zasmehovanje takšnega načina bojevanja. Težka pehota, njena taktika in sama ognjena premoč zahodnih vojsk, ki so nekoč junaško zbujale pozornost in burile domišljijo, so se v postkolonialnih konfliktih in terorističnih izbruhih po 2. svetovni vojni dokazale kot zasmehujoče neučinkovite. Kljub temu da morda tam sploh ne bi smele biti in so bile tam tako rekoč v napačni vojni ob nepravem času na napačnem mestu, so namesto tega da bi ponižale gverilce in slabo urejene neregularne sile, neoteroriste, ki so bili stoletja zaničevani in smatrani za šibko oborožene reveže, slednjim priborili pozornost zahoda, se jih začeli bati, spoštovati in celo simpatizirati z njimi. Ne na političnem nivoju in tudi ne zaradi brilijantnosti v spopadu, ampak zaradi njihove prebrisanosti, uspehov iz zased ter izogibanja neposrednemu spopadu. Na takšen način so Mao-Tse-Tung, Ho-Chi-Minh in Fidel Castro postali medijske zvezde in ljubljenci, ki se tudi najbolj zagrizenim tradicionalistom zdijo nekaj posebnega in jih potihem občudujejo. S svojimi uspehi so postali tudi politično kredibilni, borci za svobodo, ki so neprestano v begu pred nerodnimi zahodnjaki, ki s svojo hrupno in okorno, dinozavrsko postavo vedno pridejo prepozno in napadajo nasprotnika na ozemlju, kjer jih sploh ni več (Hanson, 2000b: 10-12).

Grki pa, kljub temu da so postavili temelje zahodnega načina bojevanja, takšnih lastnosti niso imeli. Res je, da se prav tako kot današnje zahodne velesile, niso ubadali z manevri in zaobjemanjem in s svojimi silami brez skrivnosti napadali na težišče nasprotnikovih sil, vendar če so danes sile najmočnejših držav okorne, hrupne in velike, so bile grške pravo nasprotje. V času perzijskih vojn je značilnosti in vlogo velesile imela Perzija, medtem ko je grška vojska bila, vsaj glede številčnosti in srčnosti bolj podobna današnjim gverilskim. S svojo eleganco in obenem smrtonosnostjo s pomočjo superiorne oborožitve in disciplinirane formacije je iskala, včasih morda bolj kot zmage, večno slavo na najbolj preprost, če ne že kot je rekel Mardonij, naiven in absurden način.

Ne obstaja veliko pehotnih bitk na Zahodu, ki bi zahtevale toliko poguma, živcev v takem soočenju z mentalnimi in fizičnimi mukami. Grško bojišče je bilo prizorišče skrajnega terorja in obupnega klanja, vendar je bila ta »nočna mora« kratka, ki je bil hoplit deležen morda le enkrat na poletje. Za razliko od neskončne monotonije v jarkih 1. svetovne vojne je vojak lahko skoncentriral ves svoj pogum na en sam izbruh blaznosti in v tej uri ali dveh premagal meje fizične in psihične sposobnosti.

Zavedati se moramo, da je bila grška želja po brutalni konfrontaciji namenjena **omejevanju** vojne in razkazovanja vojaške spretnosti, ne pa pisati speve vojaku vrojene plemenitosti. Grki se v dobi hoplitov niso bojevali pod prisilo ali v strahu pred kaznovanjem, njihova volja in želja iti v bitko tudi ne leži v superiornem drilu ali v njihovi opremi. Tudi absurdno pijani niso bili, željni ropanja ali v strahu pred bogom oziroma iz spoštovanja države. V bitko so šli za moža na levi in desni, za moža zadaj in spredaj, za brata, bratranca, očeta in sina. Iz spoštovanja ali iz strahu pred nasprotnikom so skovali nekakšen kodeks časti in izvlekli določeno dostojanstvo iz ubijanja. Ko je enkrat mož zasedel svoj položaj v falangi svojega mesta, je moral kot nam je Sokrat, star vojni veteran, povedal v svojem poslednjem govoru, »*stati tam in se spoprijeti z nevarnostjo brez ozira na smrt ali na karkoli drugega kot na sramoto*« (Hanson, 2000b: 25-26). Običaj ene same, šok bitke je bil posledica grške agrarne omejenosti, ki je s svojimi moralnimi protokoli predstavljala zavoro grški nagnjenosti k izboljševanju tehnologije in tehnike. Ko je bila kasneje bitka vzeta iz agrarnih okvirjev je izginil element rituala v boju, odločilna konfrontacija je bila sedaj prizor obupnega klanja tako vojakov kot civilistov na terenu, za ideal, ki je bil agrarnim hoplitom tuj. Za razliko od antičnega Bližnjega vzhoda je kultura grških polis cvetela prav zato, ker so stari

Grki znali omejiti organizirano ubijanje in trošenje denarja, namenjenega za vojskovanje. Z odsotnostjo agrarnega monopola nad bojevanjem se je Zahod začel bojevati na napreden, konkurenčen način, ki v svoji želji prevladati na bojišču, ne pozna meja.

Rdeča nit mojega dela torej ni bila le trditev, da je bil način grškega bojevanja začetek zahodnega načina, temveč dejstvo, da je bilo arhaično grško bojevanje drugačno od bojevanja, ki ga je nasledilo. Ne le v očitnih elementih kot npr. v taktiki, strategiji, tehniki, razlika leži v samem etosu, ki je prodril in prežal celotno grško kulturo, politiko in vsakdanje življenje. Grki so bili prvi, ki so se povezali med seboj, enakopravni in pripravljeni sprejeti sovražnika z ramo ob rami. Brez pomisleka so bili pripravljeni sprejeti najhujše in se ne umakniti z bojišča, dokler niso premagali sovražnika ali sami obležali v krvi. Vendar pa so se s časom tudi Grki sami odtujili od svojih vrednot. Zavestna odločitev, ki so jo sprejeli v zgodnjem grškem obdobju, da se bodo zoperstavili grozljivim naletom sulic in s tem postavili svoje življenje na kocko za obrambo očetnjave, ne more biti moralno enakovredna odločitvi kasnejših plačanih morilcev, ki so z osebno koristijo pomagali helenističnemu brutalnežu, da si je povečal teritorij. Grki, ki so branili vse kar so imeli v slavni bitki pri Hajroneji leta 338 pnš., so se zanjo svobodno izrazili in se čustveno ter avtomatično udeležili spopada, makedonski falangiti, ki so jim vzeli življenje, so to naredili hladnokrvno, spotoma in profesionalno.

Zahodni svet je do danes že zadržal demokracijo in idejo odločilne bitke, vendar če že ni izboljšal demokracije, je skrajno surovo popačil slednjo. Za Grke je bila bitka kratek in neposreden spopad političnih teles, čigar bistvo je bilo prizanesti družinam in ohraniti ter zavarovati imovino pred destruktivnim razpletom. Moderni svet pa je v želji odločilno bitko narediti še krajšo v razpletu in odločilnejšo v zaključku, s svojo iznajdljivostjo in izrabo človeškega napredka, namesto poguma in moči mišic, dosegel ravno nasprotno. Dandanes zahteva vojna od človeka več, kot je kdajkoli zahtevala od Grka in mu grozi, da bo namesto želje zavarovati vse kar ima in ljubi, ironično dosegla ravno nasprotno.

8. VIRI

8.1. KNJIGE

- Anderson, J. K. (1970): *Military Theory and Practice in the Age of Xenophon*. Berkeley, California.
- Anderson, J. K. (2002): *Hoplite Weapons and Offensive Arms. V: Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Bernal, Martin (1989): *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization (The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985)*. Rutgers University Press, NJ.
- Bleicken, Jochen (1981): *Grki. V: Svetovna zgodovina* (ur. Günther Böing). Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Bowra, C.M. (1968): *Klasična Grčija*. MK, Ljubljana.
- Bratož, Rajko (1997): *Grška zgodovina: Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo*. Študentska založba Študentske organizacije Univerze v Ljubljani, Ljubljana.
- Clare, John D. (1994): *Ancient Greece*. The Bodley Head, London.
- Dupuy, Trevor Nevitt (1984): *The Evolution of Weapons and Warfare*. Da Capo Press, NY.
- Durando, Furio (1999): *Antična Grčija: zarja zahoda*. MK, Ljubljana.
- Flaceliere, Robert (1959): *Grčka u doba Perikla*. Naprijed, Zagreb.
- Hanson, Victor David (1999): *The Wars of the Ancient Greeks*. Cassell history of warfare, London.
- Hanson, Victor David (2000): *The Age of Massed Infantry. V: Warfare, The Triumph of the West* (ur. Geoffrey Parker). Cambridge University Press, Cambridge.
- Hanson, Victor David (2000): *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*. University of California press, Los Angeles.
- Herodot (1961): *Zgodbe*. MK, Ljubljana.
- Jameson, Michael H. (2002): *Sacrifice Before Battle. V: Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Jones, Archer (1987): *The Art of War in the Western World*. University of Illinois Press, Chicago.

- Kerrigan, Michael (2002): *Stara Grčija in Sredozemlje*. Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Kreissig, Heinz (1987): *Povijest helenizma*. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
- Krentz, Peter (2002): *The Salpinx in Greek Battle*. V: *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Ksenofon (1963): *Anabasis: pohod v notranjost*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Lazenby, J. F. (1985): *The Spartan Army*. Warminster, England.
- Lazenby, J.F. (2002): *The Killing Zone*. V: *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Ober, Josiah (2002): *Hoplites and Obstacles*. V: *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Raaflaub, Kurt (1999): *Archaic nad Classical Greece*. V: *War and Society in the Ancient and Medieval Worlds* (ur. Raaflaub, Kurt in Rosenstein, Nathan). Center for Hellenic Studies, Trustees of Harvard University, Washington, D.C.
- Vaughn, Pamela (2002): *The Identification and Retrieval of the Hoplite Battle-Dead*. V: *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Sekunda, Nicholas (2002): *Greek Hoplite 480-323 BC*. Osprey Publishing Ltd., Oxford.
- Snodgrass, A.M. (1999): *Arms and Armor of the Greeks*. The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Sovre, Anton (2002, 1939): *Stari Grki*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Švajncer, Janez (1998): *Vojna zgodovina*. DZS, Ljubljana.
- Thucydides (1952): *The History of the Peloponnesian War*. Encyclopaedia Britannica, NY.
- Tukidid (1957): *Povijest pelesoneskog rata*. Matica Hrvatska, Zagreb.

8.2. ČLANKI

- Kutta, Tim (2003): *Ancient Greek Warfare*. V: *Strategy&Tactics* (ur. Joseph Miranda), N°214.
- Vukšič, Velimir (1999): *Grčka falanga*. V: *Hrvatski vojnik* (ur. Ivan Tolj), godina IX, broj 50, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

- Vukšič, Velimir (1999): *Grčka falanga, II. dio*. V: Hrvatski vojnik (ur. Ivan Tolj), godina IX, broj 51, Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

8.3. SLOVARJI, ENCIKLOPEDIJE, LEKSIKONI

- (1971): *Vojna enciklopedija, 1., 2., 4., 6., 9. izdanje*. Vojnoizdavački zavod Vojne enciklopedije, Beograd.
- Beazley, Mitchell (1984): *Stare kulture*. MK, Ljubljana.
- Baselli, Giovanni (1999): *Veliki atlas svetovne zgodovine*. DZS, Ljubljana.
- Grafenauer, Bogo (1989): *The Times: Atlas svetovne zgodovine*. CZ in DZS, Ljubljana.
- Haywood, John (2000): *The Cassell Atlas of World History: The Ancient & Classical World, Volume One*. Andromeda Oxford Ltd., Abingdon.
- Howatson, M. C. (1998): *Antika: leksikon*. CZ, Ljubljana.
- Madžarevič, Branko (1997): *SSKJ*. DZS, Ljubljana.

8.4. INTERNETNI VIRI

- Adcock, F. E.: The Greek and Macedonian Art of War.
<http://alamo.nmsu.edu/~jhaley/adcock.htm>
- CLASSICAL AND HELLENISTIC GREECE.
<http://www.wpunj.edu/~history/study/ws1/set3a.htm>
- ΕΛΛΑΣ ΦΟΤΟ ΓΑΛΛΕΡΨ.
<http://www.btinternet.com/~a.patrick/hellenispics.htm>
- Hanson, Victor Davis: Annihilation or Attrition?
<http://www.nationalreview.com/hanson/hanson021102.shtml>
- History of Western Civilization: Western civilization resources for DHS students.
<http://www.open.org/~dallashs/western.htm>
- John Hawkins An Interview With Victor Davis Hanson.
<http://rightwingnews.com/interviews/hanson.php>
- Lecture 7, Classical Greece, 500-323BC.
<http://www.historyguide.org/ancient/lecture7b.html>
- McGrath, Roger D. The Western Way of War: From Plato to NATO.
http://www.grecoreport.com/the_western_way_of_war.htm

- Minoan Dark Ages.
<http://www.wsu.edu:8080/~dee/MINOA/DARKAGES.HTM>
- Panero, James S.: Trends in General Education: An Interview with the President of the National Association of Scholars.
<http://69.57.157.207/archives/000019.php>
- The Hoplite Experience.
<http://www.holycross.edu/departments/classics/dawhite/>
- The Rise of Uruk and Sumer.
<http://www.usc.edu/dept/LAS/religion/arcproj/war/EssayFour.html>
- VICTOR DAVIS HANSON - WHY THE WEST HAS WON.
<http://www.redbrick.dcu.ie/~odyssey/Quotes/History/Hanson.html>
- "Who Killed Homer?"
http://www.pbs.org/newshour/gergen/homer_9-28.html
- Windschuttle, Keith: Why the West wins wars.
<http://www.newcriterion.com/archive/20/apr02/hanson.htm#back1>
- http://www.brothersjudd.com/index.cfm/fuseaction/reviews.detail/book_id/826
- <http://www.nationalreview.com/hanson/hanson-archive.asp>

8.5. LITERATURA

- Briant, Pierre (1999): *Aleksander Veliki*. DZS, Ljubljana.
- Briant, Pierre (1999): *The Achaemenid Empire. V: War and Society in the Ancient and Medieval Worlds* (ur. Raaflaub, Kurt in Rosenstein, Nathan). Center for Hellenic Studies, Trustees of Harvard University, Washington, D.C.
- Dillon, Matthew in Garland, Linda (2001): *Ancient Greece. Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Socrates (c.800-399 BC)*. Routledge, NY.
- Ferguson, R. Brian (1999): *A Paradigm for the Study of War and Society. V: War and Society in the Ancient and Medieval Worlds* (ur. Raaflaub, Kurt in Rosenstein, Nathan). Center for Hellenic Studies, Trustees of Harvard University, Washington, D.C.
- Hamilton, Charles D. (1999): *The Hellenistic World. V: War and Society in the Ancient and Medieval Worlds* (ur. Raaflaub, Kurt in Rosenstein, Nathan). Center for Hellenic Studies, Trustees of Harvard University, Washington, D.C.

- Hammond, Nicholas G.L. (1994): *Philip of Macedon*. Duckworth, London.
- Hanson, Victor David (2002): *Hoplite Technology in Phalanx Battle. V: Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Homer (1900): *Ilijada: povest slovenski mladini*. Narodna tiskarna, Gorica.
- Hooker, J.T. (1976): *Mycenean Greece*. Routledge, London.
- Jackson, A. H. (2002): *Hoplites and the Gods: The Dedication of Captured Arms and Armour. V: Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.
- Ksenofon (1963): *Kirova vzgoja*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Marinatos, N. (1993): *Minoan Religion*. Columbia, SC.
- Melero, Raquel Lopez (1994): *Kako so živeli Grki*. EWO, Ljubljana.
- Osborne, Robin (2000): *Classical Greece: 500-323 BC*. Oxford University Press, Oxford.
- Plutarh (1959): *Življenje velikih Grkov*. DZS, Ljubljana.
- Sekunda, Nicholas (2000): *The Spartans*. Osprey Publishing Ltd., Oxford.
- Wheeler, Everett L. (2002): *The General as Hoplite. V: Hoplites: The Classical Greek Battle Experience* (ur. Victor David Hanson). Routledge, New York.

9. ČASOVNA TABELA

<i>29. stol. - 1050 pnš.</i>	BRONASTA DOBA V GRČIJI
<i>26. stol. - 15. stol. pnš.</i>	MINOJSKA DOBA
<i>2000 pnš.</i>	PRIHOD INDOEVROPEJCEV V GRŠKI PROSTOR
<i>15. - 13. stol. pnš.</i>	MIKENSKA DOBA
<i>13. stol. pnš.</i>	DORSKA NASELITEV
<i>1300 - 1200 pnš.</i>	LINEARNA PISAVA B
<i>pr. 1200 pnš.</i>	UNIČENJE MIKENSKIH MEST
<i>pr. 1200 – 800 pnš.</i>	GRŠKI TEMNI VEK
<i>1184 pnš.</i>	UNIČENJE TROJE
<i>1100 pnš.</i>	ZAČETEK ŽELEZNE DOBE V GRČIJI
<i>1050 - 875 pnš.</i>	SELITEV CELINSKIH GRKOV V MALO AZIJO
<i>800 - 479 pnš.</i>	ARHAIČNO OBDOBJE
<i>750 - 550 pnš.</i>	DRUGA KOLONIZACIJA
<i>750 - 720 pnš.</i>	ZGODNJE GRŠKA PISAVA
<i>750 - 650 pnš.</i>	VZPON MESTNIH DRŽAVIC in POJAV HOPLITOV
<i>683 pnš.</i>	KONEC KRALJESTVA V ATENAH
<i>594 pnš.</i>	SOLOKON IZVOLJEN ZA ARHONTA
<i>545 pnš.</i>	PERZIJCIM OSVOJIJO JONIJO
<i>508/507 pnš.</i>	KLEJSTENOVE REFORME, NASTANEK DEMOKRACIJE
<i>499 - 494 pnš.</i>	JONSKI UPOR
<i>494 pnš.</i>	PERZIJCIM OPUSTOŠIJO MILET
<i>493 pnš.</i>	TEMISTOKLES ARHONT V ATENAH – PROGRAM GRADNJE FLOTE, UTRDITEV PIREJA
<i>490 pnš.</i>	BITKA PRI MARATONU
<i>488 - 465 pnš.</i>	VLADA KSERKSA V PERZIJIM
<i>482 pnš.</i>	ZGRADITEV ATIŠKE FLOTE
<i>481 pnš.</i>	SKLENJENA PANHELENSKANZVEZA
<i>480 pnš.</i>	KSERKSOV POHOD NAD GRKE,

- 480 *pnš.* BITKA PRI TERMOPILAH,
BITKA PRI SALAMINI
- 479 *pnš.* BITKA PRI PLATAJI
- 479 *pnš.* - 338 *pnš.* **KLASIČNO OBDOBJE**
- 479 - 431 *pnš.* VELIKIH 50 LET PREVLADE ATEN NA MORJU
- 478 *pnš.* USTANOVLJENA DELSKO-ATIŠKA ZVEZA
- 467 *pnš.* BITKA PRI EVRIMEDONTU
- 461 - 429 *pnš.* ZLATA DOBA V ATENAH POD PERIKLOM
- 461 - 456 *pnš.* ZGRAJENA DOLGA ZIDOVA V ATENAH
- 460 - 446 *pnš.* 1. PELEPONEŠKA VOJNA
- 447 *pnš.* 1. BITKA PRI KORONEJI,
RAZPAD PANHELENSKE ZVEZE
- 446 *pnš.* SKLENJEN 30 LETNI MIR
- 440 *pnš.* USPEŠNO OBLEGANJE ATEN SAMOSA
- 431 *pnš.* ZAČETEK 2. PELEPONEŠKE VOJNE
- 430 *pnš.* KUGA V ATENAH
- 429 *pnš.* UMRE PERIKLEJ, NASTOPI NIKIAS
- 425 *pnš.* ATENSKA ODPRAVA NA SICILIJO,
BITKA PRI SFAKTERIJI,
BITKA PRI PILOSU
- 424 *pnš.* BITKA PRI DELIONU
- 422 *pnš.* BITKA PRI AMFIPOLI
- 421 *pnš.* NIKIJEV MIR ZA 50 LET
- 420 *pnš.* NASTOPI ALKIBIAD
- 419 *pnš.* VNOVIČNI IZBRUH PELEPONEŠKE VOJNE
- 418 *pnš.* 1. BITKA PRI MANTINEJI
- 415 - 413 *pnš.* SICILSKA ODPRAVA
- 413 - 404 *pnš.* PERZIJA SKLENE ZVEZO S ŠPARTO,
ŠPARTA ZAVZAME DEKELEJO
- 411 *pnš.* OLIGARHIČNA REVOLUCIJA V ATENAH – VLADA 400IH
- 405 *pnš.* BITKA PRI AJGOSPOTAMIH

- 404 pnš.** VDAJA ATEN – 30 TIRANOV
- 404 - 371 pnš.** ŠPARTANSKA HEGEMONIJA
- 403 pnš.** OBNOVA DEMOKRACIJE V ATENAH
- 401 - 400 pnš.** POHOD KSENOFONA IN 10.000IH
- 401 pnš.** BITKA PRI KUNAKSI
- 400 - 386 pnš.** ŠPARTA V VOJNI S PERZIJO
- 399 pnš.** NA SICILIJ PRVIČ UPORABLJENA ARTILERIJA
- 395 - 386 pnš.** KORINTSKA VOJNA
- 394 pnš.** 2. BITKA PRI KORONEJI,
BITKA PRI NEMEI,
ATENSKO OBZIDJE SE NANOVO GRADI
- 390 pnš.** UNIČENJE ŠPARTANSKEGA REGIMENTA PRI KORINTU
- 386 pnš.** KRALJEV ALI ANTALKIDOV MIR
- 379 pnš.** OSVOBODITEV TEB
- 378 - 377 pnš.** 2. ATIŠKA ZVEZA
- 375 pnš.** BITKA PRI TEGIRI
- 371 pnš.** BITKA PRI LEVKTRI
- 371 – 362 pnš.** TEBANSKA HEGEMONIJA
- 370 pnš.** EPAMINONDASOVA INVAZIJA NA PELEPONEZ
- 362 pnš.** 2. BITKA PRI MANTINEJI
- 359 - 336 pnš.** FILIP II. KRALJ V MAKEDONIJI
- 338 pnš.** BITKA PRI HAJRONEJI